

PROBLEMI

31

SMILJAN ROZMAN: POGREBNA SVEČANOST (833)

VALENTIN CUNDRIČ: LEGENDA 65 (863)

VLADIMIR KAVČIČ: ONKRAJ IN SE DLJE IL. (870)

DORO HVALICA: JEZNA RAZMIŠLJANJA (891)

HERMAN VOGEL: PESMI (895)

RUDI MIŠKOT: SLUTNJA, ŽIVIS (897)

RUDI ŠELIGO: MLAJI (898)

OLDŘICH MIKULAŠEK: PESMI, prevedel Ivan Minatti (909)

ZDRAVKO MLINAR: PRIJATELJSKI, SOSEDSKI IN SORODSTVENI ODNOSI
V VELENJU (914)

MATJAŽ KMECL: KRITIČNA OPAZKA K SVETINOVIM "UKANIM" (924)

C. NORTHCOTE PARKINSON: PARKINSONOV ZAKON ALI

PRIZADEVANJE ZA NAPREDKOM, prevedla Meta Grosman-Dokler (933)

TIBOR ZÁM: IZ 15-LETNE DEJAVNOSTI DRŽAVNEGA GOSPODARSTVA
HORTOBAGY (945)

NEKATERI DOSEŽKI FILOZOFSKIH RAZISKAV V ZSSR,

povzel Andrej Kirn (958)

LIKOVNA PRILOGA:

JANEZ KNEZ: RUDARJEVA OPOROKA, STARI RUDNIK, ROVI, KOLONA

OKTOBER 1965

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

194245

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, oktober 1965,
leto III., št. 31

Ureja uredniški odbor: Vinko
Blatnik, Barbara Brečelj (se-
kretar redakcije), Božidar De-
benjak, Janez Dokler, Ervin
Fritz; ing. Jože Guzelj, Tine
Hribar, Ivan Hvala, Savin Jo-
gan, Vladimir Kavčič (glavni
urednik), Marko Kerševan,
Andrej Kirn, Viktor Konjar,
Milan Kučan, Zdravko Mlinar,
Janez Pirnat (odgovorni ured-
nik), Franci Polak, Stane
Saksida, Ratko Ščepanovič

Lektor: Janez Gradišnik

Uredništvo: Ljubljana, Bee-
thovnova 2. Telefon: 20-487.
Nenaročenih rokopisov ne vra-
čamo. Naročila pošiljajte na
CK ZMS, Ljubljana, Dalmati-
nova 4, telefon: 31 00 33, tekoči
račun: 503-608-28 z oznako: za
Probleme. Celoletna naročnina
1800 dinarjev. Za študente in
dižake 1350 dinarjev. Cera
posameznega izvoda 250 di-
nارjev

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ
v Ljubljani. Tisk, izdelava kli-
šejev in vezava: tiskarna »Jože
Moškrič« v Ljubljani



PO 1303/1966

Pogrebna svečanost

Smiljan Rozman

Odlomek iz romana »Ruševine«, ki bo izšel v založbi Obzorja

V rumeno hišo na vogalu se je vrnil spočit. Ni šel po ulici, ker je vedel, da bosta v veži ležala na mrtvaškem odru gospod kapetan in Mimi. Plezal je čez kupe razvalin in čez zidove nekdanjih dvorišč ter prišel do hiše z dvoriščne strani. Pri vratih je prisluškoval. Res je zaslišal glasove, videl pa ni ničesar, ker so pogled zakrivale stopnice. Po prstih je stopil v vežo in se počasi približeval glasovom. Ko je prišel tako daleč, da je videl čez stopnice, je obstal. Sredi zdaj pometne veže je stala dolga miza, pogrnjena z belimi rjuhami. Na mizi sta ležala gospod kapetan in Mimi, še vedno zavita v rdeči pregrinjali, le da sta bili pregrinjali zdaj tudi zašiti z dolgimi šivi. Na obeh straneh mize sta goreli sveči. Nad mizo je visel velik kljukast križ, narejen iz lepenke. Ker je bil v veži prepih, je kljukasti križ počasi nihal, podoben veliki pahljači. Ob zidu so se stiskale ženske in silile v Šerifa, ki je nemo stal naslonjen na zid in gledal v gospoda kapetana in Mimi. Maks ni vedel, ali ženske molijo, ali Šerifu nekaj pripovedujejo ali pa ga o čem vprašujejo. Zelo ga je zanimalo, toda ni stopil tja, ker je vedel, da ga v kleti pričakujeta gospa Gertruda in njegova rajnka mama. Vrnil se je k vratom in se spustil po stopnicah. Železna vrata so bila priprta. Stopil je v še vedno razsvetljeno klet. Na steni sta brleli petrolejki. Klet je bila prazna. Pogradi so bili še vedno razmetani, taki kot so jih pustili ljudje. Pogledal je proti zasilnemu izhodu, ki je vodil v sosednjo klet. Vrata so bila na stežaj odprta. V sosednji kleti je bila tema. Pomislil je na žepno svetilko in nehote pogledal na mizo, toda na mizi ni bilo nič drugega kot zamaščen papir, v katerem je imel nekdo zavito malico. Skomignil je z rameni in stopil v mrak. Naredil je nekaj korakov in potem obstal, da bi se privadil temi. Postalo ga je strah. Zazdelo se mu je, da stoji v neskončno ozkem hodniku. Nenadoma se bo skozi pregrado iz letev prikazala Silva in ga zgrabila za roko. Povlekla ga bo k sebi, da bo njegov obraz tik ob njenem, da bo čutil njen dih. Potem ga bo vprašala: »Ti, Maks, zakaj me nisi poklical k sebi? Vedel si, da želim biti s tabo, prosila sem te s pogledom. Toda ti si me pustil pri starših, da me je zasulo. Pogledala sem te, pa si umaknil svoje oči in se zazrl v svojo mamo. Delal si se, kot da ne veš, kaj želim. Ali pa te je bilo strah mojega očeta. Ne bi te bilo treba biti strah. Saj je oče že zdavnaj

vedel za naju. Le delal se je nevednega. Vidiš, Maks, poklical bi me bil, tako z roko, niti z roko bi ne bilo treba, samo z očmi, pa bi razumela. Kaj praviš na to, Maks?« Maks je stresel z glavo. Pogledal je nazaj v rumeni kvadrat in slišal samega sebe, kako šepeta: »Nisem kriv, tudi če bi te bil poklical, bi ne bila prišla. Sama si rekla, da se morava vesti, kot da ni med nama ničesar.« Maks je otipal vžigalice in prižgal. Plamenček se je počasi razplamenel in razširil krog svoje luči. Ko je zagledal pred sabo vrata v sosednjo klet, je zaščitil z dlanjo plamenček, da mu ne bi ugasnil, in kar se da hitro nadaljeval pot. Ničesar ni razmišljal, ker se je bal, da bo spet zaslišal ob sebi Silvin glas. Zato je takoj, ko mu je ugasnila vžigalica, prižgal drugo in tretjo in četrto, dokler ni pred seboj zagledal rumene luči, ki je lezla skozi vrata mamine kleti. Zdaj je že skoraj tekel in naposled je ves upehan prišel v klet, kjer je našel svojo rajnko mamo in njeno prijateljico Gertrudo, ki je držala v naročju mamin kovček.

Gospa Gertruda si je obrisala solze, mu pokimala in vprašala:

»Si prišel?«

»Sem.«

»Si videl?«

»Kaj?«

»Hišo.«

»Sem.«

»Kako je?«

Takoj ni znal odgovoriti. Začel je razmišljati, kaj želi gospa Gertruda s tem vprašanjem zvedeti, toda še preden ji je odgovoril na vprašanje, mu je gospa Gertruda prišla na pomoč.

»Mislila sem na hišo.«

»Hiša? Ja, hiša še stoji. Le sprednja stran se je odluščila od nje. Drugače je vse uničeno.«

»Pohištvo?«

»Da.«

»Tudi mamino?« Pokazala je na njegovo rajnko mamo.

»Tudi.« Zdaj je šele opazil, da ima mama roki sklenjeni v molitvi. Med dlani je stiskala rožni venec.

Gospa Gertruda je pokimala. »Dala sem ji rožni venec. Ves čas sem se pogovarjala z njo in jokala. Uboga moja Ani! Kako mi bo težko... zdaj sami. Pa tudi tebi. Kaj boš počenjal, moj ubogi Maks?«

»Ne vem. Živel bom kot do zdaj. Popravljaj bom most.«

»Most.« Gertrudine ustnice so se stisnile v jezi. »Zaradi mostu nas bombardirajo. On je vsega kriv. Ti ga pa popravljaš. To ni dobro, Maks, to ni dobro, rečem ti!«

»Nič ne morem za to. Dodelili so me k mostu. Kaj naj bi delal drugega? Šole so zaprte. Še vedno je bolje popravljati most, kot pa iti na fronto.«

»Ko bi ne bilo tega mostu, bi bilo mesto celo. Zaradi mostu je umrla moja prijateljica Ani.«

Gospa Gertruda je zahlipala v robček.

Takrat je Maks izkoristil priložnost in stopil k porušeni steni. Počasi je pokleknil k Silvinim nogam in stisnil njene mrzle natikače v svoje dlani. Potem je natikače snel z bosih nog, šel v kot in jih skril za zaboj, v katerem so imeli shranjene knjige. Gospa Gertruda je še vedno jokala v robec, tiho, le glava se ji je stresala v rahlih sunkih. Maks je pogledal proti Silvi in pomislil na njen prstan.

»Na roki ima prstan. Nič ni vreden. Kupil sem ji ga na sejmu, toda kako bi bilo lepo, če bi ga imel. Malo bi pobrskal, odstranil opeko, ji osvobodil roko.« Že je stopil k Silvi, ko je zaslišal Gertrudin glas.

»Kaj delaš, Maks?«

Obstal je.

»Pusti Silvo pri miru. Nič ji ne moreš pomagati.«

To je rekla gospa Gertruda počasi, z nekim čudno odsotnim glasom, polnim tihega obupa in žalosti, tako da ga je streslo. Ozrl se je v Silvine bose noge, šel počasi h klopi, na kateri je sedela gospa Gertruda, kjer je med napadom sedel on sam. Sedel je zraven starke in se zazrl v tla.

»Vem, kako ti je, toda vedi, meni ni nič bolje. Tvoja mama mi je bila vse.«

Maks je samo pokimal.

Skoraj bi gospo Gertrudo zasovražil. Gledal je pod, posut z drobtinami, in poslušal svoj glas: »Ne govorite mi o mami, gospa Gertruda...«

»Teta mi reci,« se je vmešala starka.

»Prav, teta Gertruda, ne govorite mi o mami. Tudi o žalosti in samoti mi ne govorite. To je le moja stvar, to je le vaša stvar in nima pomena, da se drug drugemu mešava v to. Mama je mrtva, zato jo pustiva, naj počiva v miru. Vse, kar lahko še zanjo naredimo, je to, da jo nekje pokopljemo. Kje, tega ne vem, pa naj bo mamina želja še tako jasna. Mi bo že oprostila, če ne bomo mogli najti zanjo tistega mesta, ki si ga je želela.«

»Tu notri piše,« je rekla gospa Gertruda in pokazala na kovček. Potem je še dejala: »Oprosti, če sem ti kaj rekla zaradi mame. Mislila sem, da ti bo tako laže.«

»Ne, nič laže.« Spet je zagledal pred sabo na tleh raztresene drobtine. Zazdelo se mu je, da jih je zdaj še več. Segel je v žep, otipal miš, ki se mu je zarila s krempeljčki v dlan, in položil živalco na tla pred svoje noge.

Starica je zagledala miš šele, ko je umaknil dlan. Miš je obstala na mestu in se radovedno ozirala okoli, potem je sedla na zadnji tački in se začela umivati.

Gospa Gertruda se je umaknila na skrajni rob klopi. Obraz ji je postal sivkasto bel, roki sta se ji oprijemali druga druge in ustnice, do zdaj mrtve, so se začele tresti. »Križana gora, kaj pa počenjaš, te ni sram?«

»Kako?« Maks je ni razumel.

»Ob svoji rajnki materi uganjaš šale. Hočeš me prestrašiti in pokvariti to žalostno občutje ob svoji rajnki mami. Dobro veš, da se bojim miši.«

»Ne vem. Pa tudi norčujem se ne. Miš sem našel tukaj in tukaj naj ostane. Ne morem je nositi vse življenje v žepu. Dovolj drobtin je na tleh.«

Starka je zdaj s pogledom tipala tla. »Resnično, le kdo je raztrosil toliko drobtin. Saj pravim, tako malo kruha imamo, pa taka potrata in nepremišljenost.«

»Bila je Silva,« je rekel Maks in toliko da ni zakričal na gospo Gertrudo. Z vsemi silami se je premagoval, da bi bil z njo še naprej vljuden, toda kljub vsem naporom ji je pogledal naravnost v oči in počasi rekel: »Ne bom vas klical teta. Zame boste še vedno gospa.«

»A,« starka je pokimala in glava ji je obvisela na prsih, kot da bi bila postala nenadoma pretežka za njen suhi vrat. Prsti rok so ji nervozno podrhtevali na kolenih. V prostor je prišepal njen tihi glas: »Ja, ja, prava trapa sem. Hotela sem, da bi se danes zbližala ob tvoji rajnki mami, moji prijateljici. Pazila sem na vsako besedo, na vsak gib, pa sem vedno znova grešila. Kot za stavo. In namesto, da bi postala prijateljja, si me zasovražil. Kaj me brigajo drobtine, jaz pa sem te, ko si jih samo omenil, začela učiti. Iz žepa si privlekel miš in že sem mislila, da se norčuješ, čeprav niti pomislil nisi na to. Zdi se mi, da sem zelo zlobna ženska. Tako malo nas je ostalo, želela bi, da bi se razumeli, si pomagali, se imeli radi, pa je v človeku nekaj slabega, kar proti njegovi volji privre na dan in vse pokvari.«

Maks je prikimal. »Res je. Vedno znova skušamo živeti tako, kot naj bi živeli pravi ljudje, potem pa je čisto drugače. Pogledaš človeka, ga zasovražiš, pa ne veš zakaj. Tisto prej sem rekel kar tako. Pravil vam bom teta. Krajše je, pa tudi zato, ker ste bili prijateljica moje rajnke mame. Miš pa vas ne bo več motila, poglejte, odhaja.«

Starka je vzdignila glavo in z očmi iskala miš, ki se je počasi bližala priprtim vratom. Usta so se ji tiho nasmehnila. »Ljubka je,« je dejala čez čas, ko je miš spet sedela na zadnjih tačkah in se umivala. »Kaj sploh ve za bombardiranje! Ljubka je, res!«

Miš ju je pogledala, kot da bi razumela starkine besede, potem je stekla skozi vrata v sosednjo klet. Maksu se je zazdelo, da je spet nekaj izgubil. In pomislil je, da pravzaprav človek v življenju venomer izgublja. Vsak trenutek, kajti izgub se zaveda mnogo bolj kot pridobitev, saj največkrat sprejema, ne da bi se tega zavedal, in jemlje to kot nekaj samoumevnega. Še vedno je gledal v tla, toda zazdelo se mu je, da se na desni ob gospe Gertrudi nekaj premika. Ozrl se je in zagledal svojo rajnko mamo, kako se počasi guga. Zmrazilo ga je, prsi mu je stisnil strah, da ni mogel spregovoriti besede.

Gospa Gertruda je to opazila. Pojasnila je: »Tako rada se je gugala, tako rada, zakaj bi ji ne privoščila še malo veselja, zdaj ko je še čas.«

Maks je samo majal z glavo. Ni prišel do besede, ko pa je gospa Gertruda spet hotela pognati gugalnik, ki se je že skoraj ustavil, se je oprijel z obema rokama roba klopi in rekel skozi zobe: »Pustite jo! Mama je vendar mrtva. Njej je prav vseeno, če se guga ali pa če sedi mirno. Prej ste rekli, da ne morem pomagati Silvii, tudi moji mami ne morete pomagati. Le pokopati jo moramo in to čimprej.«

»Prav imaš, Maks, prav! Hudo je le, ker še zdaj ne verjamem, da je res mrtva. Pomisli, še včeraj sva govorili, kavico mi je skuhalo, kavico

iz svoje skrite zaloge. Vse stanovanje je dišalo, čeprav sva odprli okno na stežaj. Saj veš, zaradi Šerifa, ki bi lahko nesel na nos blockführerju. Zdaj pa sedi tukaj, mrtva. Vem, da je mrtva, prepričujem se, da je res, in vendar se mi vedno znova dozdeva, da le spi.«

»Mrtva je, mrtva, mrtva, razumete, teta. Tudi Silva je mrtva, tudi Komanovi. Zato jih moramo čimprej pokopati.«

Gospa Gertruda je pokimala in zajokala v robček. Ko se je nekoliko umirila in si obrisala oči, je rekla: »Bomo, bomo, še danes. Gospod Filip bo vse uredil. Tudi ženske bo poklical, da bomo drago Ani okopali in oblekli v praznično obleko. Vedno mi je govorila, da želi biti pokopana čista. Brez skrbi, Maks! Gospod Filip bo vse uredil.«

»Pa blockführer, bo dovolil?«

»Bo. Gospod Filip mu bo dal žganje. Zato bo privolil. Med nami rečeno mu bo še ljubše tako, saj bi imel s komisijami, zapisniki in pogrebom preveč dela. Posebno danes, ko so umrli tudi gospod kapetan, Mimi in Feliks.«

»Kako pa veste za kapetana in Mimi?« jo je začudeno vprašal Maks.

»Šerif je bil tukaj in povedal. Tudi videla sem ju, ko so ju položili na oder. Uboga Gerda, kako bo žalostna. Čeprav sta se kregali iz dneva v dan zaradi strank, sta se imeli radi.«

»Kdo?«

»Gerda in Mimi.«

»Tudi to veste?« Maks je pred očmi spet zagledal Mimino telo s črnkastimi bradavicami.

»Vem. Vsak teden sta prihajali k meni, da sem jima prerokovala ob črni kavi in fižolu. Zelo sta praznoverni. Za marsikaj se mi imata zahvaliti. Če se samo spomnim, v kakšnih težavah sta bili včasih.«

»V kakšnih?«

Gospa Gertruda ga je pogledala. Šele zdaj se je zalotila, da je rekla nekoliko preveč. »Nič posebnega. Ženske težave.«

V kleti so se zaslišali koraki. Oba sta pogledala v priprta vrata. Koraki so postajali vedno bolj razločni, glasni, dokler se niso odprla vrata na stežaj in sta med njimi zagledala gospoda Filipa, ki je stiskal v roki veliko žepno svetilko. Videlo se mu je, da je utrujen. Obraz mu je bil poten, roke so se mu tresle.

Gospod Filip je zamahnil z roko in pokazal proti sosednji kleti. »Pohitimo! Zdaj zdaj bodo začeli. Pogreb!«

»Kakšen pogreb?« je vprašal Maks in pogledal rajnko mamo. Gospa Gertruda pa je razumela in vstala.

»Gospoda kapetana in Mimi. Vsi so že zbrani.«

Takrat so nad njimi zabobneli bobni. Tolkli so počasi. Trije udarci, potem sta sledila dva kratka, in spet trije počasni. To se je ponavljalo vedno znova.

»Spet so zbrali otroke,« je siknila gospa Gertruda. »Nobene glasbe nimajo več, pa zberejo otroke, da tolčejo na svoje velike bobne.«

»Pohitimo!« je silil gospod Filip. »Vsak čas se bo začelo.« Zamahnil jima je z roko in izginil skozi vrata.

Gospa Gertruda in Maks sta se spogledala. Starka se je zagnala za gospodom Filipom in Maks ji je sledil tik za petami, ker se je zbal, da bo ostal sam v temi. Ko so tekli skozi tretjo klet, se je spomnil na rajnko mamo, povlekel je gospo Gertrudo za rokav in zavpil: »Pa mama?«

Starka pa je samo zamahnila z roko, češ da naj zdaj svojo mamo pusti pri miru. Zato se je Maksu zazdelo, da je starka le nima tako rada, kot je to govorila že ves dan.

Tekli so skozi klet pod rumeno hišo in po stopnicah do pritličja. Tam ju je gospod Filip počakal. Stopnišče je bobnelo od udarcev bobnov. Brum, brum, brum, bum, bum, brum, brum, brum, bum, bum...

Gospod Filip je pokazal na dvorišče. »Po stopnicah za služinčad moramo. Ni treba, da bi nas videli! Pohitita!« Že se je zagnal v dvorišče, stekel ob hiši do ozkih vrat in izginil za njimi. Stopnice so bile strme, brez prehodov so zavijale v krogu proti podstrešju. V prvem nadstropju se je gospod Filip ustavil in odklenil vrata. »Hitro!« Gospa Gertruda in Maks sta smuknila skozi ozka vrata v vežo ter tam počakala gospoda Filipa. Ko je zaklenil vrata, jima je s prstom na ustih pokazal, naj bosta tiho, in namignil, naj mu sledita. Tiho, po prstih je šel ob zidu hodnika proti svojemu stanovanju, medtem ko je vsa hiša odmevala od udarcev bobnov. Ko je prispel do stopnišča, se je ustavil, se primaknil k steni in poškilil izza vogala. Takrat sta prišla k njemu tudi gospa Gertruda in Maks. »Nikogar ni!« je šepnil, stekel do svojega stanovanja, odklenil vrata in ju z roko povabil noter. Gospa Gertruda in Maks sta zadihana stekla v stanovanje ter se utrujena naslonila na zid. Gospod Filip je skrbno zaklenil vrata. Dvakrat je obrnil ključ in še pritisnil na kljuko, da bi se prepričal, ali so res zaklenjena.

»Zdaj pa hitro v sobo!« Maks se je spet znašel sredi diplom s kegljaških prvenstev. Gospod Filip je bil že pri oknu. »Sem stopita. Tu se bo lepo videlo. Pomaknil se je na skrajni rob in naredil prostor gospe Gertrudi in Maksu. Ta je še vedno stal pri vratih.

Spodaj v veži so bobneli udarci. Brum, brum, brum, bum, bum, brum, brum, bum, bum.

»Hitro! Hitro!« ga je zdaj poklicala gospa Gertruda.

Maks je ubogal. Šel je k oknu, se naslonil s komolci na okensko polico, kot sta to storila gospod Filip in gospa Gertruda, ter pogledal na ulico. Pred hišo so stali grupenführer, štirje esesovci, Gerda, ki je hlipala v robec, in blockführer. Nekoliko vstran je počival grupenführerjev vojaški DKW.

V veži so bobneli bobni.

»Blockführer je komaj čakal na slovesnost. Zadnje dni je bil že kar nervozen, ker ni imel nobenega poštenega dela. Vedno manj ljudi ima. Le mi smo mu še ostali. Danes bo imel spet priložnost pokazati, da je nenadomestljiv.«

»Čeprav ga prav nič ne potrebujemo,« se je oglasila starka.

»Mi ne, toda grupenführer in stranka. Nekdo nas mora nadzorovati in skrbeti za nas. Če samo pomislim na razdeljevanje živilskih kart. Kdo bi to počenjal, ko bi ne bilo blockführerja. Vendar se zadnje čase vedno

bolj boji, da nas ne bi izgubil in ostal sam. Potem bi ga gotovo premestili. Na fronto, ali pa kam drugam.«

»Lahko bi postal blockführer kje drugje,« se je vmešal Maks in gledal, kako je Gerda slinila grupenführerjevo uniformo.

»Vprašanje, ali ima dovolj stricev v mestni upravi in v stranki. Konkurenca je dandanes zelo velika. Le najzvestejši so ostali doma, na svojih mestih. Toda zdi se mi, da se je danes potolažil. Samo poglejte ga, kako se šopiri!«

Sele zdaj je Maks opazil, da je blockführer v strankini uniformi. Na prsih so se mu v popoldanskem soncu bliskala odlikovanja, škornji so mu bili na novo položeni, kapa s ščitnikom mu je zakrivala pol obraza. Stopil je k grupenführerju, rekel besedo, pobožal Gerdo po njenih pšeničnih laseh, pohitel k esesovcem, ki so stali ob vratih mirno kakor kipi, potem se je zagnal k avtomobilu in stresel v kozavega šoferja jerbas besed. Nazadnje je stekel v vežo ter se jim izgubil izpred oči.

»Zelo si prizadeva,« se je namuznil gospod Filip.

»Tudi jaz bi si,« je rekla gospa Gertruda. »Za vse to, kar dobi, se mu izplača.«

»Prav nič mu ne zavidam. Če bi želel biti blockführer ali grupenführer ali ortsleiter ali kapetan, bi že davno lahko bil. Že leta me silijo v stranko. Toda jaz se zanimam za svojo opeko in svoje izume. Res se človeku to moje delo morda zdi manj pomembno, morda celo nepomembno, vendar to še ne pomeni, da bo ostalo vedno tako. Posteljo imam, jesti tudi nekaj malega, potem je tu še kegljanje in če človek vse to sešteje, uvidi, da ima več kot preveč. Brez uniforme in škornjev pa tudi lahko prebijem. Celo všeč mi je, da jih nimam.«

»On pa je zelo ponosen nanjo,« se je oglasila gospa Gertruda.

»Seveda, ko je v njej, misli, da je država. Zato ga tudi ne boste nikoli videli, da bi ne imel na sebi vsaj koščka te uniforme. V navadni civilni obleki bi se počutil nepomemben, gol.« Gospod Filip je pogledal na uro. »Le kaj se obirajo!«

Maks pa se je nenadoma zbal, da ne bodo imeli časa, zaradi vseh teh dogodkov, ki se vrstijo drug za drugim, pokopati njegovo mamo. Pomislil je: »Moja mama in Komanovi so tako nepomembni, da jih bodo pozabili. Celo gospod Filip in gospa Gertruda. In moja mama in Komanovi bodo ostali v kleti, nepokopani.« Ko je pomislil na to, se je spomnil na Feliksa. Povlekel je gospoda Filipa za rokav, ker se je bal, da bi ga drugače, če bi ga samo poklical, ne slišal.

Gospod Filip ga je pogledal: »Kaj?«

»Pa Feliks?«

»Tudi Feliks je v veži, na odru.«

»Nič nisem videl,« je odvrnil Maks in pred sabo razločno videl le gospoda kapetana in Mimi, zavita v rdeči pregrinjali.

»Saj ga nisi mogel. Feliks leži pod mizo. Feliks je navaden član stranke, brez čina, zato vendar ne more ležati zraven kapetana in Mimi, ki je bila blockführerjeva zaupnica in funkcionarka ženskega društva. Vse tri bodo pokopali.«

»Čudno!«

»Prav nič čudno. Ko te tako poslušam, se mi zdi, da sploh nisi živel z nami v tem mestu. Vse ti je novo. V stranki ima vsak svoje določeno mesto. Vsak je člen v dolgi verigi členov. Ne more ne naprej ne nazaj. To se lahko zgodi z njim le, če odloči vodstvo.«

»In kje je vodstvo?«

»Tam!« Gospod Filip je pokazal proti zelenemu pasu mesta. »Oni ne prenesejo bombardiranj. Pomembnejše delo imajo. Toda ne morem reči, da nimajo problemov. Najprej jim ni vseeno, kako je s fronto v Afriki in Rusiji, potem pa imajo še težave s partizani, tam.« Zdaj je gospod Filip vzdignil roko še više, proti hribom, ki so ždeli v meglici kot utrujeni velikanski voli. »Res ničesar ne veš!«

»Ukvarjam se z mostom, pa nimam časa, da bi se zanimal za druge reči.«

»Zelo zgrešeno, čeprav je včasih koristno. Vsaj ne vidiš vseh svinjarij, ki se dogajajo okoli. Moram priznati, da je tudi meni včasih nevzdržno. Takrat jo mahnem kegljat.«

»Kam?«

Gospod Filip ga je pogledal naravnost v oči. »Rad bi vedel, a?« Potem se je ozrl na gospo Gertrudo, in ko je videl, da ta ne posluša, je rekel. »Morda ti bom res pokazal. Lahko bi mi celo postavljaj keglje. Do zdaj mi je to delal Feliks.« Gospod Filip se je udaril po čelu. »Tepec, na to do tega trenutka še pomislil nisem. Hočeš ali nočeš, moral te bom prositi, da mi boš postavljaj keglje. Sprejmeš?«

»Samo da mi ne bo vzelo preveč časa. Saj veste, most.«

»Pusti tisti usrani most. Ta se bo tako podrl slej ko prej, kljub tvojemu trudu. Nekega dne ga bodo zadeli v polno, pa bo.«

Maks je začudeno pogledal gospoda Filipa. Ni bil navajen, da bi kdo govoril o mostu s takimi besedami. Vsi prebivalci razbitega dela mesta so bili na most ponosni. Še več, zaradi njega so tudi umirali in s prijetno zavestjo v srcu odhajali na drugi svet. Čeprav bi bil marsikdo izmed njih lahko odšel v zeleni pas mesta ali celo na deželo, so raje ostali s svojim mostom, dokler jih ni, ob enem imed bombardiranj, zasulo. Most jih je privlačeval z nevidnimi rokami in oni so vztrajali. Poleg tega pa so bili polni ponosa, da delajo to po svoji volji, da so nekaj drugega kot meščani, ki so le od daleč poslušali bobnenje, le od daleč gledali dim, ki se je počasi valil čez sivkaste preluknjane škrbine. »Toda most je nekaj velikega,« je rekel Maks.

»Velikega.« Gospod Filip se je zamišljeno nasmehnil. »Kup železa, nič drugega. Kup spretno sestavljenega železa, ki služi za prehod vlakov. Pa so začeli o njem govoriti, se o njem učiti, ga hvaliti, sestavljati o njem pesmice, pesmi, himne in molitve, in most je nenadoma postal neke vrste bog. Toda na ljudi, ki so ga naredili, na te ljudi so pozabili. Ko so ga začeli bombardirati, je postal še večji. Zdaj so prepričani, da je še silnejši, kot so mislili. Kajti nihče ne bombardira ničesar zastonj. Bombardirajo samo velike reči. Ker so hoteli postati veliki tudi sami, so ostali in delili

usodo z mostom. In postali so veliki kot most. Le da most še vedno stoji, njih pa ni več nikjer. Le v naši hiši smo še ostali.«

»Bravo, bravo, bravo!« je zaploskala gospa Gertruda, ki je slišala samo zadnje besede.

Spodaj so ropotali bobni: Bram, bram, bram, bam, bam, bram, bram, bram bam, bam...

»In vi, zakaj ste ostali vi? Zakaj niste odšli?«

»Jaz sem moral ostati. Toda ne zaradi mosta, zaradi sebe. Jaz sem izumitelj. Izumljam novo opeko. V nobenem laboratoriju na svetu bi ne imel take priložnosti za eksperimente. Po vsakem bombardiranju poiščem zanimive primerke... toda to te gotovo ne bo zanimalo, da, da.« Gospod Filip je pogledal čez razvaline na drugi strani ulice. Dima ni bilo več, toda v praznini sesedlih nadstropij je še vedno tlelo. »Da, da, celo kamenje gori! Celo kamenje.«

»Res je, imate prav,« se je oglasila gospa Gertruda, ki ni povsem razumela gospodovih besed. »Toda pogreb. Ta bi se vendar že moral začeti. Kaj se le obotavljajo?«

Spodaj pred hišo so še vedno stali grupenführer, štirje esesovci, šofer, Šerif, in Gerda. Blockführerja ni bilo. V veži so ropotali bobni, toda nenadoma so utihnili. Nastala je gluha tišina. Gerda spodaj pred hišo se je odtrgala od grupenführerja in zavpila: »Oh, moja sestra Mimi, oh, moja sestra Mimi!« Potem je stekla v vežo. Esesovci so se postavili po dva na vsako stran vežnih vrat, grupenführer pa se je počasi napotil v vežo. Zdaj sta ostala na ulici le še kozavi šofer in Šerif. Ta je počepnil k zidu, se oprijel z rokami nog in naslonil brado na kolena. V veži se je slišal Gerdin jok, med katerega je metala kratke stavke. Jokala je v enoličnem visokem tonu, potem pa nenadoma hripavo zavpila: »Ubili so mi jo, svinje!« Sledil je spet jok in nenadoma: »Zdrobili jih bomo v prah!« In spet jok in spet vzklik: »Oh, uboga moja sestra Mimi!« Potem je utihnila. Zdaj je bila spet tišina, dokler se ni zaslišalo v veži čudno lajanje. To ni bil lajež psa, toda bilo je nekaj podobnega. »Blockführer govori,« je zašepetal gospod Filip.

»Saj vendar laja,« je ušlo Maksu.

Gospod Filip in gospa Gertruda sta položila na usta prst.

»Molči,« je zašepetal gospod Filip.

»Toda saj ga vendar nihče ne razume, to je vendar lajež!«

»Molči!« Zdaj je postal gospod Filip že nervozen. »Če bi te slišal kateri izmed njih, bi bilo po tebi. Rajši poslušaj.«

Spodaj v veži je lajalo sunkovito, visoko, potem spet zateglo, podobno lajanju psice, ki so ji ukradli mladiče. Ko je lajanje postalo tako glasno, da je paralo ušesa, je nenadoma prenehalo in nad ulico se je spet razlezla tišina, ki pa ni trajala dolgo, kajti nenadoma se je v veži znova oglasil lajež. Toda ta je bil drugačen, podoben lajanju tolpe psov. Bevskanje se je teplo med sabo, se vzdigovalo, padalo, posamezni zvoki so se lovili, se prepletali in skakali drugi čez drugega. Ta nered pa ni trajal dolgo. Lajanje je postajalo vedno bolj urejeno, dokler se ni spremenilo v skandiranje. »Hau, hau, hau, hau!«

»Kakšno navdušenje,« je pikro rekel gospod Filip. »Ti so vedno navdušeni, če se kateri izmed njih rodi ali pa, če umre. Komaj čakajo na ti dve priložnosti, saj se tedaj lahko pokažejo v svojih slavnostnih uniformah in dokazujejo svojo privrženost führerju in državi.«

»Toda oni lajajo!« je spet ušlo Maksu.

»Molči, vendar! Oni molijo. Tudi oni imajo molitve, le da so bolj glasne od naših. Tako rekoč vojaške. Strumne. Le poslušaj!«

»Nič ne razumem.«

»To je vseeno. Morda tudi oni ne razumejo. Toda pomembno je ozračje, ki ga taka molitev ustvarja. Poslušaj ta ritem: »Hau, hau, hau, hau. Človeku nehote požene po žilah kri.«

Gospa Gertruda je pokimala in začela ploskati v taktu lajanja. Plosk, plosk, plosk, plosk. Zraven pa je odpirala usta, kot da bi lajala tudi ona.

Gospod Filip jo je po strani pogledal in šepnil: »Gospa Gertruda, kaj pa vendar počenjate. Saj niste članica stranke!«

Starka ga je prestrašeno pogledala. Roki, ki sta hoteli pravkar udariti druga ob drugo, sta za trenutek obviseli v zraku in nato padli k telesu. »Presneto, spozabila sem se! Ta takt človeka nehote vpreže.«

Spodaj v veži je udarjalo: »Hau, hau, hau, hau.«

Maks se je nagnil daleč čez okensko polico. Šerif je še vedno čepel ob steni, v svojem prevelikem hubertusu. Z dlanmi si je zakrival usta in gledal proti kozavemu šoferju, ki je zdaj dremal na sprednjem sedežu avtomobila. Zazdelo se mu je, da hoče Šerif z dlanmi nekaj prikriti. Sprva ni vedel kaj, potem pa je opazil, da se mu dlani komaj opazno premikajo v taktu lajanja. Pogledal je gospoda Filipa in pokazal z roko na Šerifa. »Tudi Šerif... moli.«

»Zanimivo,« je rekel gospod Filip in se nagnil skozi okno. Nekaj časa je opazoval Šerifa, potem se je skrivnostno nasmehnil: »Da, da, tudi ta bi želel moliti. To celo na skrivaj dela, čeprav bi ne smel, ker ni član stranke.«

»Ni član stranke? Saj je obveščevalec.«

»Prav zato. Le redki obveščevalci so člani stranke. Ti niso pripravniki za to. Ljudje se jih preveč bojijo in zato so pred njimi previdni z besedo in dejanji. Obveščevalec mora vedno delati vtis običajnega, mirnega državljana. Seveda s Šerifom je drugače. Vsi vemo, da je obveščevalec. Toda ni bilo vedno tako. Ko nas je bilo še nekaj tisoč,« gospod Filip je zamahnil z roko čez razvaline, »je bilo drugače. Nihče ni vedel, da je obveščevalec, in veliko ljudi mu je zaupalo svoje težave. Že zavoljo njegovega prevelikega hubertusa. V tem pomečkanem, umazanem hubertusu se je zdel Šerif navaden cestni postopač, ki je človeku vzbudil celo usmiljenje. Spomnim se, ko je prišel h gospe Gertrudi...«

»Molčite vendar, gospod Filip,« je zaklicala gospa Gertruda, ki je bila zamaknjena v modrikaste hribe. »To je bila moja velika napaka.«

»Naj ve, kako smo bili naivni,« je odgovoril gospod Filip. »Ko je prišel h gospe Gertrudi, ga je ta celo postregla s čajem, belim kruhom in klobaso. Delal se je skromnega, se pogovarjal o vsakdanjih nepomembnih stvareh, vmes pa vklepal nekoliko pomembnejša vprašanja kot: »Kaj pa

»mislite o vojni? Kako vam ugajajo Rusi? Mislite, da bodo Angleži obdržali svoje kolonije?« Gospa Gertruda je nič hudega sluteč odgovarjala, kar ji je pač tisti trenutek padlo v glavo. To pa je bilo usodno zanjo. Že drugi dan so jo klicali k blockführerju. Takrat je imel še urade ob hotelu »Central«. Tretji dan pa je morala celo h grupenführerju na policijo. Le svoji starosti se ima zahvaliti, da je niso vrgli v zapor.«

»Nehajte, gospod Filip!«

Gospod Filip je zamahnil z roko in nadaljeval: »Morala je plačati sto mark kazni...«

»Komaj sem jih spravila skupaj.«

»Danes pa bi jo morda zaradi tistih besed celo ustrelili kot talko.«

»In kljub temu še gledate med seboj to prasico!« Maks je mislil na Šerifa.

»Da, res! Čez pet dni je tebi nič meni nič spet obiskal gospo Gertrudo, sedel k mizi in se začel pogovarjati o nepomembnih stvareh. Vmes pa je spet vpletal pomembna vprašanja. Toda to pot mu gospa Gertruda ni več nasedla.«

»Ne, nisem. In tudi kruha z maslom in klobaso mu nisem ponudila, le čaj, pa še ta je bil lipov s saharinom,« je veljavno rekla gospa Gertruda.

»Jaz bi ga brcnil čez prag,« je rekel Maks.

»To bi ne bilo pametno. Nakopal bi si le težave. Nastal bi škandal, Šerif bi odšel drugam in k nam bi poslali novega obveščevalca. Kdove koliko časa bi ne vedeli zanj in lahko bi naredil veliko gorje, preden bi uganili, kdo je. Tako pa smo za Šerifa vedeli, pazili smo na vsako svojo besedo, če je bil zraven, in njegova služba je postala za stranko tako rekoč nekoristna. Kljub temu pa jo je ta ali oni še izkupil, ker se je spozabil. Šerif je znal tako spretno speljati pogovor na svoj tir, da se je človek, ne da bi se zavedal, znašel na njem. To pa so bile majhne napake. Kazni so dosegale petdeset mark. Le Dobrinovega Franceta so poslali na prisilno delo, toda ta je bil takrat, ko ga je šerif speljal na led, okajen. Drugače pa je bilo s člani stranke. Tudi te je šerif provociral in kontroliral. Od teh je šel marsikateri v zapor, dva pa celo v koncentracijsko taborišče. Članom stranke namreč nismo povedali, da je Šerif obveščevalec.«

»Zakaj?« je vprašal začudeno Maks.

»Oni so drugo. Tudi oni nam marsičesa ne povedo. Že tako imajo preveč privilegijev.«

»Kaj pa zdaj, vas Šerif še zapeljuje v greh?«

Gospod Filip se je zasmel na vsa usta. »V greh, to si dobro rekel.« Odkimal je: »Kje neki, zdaj je utrujen in zamorjen. Pa tudi za njegovo skrivnost vemo. Zdaj dela tudi za nas. Blockführerju služi le toliko, da ga ta ne pošlje na fronto. Pravzaprav je Šerif ubog vrag. Pred vojno je bil miren, bogaboječ človek. Potem se je oženil s hčerjo nekega nemčurja, ki je imel svojo trgovinico v Kleparski ulici. Ta je zdaj že zasut s trgovinico vred. Šerifova žena pa je bila članica Heimatbunda. Zagrizena hitlerjanka. Vzgajati je začela tudi Šerifa. Na vsak način ga je hotela spraviti v stranko. To pa se ji kljub vsej vnemi ni posrečilo. Zadnje upanje, da bi to dosegla, je bilo, da Šerif postane obveščevalec. Najbolj smešno

pa je to, da prav zaradi svojega poklica ne more v stranko, ker bi potem tega poklica ne mogel več opravljati. Šerif je ubog vrag. Tepe ga block-führer, tepemo ga mi, tepe ga usoda. Svojega poklica se ne more več rešiti, skrivnost; ki jo nosi v sebi, ga žre, vsi ga zaničujemo in nihče nima zanj lepe besede. Saj pravim, ubog hudič.«

Spodaj v veži se je ponavljalo: »Hau, hau, hau, hau!«

Šofer na sprednjem sedežu avtomobila je zaspal. Šerif je še vedno lajal v dlani.

»Kje pa ima ženo?«

Gospod Filip se je spogledal z gospo Gertrudo in se potem ozrl na Maksa. »To je skrivnost ubogega hudiča. V taborišču je.«

»Kako, saj je vendar članica stranke, zavedna, kot se temu pravi.«

»Ne, v koncentracijskem taborišču, v porodniškem taborišču, če ga lahko tako imenujem. Rojeva državi otroke.«

»Ne razumem?«

»Šerifova žena je bila zelo lepo, visoko dekle s svetlimi lasmi, z belo nežno poltjo in modrimi očmi. Prava arijka, kot pravijo oni. Lahko bi rekli idealen primer. Zato so jo nekega dne poklicali in ji povedali, da so ji zaupali največjo čast, kakršna lahko doleti nemško ženo, da bo porajala državi idealne, čistokrvne arijce.«

»Pa šerif!«

»Šerif je ostal doma v svojem umazanem hubertusu. Ob slovesu mu je rekla: 'Domovina me kliče. Rodila ji bom nekaj lepih otrok. Ko boš postal član stranke, mi piši, takrat se bom vrnila k tebi.' Šerif še zdaj ni član stranke, ona pa je še vedno v porodniškem taborišču in daje državi čistokrvne otroke.«

»Pa očetje?« Maks je čutil, kako se mu grlo stiska v nerazumljivem strahu.

»Tudi moške izbira stranka. Visoke, lepe, močne; prave arijce. Po navadi so to esesovci, tako mi je pravil Šerif. Ti pridejo v taborišče, se seznanijo z ženskami, ki tam čakajo nanje, potem se zaljubijo drugi v druge in se imajo radi, dokler ne postane ženska noseča. Takrat gre moški nazaj na fronto ali v kazenske ekspedicije, ženske pa v porodnišnico. Ko rodi, se začne spet vse znova. Šerifova žena mu je poslal že slike dveh malčkov s pšeničnimi lasmi. Seveda si je slike priskrbela naskrivaj, kajti otroke materam vzamejo, ker so jih že vnaprej poklonile državi. Otroke vzgajajo v posebnih zavodih.«

Spodaj v veži je sekalo v tišino sončnega popoldneva: »Hau, hau, hau, hau...«

»Šerif zelo sovraži člane stranke,« je pripomnila gospa Gertruda. »Oni to vedo in se ga bojijo.«

»Toda član stranke ne bo postal nikoli.«

Iz veže se je nenadoma izvil hreščeč glas: »Dovolj! Ena, dve, tri!« To je bil grupenführer.

Lajanje je prenehalo. Skozi tišino, ki je nenadoma padla v sončno luč, se je zaslíšal Gerdin glas: »Maščevali jih bomo, maščevali! Na Anglijo,

bombe na Anglijo!« S hreščečim histeričnim glasom je začela peti priljubljeno letalsko pesem: »Bomben, Bomben, Bomben ouf England...«

»Gerda, Gerda, Gerda, nehaj! Hrani moči za kasneje!« je prigovarjal grupenführer. Gerda je utihnila.

V veži se je zdaj slišalo tiho mrmranje.

»Izrekajo ji sožalje,« je rekel gospod Filip.

Vsi trije so bili s komolci naslonjeni na okensko polico. Šofer se je zbudil, si popravil uniformo in se strumno postavil pred avtomobil. Šerif pa je vstal, si obrisal mokre dlani v hubertus in se umaknil med razvaline sosednje hiše.

Esesovci so se izgubili.

Mrmranje v veži je prenehalo. V tišino, skozi katero se je slišalo tiho prasketanje ognja z bližnje goreče hiše, je zarezal žvižg piščalke. Sledil je blockführerjev glas: »Tri, štiri!« Spet so zaropotali bobni: »Brum, brum, brum, bum, bum, bum, brum, brum, brum, bum, bum, bum... Iz veže je prvi stopil človek s strankino zastavo. Za njimi so korakali trije in vsak je nosil desko, ki je bila spodaj priostrena, zgoraj pa je bil na njej pribit kljukasti križ. Za temi tremi so nesli esesovci gospoda kapetana in Mimi, zavita v rdeči ogrinjali s čopki. Potem sta sledila grupenführer in Gerda, za njima blockführer, za blockführerjem pa sta nesla stanovalca hiše luftschutzmanna Feliksa, ki je bil zašit v žakljevino. Za Feliksom je bobnalo šest fantov. Preveliki bobni so se skoraj dotikali tal in ob korakanju opletali okrog suhih otroških nog. Roke bobnarjev so enakomerno vzdigovale in spuščale palice s klobučevinastimi glavicami na kožo, ki je bila od udarjanja potemnela. Za bobnarji je sledilo pet stanovalcev rumene hiše. To so bili člani stranke. Sprevod je šel počasi do avtomobila. Tam so položili na zadnji sedež najprej luftschutzmanna Feliksa, nanj še Mimi in gospoda kapetana. Mož z zastavo in možje z deskami so šli pred avtomobil. Esesovci in moža, ki sta nosila Feliksa, so se postavili po trije na vsako stran avtomobila. Za avtomobilom so potem sledili grupenführer z Gerdo, blockführer, bobnarji in pet članov stranke. Pridružile so se jim še tri članice ženske zveze, katere funkcionarka je bila Mimi. Bobnarji so venomer udarjali po bobnih. Nekaj časa so stali in čakali, da bi šofer vžgal motor. Ta je to zaman poskušal. Ko je pritisnil na vžigalo, se je slišalo klopotanje motorja, to pa je bilo tudi vse. Motor ni hotel vžgati. Grupenführer je divje gledal v šoferjev hrbet, blockführer pa je poškilil proti oknu, kjer so bili gospod Filip, gosa Gertruda in Maks. Njegov opičji obraz je bil poln prezira in lažnega ponosa. Bobni so udarjali takt.

Pri četrtem poskusu je motor le vžgal. Takrat je blockführer zapiskal na piščalko. Mož je vzdignil zastavo in ves sprevod je krenil počasi po ulici proti križišču. Ko je sprevod zavil na desno, se je iz razvalin prikazal Šerif. Najprej se je ozrl po ulici, če ga morda kdo ne opazuje, potem pa je stekel za sprevozom. Toda še pred križiščem je zavil med kupe razbitin. Zdjaj je bila ulica prazna.

Gospod Filip je cmoknil z ustnicami in rekel:

»Še pred njimi hoče priti do reke. Šli bodo čez most in mu tako dali poslednjo čast. Toda zanima me, kako bo prišel čez Šerif. Vojaki, ki stra-

zijo most, ga ne bodo pustili. Vedo, da ni član stranke, Pridita!« Gospod Filip je planil v delovno sobo. Gospa Gertruda in Maks sta mu sledila. Postavili so se k oknu, kjer je zadelo Feliksa. Bobnanje, ki se je na čelni strani hiše že skoraj izgubilo med razvalinami, se je zdaj spet slišalo. Toda spreveda še niso videli, ker so ga zakrivali pogledu zidovi požganih hiš. Zagledali pa so Šerifa, kako je tekel čez kupe razvalin, se izgubil med zidovi in se spet nenadoma pokazal na vrhu Mont Blanca, kjer se je že naslednji trenutek spustil po pobočju in izginil izpred njihovih oči.

»Po bližnjici hoče priti do reke. Le da ne ve za najbližjo pot.« Gospod Filip se je skrivnostno nasmehnil.

»Rekli ste, da bomo šli gledat!« je dejala gospa Gertruda.

»Dovolj časa imamo. Le tega ne vem, kako bomo prišli čez reko.« Ozrl se je na Maksa. »Kaj pa tvoj službeni čoln?«

»Pri mostu je, zaklenjen.«

»Imaš ključ?«

»Imam.«

»Prav, prepeljali se bomo z njim. To ni prepovedano. Le čez most ne smemo. Poglejta!« Gospod Filip je pokazal na glavno očiščeno cesto, ki se je vlekla skozi razvaline kot bel trak.

Maks je zagledal sprevod. Zastava spredaj je plapolala v popoldanskem vetru, deske, ki so jih nosili trije visoko vzdignjene, oprte na trebuhe, so se majale. Šofer v avtomobilu je sedel z glavo med ramenj, kot da bi dremal. Roke fantov so se enakomerno vzdigoval in spet padale na bobne, pogrebci pa so korakali z vzdignjenimi desnicami.

»Preskušajo svojo vzdržljivost,« je rekel gospod Filip. »Zdaj pa pojdemo!« Brez naglice je odšel iz sobe. Gospa Gertruda in Maks sta šla za njim. Gospod Filip je zaklenil stanovanje in jima namignil, naj mu sledita na stopnišče za služinčad. Zašepetal je: »Ni potrebno, da bi nas kdo videl. Vem, da so vsi pri oknih. Tudi to vem, da bi nas nihče ne ovadil, vendar je bolje, da ne vedo. Morda je še kdo izmed njih obveščevalec. Človek nikoli ne ve.«

Ko so prišli v pritličje, je gospod Filip pokazal na odprtino v zidu. »Tukaj!« Počepnil je in se prerinil skozi njo med podrte zidove sosednje hiše. Nekaj časa so hodili po nametani opeki, kamenju in železnih travverzah, potem se je gospod Filip spustil v lijaku podoben očiščen prostor, kjer je bil z železnim pokrovom pokrit jašek kanalizacije. »Tu!« je rekel, pobrskal med opeko in privlekel iz nje železno palico. Z njo je odprl pokrov. »Spustita se dol. Nobene vode ni!«

Maks in gospa Gertruda sta se spogledala, se obotavljala, potem je starka jezno zamahnila z roko, nekaj zamrmrala in se spustila v jašek. Maks se je postavil k odprtini in gledal, kako se je starkina glava pogrezala v mrak. Ko se je že zbal, da jo bo izgubil v temi, je gospa Gertruda pogledala kvišku in zaklicala: »Na dnu sem!« Glas je odmeval.

»Zdaj pa ti. Nič posebnega ni!« ga je hrabil gospod Filip.

Maks se mu je skušal nasmehnuti, vendar je čutil, da se mu to ni prav posrečilo. Pokleknil je k odprtini, z nogo otipal železno lestev in se začel počasi spuščati v globino. Iz mraka pod njim je vstajal hlad.

Počasi se je spuščal in odprtina nad njim je postajala vedno ožja in svetlejša. Slednjič je otipal tla. V mraku je pred seboj zagledal gospo Gertrudo.

»Res ni vode,« je rekla. »Tudi smrdi ne. Vedno sem mislila, da v kanalih zelo smrdi in da so polni podgan.«

»Nimajo več kaj tu iskati. Preselile so se gor v zasute kleti.«

»Molči!«

Zdaj se je nenadoma zbal za rajnko mamó, za Silvo in za Komanove. Kaj, če jih načno podgane? Vedel je, da v njihovi kleti ni bilo nikoli podgan, toda vedel je tudi, da so pustili vrata kleti odprta. Lahko bi prišle iz drugih kleti. Pogledal je navzgor. Odprtino je zakrila široka Filipova postava. Bil je tako širok, da je lahko stal na lestvi in se s hrptom naslanjal na stene jaška. Gospod Filip je zaprl jašek s pokrovom. Znašli so se v temi. Pa ne za dolgo, ker je gospod Filip prižgal veliko žepno svetilko. Imel jo je obešeno ob pasu. Pustil jo je tako, ne da bi jo držal v roki. Zato se je medtem, ko se je spuščal v globino, svetilka majala in njen rumeni krog je poplesaval po stenah jaška. Ko je gospod Filip prišel do dna, si je z robcem obrisal roke, vzel svetilko in posvetil v kanal. Zdaj šele je Maks videl, kako visok in širok je. Pravi predor. Toda na mamó ni pozabil. Prijel je gospoda Filipa za rokav: »Gospod Filip!«

»Kaj je?«

»Moja mama!«

»Kaj je s tvojo mamó? Ne skrbi, ponoči jo bomo pokopali. Urediti moram z blockführerjem.«

»Kaj, če jo načnejo podgane? Pa Silvo, pa Komanove! Nikoli bi si ne mogel tega odpustiti. Vrata smo pustili odprta.«

Gospod Filip si je začel tretí brado. Pogledal je proti vrhu jaška, potem Maksa in slednjič rekel: »Brez skrbi. Ne bodo prišle. Vedno čakajo na noč. Pred mrakom pa se bomo vrnili. Tudi drugače že dolgo nisem videl podgane. Preselile so se v zeleni del mesta. Bombe so jih prepodile. Podgana je pametna žival in ne nosi svoje glave naprodaj zaradi usranega mosta. Pojdimo!« Njegov glas je odmeval. Stopil je proti levi in krenil po kanalu. Na dnu kanala je bilo strjeno blato, pesek, ilovica, kosi preperelih krp in na pol razpadlega papirja. Toda videlo se je, da v kanalu že dolgo ni bilo vode. V kanalu je bil čuden vonj, ki je dražil nosnice in o katerem bi človek ne mogel reči, da je smrad. Hodili so dobre četrte ure, ko so zagledali pred sabó rahlo svetlikanje: »Tam!« Gospod Filip je pokazal z roko predse. Kmalu je bila pred njimi srebrna elipsa, ki se je vedno bolj večala, dokler ni gospod Filip ugasil svetilke. Pred sabó so zagledali umazane valove reke. Zaslišali so njen šum in v nosnice jim je udaril vonj po ribah. Gospod Filip je pokazal z roko, naj počakata. Sam je šel do konca kanala, pogledal na levo, na desno in jima potem pomignil, naj prideta. Ubogala sta. Pokazal jima je ozko polico, ki je od kanala vodila na obalo, poraščeno z okleščenim grmovjem. »Tukaj, za mano!« Gospod Filip je stopil na plano. Ko so stali med grmovjem, je Maks skušal dognati, kje so. Takoj na desni je zagledal most. Visok, mogočen je segal s svojim železjem do neba. Skozi njegovo ogrodje je

pobliskavalo sonce in slepilo oči. Na mostu se je počasi premikala senca stražarja.

»Čoln!« je rekel gospod Filip.

Maks je pokimal in odšel po bregu proti mostu.

Čoln je bil privezan tik ob mostu. Ko je stražar spoznal Maksa, mu je pomahal z roko. Potem se je naslonil na ograjo in zaklical v globino: »Kdaj prideš?«

»Je kaj narobe?«

»Popustili so trije vijaki. Tako je rekel nazornik. Privil jih je kar sam!«

»Potem nimam kaj iskati!« je zaklical Maks. »Jutri pridem pogledat!«

»Prav!« je zaklical stražar in se odmaknil od ograje.

Maks je odklenil ključavnico, stopil v čoln, pripravil vesla in odrinil. Pustil je, da ga je tok počasi nesel ob bregu. Ko je bil že blizu kanala, je zaslišal bobne. Sprva so se komaj razločili skozi šumenje valov, toda z vsakim trenutkom je bobnenje postajalo razločnejše. Maks je zaveslal k bregu in pri kanalu trčil ob breg. Prijel je za verigo in skočil na breg. Gospod Filip in gospa Gertruda sta ga čakala za grmovjem.

»Je v redu?« Gospod Filip je bil z dvema dolgima skokoma pri Maksu.

»Je, vse je v redu. Trije vijaki so popustili, toda gospod nadzornik jih je sam privil, tako da mi danes ni treba na most.«

Gospod Filip je nejevoljno zamahnil z roko. »Kaj me brigajo vijaki usranega mosta. Čimprej moramo priti na drugi breg. Boš zmogel?«

»Zakaj ne! Malenkost!«

Zdaj je stala ob gospodu Filipu tudi starka. Prestrašeno je gledala v valove. Gospod Filip je to opazil in rekel: »Nič se ne bojte! Fant je izurjen v veslanju!« Ozrl se je na Maksa. »Spustiti se moramo niže. Z mostu nas ne smejo videti. Poslušajte, že prihajajo!«

Res so se bobni slišali vedno razločnejše.

»Pridite, gospa Gertruda!« je rekel gospod Filip in ji vljudno ponudil roko.

»Oh, kako se bojim. Ne morete si misliti, kako se bojim vode.«

Gospod Filip je postajal nestrpen. »Pohitite, gospa Gertruda, nič se vam ne bo zgodilo. Prosim, stopite v čoln in sedite na zadnji konec, tja!«

Gospa Gertruda je prestrašena pokimala, stopila v čoln, in ko se je čoln nekoliko nagnil, je starka hitro počepnila. Zdaj je ždela na dnu čolna kot prestrašena kokoš.

»Na drugi konec pojdite!« je jezno siknil gospod Filip skozi zobe.

Gospa Gertruda se je oprijela z rokami roba čolna in tako čepe počasi stopicala proti krmi, dokler ni sedla na klop.

Ko je gospod Filip to videl, je skočil v čoln, da se je na krmi visoko vzdignil. Gospa Gertruda je zavpila: »Jojme!« in se znašla na dnu čolna; tam je tudi ostala.

»Nič se ne bojte, gospa Gertruda,« je spet ponovil gospod Filip. Pogledal je Maksa. »Pohitimo! Če ne, bomo zamudili.«

Maks je skočil v čoln, spustil verigo, vzel veslo in odrinil od brega. Tok je zgrabil čoln, ga obrnil in ga vlekel v svojem naročju po reki.

Maks je zaveslal proti nasprotnemu bregu. Tok je bil močan in Maks se je z vsemi silami upiral v veslo. Nasprotni, z grmovjem obrasli breg se jim je počasi približeval. Ko so bili nekje sredi reke, so nenadoma zaslišali klice na pomoč. Vsi so se ozrli za glasom. Res so kmalu zagledali roki, ki sta besno tolkli okoli sebe. Vmes pa so se slišali klici: »Na pomoč, ljudje, na pomoč!«

Maks je zaveslal z vsemi močmi, da bi človeka prestregel. Gospod Filip se je vzdignil in si z dlanjo zasenčil oči, ker je gledal proti soncu. Gospa Gertruda je siva od strahu čepela na dnu čolna.

»Saj to je vendar Šerif!« je zaklical gospod Filip in začel z rokami dopovedovati Šerifu, naj se prepusti toku. Zdaj so veslali na mestu in tok ga je gnal naravnost proti čolnu. Ko je bil od čolna le še nekaj metrov, je Maks vzdignil veslo, prijel za sam konec in ga ponudil Šerifu. Šerif se je z obema rokama obesil nanj. Tok je zajel čoln in ga gnal po reki. Maks je potegnil veslo k sebi, gospod Filip pa se je nagnil čez rob čolna in prijel Šerifa za ramena. Šerif je spustil veslo in se oprijel čolna. Čoln se je nagnil in zajel nekaj vode. »Pazite!« je zavpila zadaj gospa Gertruda in sedla na mokro dno. Maks se je postavil na levo stran čolna, gospod Filip pa je počasi vlekel Šerifa, dokler se ni Šerif zvalil z glavo naprej v čoln. Maks je sedel, naravnal čoln proti bregu in se uprl v vesla.

Šerif je nepremično ležal na dnu čolna. Njegovo drobno telo se je treslo in hrbet se mu je pri dihanju vzdigoval in padal. Ves je bil skrit pod hubertusom, le nekaj razmočenih las je gledalo izpod tkanine. Gospod Filip ga je prijel za ramo. »Hej, Šerif!«

Šerif pa se ni hotel odzvati. Vzdignil je roke in si povlekel hubertus čez glavo. Gospod Filip je zamahnil z roko in sedel.

Počasi so se bližali grmovju.

Ko so trčili ob breg, je gospod Filip skočil iz čolna in ga privezal na bližnje deblo. »Prosim, gospa!« Ponudil je gospe Gertrudi roko. Ta je ubogljivo vstala in, ne da bi ga pogledala, stopila na breg. Oddrobila je nekaj metrov navkreber ter tam sedla v sežgano travo. Maks je snel vesla in namignil z očmi gospodu Filipu.

»Hej, Šerif, boš ostal kar v čolnu? Mi gremo!«

Zdaj šele se je Šerif vzdignil in prestrašeno pogledal okoli sebe: »Kam greste?«

»Kaj ti je mar? Svoja pota imamo. Zdaj mi pa rajši povej, kaj si ti počenjal v reki?«

»Hotel sem čez.«

»Zakaj?«

»Ne povem. Saj niste blockführer, da bi me zasliševali.«

»Pa nič. Me tudi ne zanima, kam greš, ker to že vem.«

»Nič ne veste.«

»Na trg greš, na slovesnost. Vedel si, da bi te ne spustili čez most, ker nisi član stranke. Zato si hotel reko preplavati. Pri tem pa si bil tako neumen, da nisi slekel hubertusa.«

»Tega ne smem sleči. Tudi spim v njem.«

»Kozel!«

»Lahko je vam, ko se ukvarjate z izumi. Tudi goli lahko letate po svetu, če se vam zljubi. Samostojni ste. Od nikogar odvisni. Hubertus pa spada k moji službi. Pet odstotkov plače dobim zato, ker nosim hubertus. Moram ga nositi.«

»Tako si neumen, da mi je žal, ker smo te rešili! Maks, pojdimo!«

Maks je stopil mimo Šerifa in skočil na breg. Potem sta se začela vzpenjati z gospodom Filipom proti poti. Ko sta prišla do gospe Gertrude, se jim je ta brez besede pridružila. Na poti so obstali in pogledali proti čolnu.

»Si zaklenil čoln?«

»Sem.« Maks je skril vesla v grmovje.

Šerif je še vedno sedel na dnu čolna in gledal proti njim, kot da bi čakal na njihovo vabilo, naj se jim pridruži. Gospod Filip je to vedel, zato je tiho rekel: »Pojdimo! Bo že pritekel za nami.«

Krenili so ob reki proti mostu. Daleč spredaj so zaslišali bobne. »Po-hitimo!« Gospod Filip je pospešil korak.

Ko so zagledali pred sabo most in sprevod, ki je pravkar stopal po njem, so zaslišali za sabo Šerifove klice: »Počakajte, ne pustite me samega, počakajte!«

»Se opazili nas bodo!« je ježno rekel gospod Filip in obstal.

Čakali so, da je Šerif sopeč pritekel do njih. Gledal jih je s prosečimi očmi in Maksu se je skoraj zasmilil. S hubertusa mu je še vedno kapljalo.

»Z vami bi šel, če dovolite!« je prosil gospoda Filipa.

»Prav, toda brez kričanja in javkanja. Pa še to: če boš nesel block-führerju na nos, da smo bili na trgu, boš dobil tako brco, da tri dni ne boš mogel sesti na zadnjo.«

»Na trg greste?« se je delal nevednega.

»Na!« Šerifa je zadela klofuta, da je skoraj padel. »Ne delaj se nevednega in neumnega. Tja smo namenjeni kot ti. Gremo!« Ne da bi čakal, kaj bo Šerif rekel na to, je gospod Filip zakoračil proti bližnjemu drevoredu. Drugi so mu sledili. Šerif je tical zadnji. V mokrem hubertusu je bil podoben pingvinu, ki se je pravkar skobacal iz vode. Ko so prispeli do drevoreda, je Maks opazil, da so drevesa zelena, neokleščena. Le tu in tam je bila izjema, ker je v bližini udarila bomba. Toda kmalu tudi teh redkih lijakov ni bilo več. Z desne jih je spremljalo bobnanje, okoli njih pa je bila gluha tišina. Prečkali so nogometno igrišče, poraslo z visoko sočno travo. Gospod Filip, ki je hodil prvi, je rekel, ne da bi se ozrl: »Nihče ne trenira. Tako malo mladih ljudi je ostalo doma. Teh pa nogomet ne zanima.«

Maks je drsal z nogami po mehki travi. Širil je nosnice in vsrkaval njen vlažni vonj. Ne da bi se ustavil, je pobral regratovo puhasto glavico in pihnil vanjo, da so se bela padalca razpršila po zraku in se prepustila vetru, ki jih je gnal proti drevju, zelenemu drevju. Maks je čutil v sebi vedno večje hrepenenje, podobno veselju, ki je bilo slednjič že tako močno, da je postalo breme. Vedel je, da mora nekaj storiti, ker se bo

le tako rešil te prečudovite muke. Skušal je gledati v nebo, pa ni pomagalo. Skušal je poslušati bobne, katerih udarci so se venomer prikrajali skozi zelenje dreves. Skušal je misliti na mamo, na Silvo in na Komane. Tudi misel nanje je bila v tem okolju drugačna, človek bi komaj rekel žalostna. Ozrl se je nazaj na Šerifa. Namesto da bi ga pomiloval, kot še malo prej, se mu je zarežal v obraz, tako da je postalo Šerifu nerodno in je povesil pogled. Muka pa je rasla in ko se je Maksu zazdelo, da mu bo zmanjkalo sape in moči, se je vrgel v travo in se začel kot neumen valjati. Valjal se je, se plazil, hodil po vseh štirih, vstal, se spet zagnal med zeleno mehkobo, prevračal kozolce in se valil zdaj levo, zdaj desno, tako da je postal pijan. Muka je popustila in v sebi je začutil mir. Mir, kakršnega je že dolgo pogrešal. Takrat je prenehal in sedel. Šele zdaj se je zavedel, kje je. Ko se je ozrl kvišku, je zagledal gospoda Filipa, gospo Gertrudo in Šerifa, ki je stal nekoliko odmaknjen od njiju. Okoli njega se je širila zelena travnata preproga, v modrino neba so se vzpenjale zelene krošnje dreves. »Kako je to lepo, kako je to lepo in prijetno,« je šepetal.

Gospod Filip je zakašljaj, iz daljave so se oglašali bobni.

Zaradi kašlja in bobnov se je spomnil na svoje razdejano mesto in nenadoma ga je postalo sram besed, ki jih je še malo prej valjal po ustih. »Oprostite, res oprostite. Spozabil sem se!«

Gospod Filip je žalostno zmajal z glavo, potem je rekel jezno skozi zobe: »Nisem vedel, da si tak tepec. Sram te je tistega, kar je najlepše v tebi, in sicer samo zato, ker so te učili in ti ubijali v glavo nekaj čisto drugega, kar si sicer sprejel, s tabo pa nima nobene zveze. Tisti trenutek si bil otrok, pravi 'ti', in že se tega sramuješ, zaradi usranega mostu.«

»Nič nisem slišal!« je skromno pripomnil Šerif.

»To tudi pričakujem od tebe!« Gospod Filip je Šerifa ošinil s pogledom, da je ta povesil oči. Potem je spet rekel Maksu: »Zdaj pa stopimo, če ne, bomo res zamudili.« Zagnal se je čez nogometno igrišče. Gospa Gertruda mu je tekla tik za petami. Maks je še vedno stal, kot da bi ne vedel, kaj bi, Šerif pa si ga ni upal prehiteti in je nestrpnostno stopical na mestu. Šele ko se je gospod Filip ozrl nazaj in zamahnil z roko, naj pohitita, je stekel Maks proti zeleni steni dreves. Tam je tudi dohitel gospoda Filipa in gospo Gertrudo. Šerif mu je sledil kot senca. Ko so bili med drevjem, je gospod Filip pokazal na pot, posuto z belim peskom. »Po njej gremo. To je najbližja pot do trga.« Pokazal je na vile, ki so se vrstile ob obeh straneh poti. »Tu stanujejo strankini funkcionarji. Tudi grupenführer, tu druga hiša. Dali so si narediti pot, ki jih najhitreje pripelje do glavnega trga. Zdaj se imenuje Adolf Hitler Platz, to je razumljivo. Tu nas ne bo nihče videl, saj so vsi na trgu.«

Hiteli so po peščenih poti in pesek jim je škrebil pod nogami. Vile so stale sredi lepo urejenih vrtov. Spredaj pred hišami so se košatile vrtnice, v soncu so se pobliskovale raznobarvne steklene krogle. Okna so bila zastekljena, za okni čiste čipkaste zavese, ki so skrivale notranje bogastvo hiš. Toda hiše so bile prazne. Nobena zavesa se ni zatresla, dimniki so mrtvi gledali v nebo.

V daljavi so jih spremljali bobni. Okoli njih pa je bil mir, slišalo se je le škrebjanje njihovih korakov.

Sele pri tretji hiši je Maks opazil, da stoji pred vsako pasja hišica. Toda to niso bile navadne pasje hišice. Bile so večje, lepo poslikane in ozaljšane z rezljanim lesom. Iz vsake pa so jih spremljale bleščeče oči.

»Ne glejte psov!« je opozoril gospod Filip.

Toda bilo je že prepozno, ker se je Šerif prav tedaj približal ograji, se naslonil nanjo in si hotel stresti pesek iz čevljev. Že je držal čevljev v roki, ko se je zagnala iz hišice čez dvorišče velika doga in se z vso močjo zaletela v visoko žično ograjo. Šerifa je vrglo na sredo ceste. Doga se je vzpela s prednjima tacama na ograjo in začela lajati s hripavim glasom. V hipu se je oglasil pes v sosednjem dvorišču, potem pes z nasprotnega dvorišča in oglasili so se še drugi. Ulico je preplaval lajež.

»Tecimo!« je zavpil gospod Filip in stekel po poti, da je pesek pršil okoli njegovih nog. Tekli so mimo vrtov in besnečih psov, ki so se vzpenjali na ograje in lajali vanje.

»Hitro, v park!«

Gospod Filip je zavil v park z ribnikom, stekel do prvega grmovja in se vrgel vanj. Drugi so prihiteli za njim.

»Kaj je?« je prestrašeno vprašal Maks. Vsi so zdaj čepeli sredi grmovja in gledali proti poti.

»Tiho!« Gospod Filip si je del prst na usta.

V vrtovih so lajali besni psi.

Nenadoma se je na poti pokazal jezdec. Jahal je velikega lepega belca. Na zlatem pregrinjalu, ki je viselo čez konja, je bil vtkan kljukasti križ. V zlatih stremenih so počivali položeni škornji čez kolena. Z levo je mož vlekel za vajeti, da je konj visoko vzdigoval glavo. Uzde so mu rezale v meso, na ustih se mu je belila pena in zdaj pa zdaj se je nekaj odlepilo, zgrabil jo je veter in odnesel s seboj. Zlate ostroge so se v taktu zabadale v konjev trebuh. Kopita so poplesovala v pesku, ki je pršil visoko v zrak. Konjev rep je opletal kot vetrnica. V desni je mož držal sabljo, ki se je pobliskovala v soncu. Na sebi je imel strankino uniformo, vendar ta uniforma ni bila taka, kakršne so bili vajeni videti v razdejanem delu mesta. Bila je polna zlatih našivkov in odlikovanja na prsih so ob poplesovanju konja žvenketala. Jezdec je imel na glavi srebrno čelado z veliko rdečo perjanico.

»Kako je lep!« je ušlo Šerifu.

Že naslednji trenutek ga je gospod Filip udaril. Šerif se je prijel za lice. »Nič hudega nisem mislil. Ušlo mi je.«

»Kaj si še zdaj nisi na čistem, da te ne bodo nikoli sprejeli medse! Kljub tvoji želji!«

Šerif ga je prestrašeno pogledal z velikimi očmi. Hotel je nekaj reči, že je odprl usta, toda kot da bi mu beseda ne hotela na dan. Slednjič je pokimal in v očeh so se mu zaiskrile solze.

Jezdec je počasi jezdil po poti in njegov pogled izpod čelade je skrbno otipaval vrtove, iz katerih so lajale doge. Jezdil je do zadnjih dveh hiš. Tam je sunkovito obrnil konja, da se je vzpel na zadnje noge. Zdelo se

je, da se bo pognal v galop. Pa se ni. Spet je počasi poplesoval po peščenih poti in se vračal proti parku. Ko pa je bil nekje sredi lepega naselja, je jezdec konja ustavil. Zdaj sta bila jezdec in konj podobna kipu, ki ga je nekdo po pomoti postavil sredi poti. Pa ne dolgo. Jezdec je spustil vajeti, vzel iz zgornjega levega žepa uniforme piščalko in zapiskal. Psi so nenedoma utihnili. Čez naselje je legla gluha tišina, skozi katero so se spet zaslišali bobni.

»Nismo še prepoznali!« je šepnil gospod Filip. »Samo ta maskara mora izginiti.«

Ko je Šerif to slišal, se je skrivaj pokrižal.

Toda gospod Filip je to kljub temu opazil. »Mislil sem, da nisi veren. Hočeš postati član stranke, pa se križaš.«

»Zdaj se še lahko. Nisem član.«

»Pa se bojiš, a? Kaj če bi zvedeli, da si bil z nami tukaj? Zaradi tvojega usranega čevlja se moramo skrivati. Le kdo ti je rekel, da se primi ograje?«

Šerif je gledal v tla. »Ne morem pomagati. Vedno ga polomim, pa naj še tako pazim. Pod nesrečno zvezdo sem rojen. Upam, da ne boste nobenemu povedali, da sem bil z vami. Saj veste, prav pošteno bi me kaznovali. Pa čeprav nisem član stranke.«

»Kaj pa si, Šerif?« se je muzal gospod Filip in opazoval jezdeca, ki je še vedno stal sredi tihe ulice.

»Arhivar tretje stopnje,« je rekel tiho Šerif.

Gospod Filip ga je po strani pogledal, prijel Šerifa za uho in mu ga prav pošteno zavil, tako da se je Šerifova desna stran obraza pomaknila proti njegovim še vedno mokrim, skuštranim lasem. Levo oko je zaprl, usta so se mu odprla, da je pokazal svoje škrbaste zobe. Videlo se je, da bi želel zavpiti, pa si ni upal zaradi jezdeca, ki je še vedno stal sredi poti in z očmi prebadal tihe vrtove. Ko je gospod Filip odmaknil roko, si je Šerif z dlanmi zakril obraz. Gospod Filip pa je šepnil: »Tako, da boš drugič spet lagal! Packa!«

»Rekli so mi, naj vsakemu, ki me vpraša, tako povem. Tudi za to sem plačan,« se je zaslišalo spod dlani.

»Pa si najdi drugo službo. S to takó nikomur ne koristiš.«

»Lahko je vam, ki ste izumitelj,« je skoraj zajokal Šerif.

Gospod Filip je zmajal z glavo in zamahnil z roko, češ, nič se ne da pomagati, tak je in tak bo ostal.

Jezdec sredi poti je še vedno miroval. Nenadoma pa je potegnil uzdo, vzpodbodel belca, da se je vzpel visoko v zrak, potem pa sta zdirjala proti mestu.

Pot je bila spet prazna. Iz daljave so se zaslišali bobni, paket konjskih kopit pa se je oddaljeval in izgubljal v miru poznega popoldneva.

»Hvala bogu!« je ušlo gospodu Filipu. »Pohitimo!« Vstal je in stekel proti poti. Drugi so mu sledili za petami. Mislili so, da bo krenil po poti, pa ni. Tekel je naprej proti lesenim barakam in meščanskim vrtovom, ki so se vrstili drug ob drugem, ograjeni z visoko žico. Ne da bi se ozrl, je pojasnil: »Ne smemo po poti. Policaj se je morda skril ob poti in

čaka. Ve, da nekaj ni v redu. Dobro pozna doge svojih gospodarjev. Ta pot je nekoliko daljša, toda če pohitimo, ne bomo zamudili.« Tekel je z dolgimi racastimi koraki, na pogled zelo nespretno, toda tako hitro, da so ga drugi komaj dohajali. Celo gospa Gertruda, ki je vzdigovala svoje nekoliko predolgo krilo, ki ji je opletalo okoli suhih nog. Šerif pa je podvihal svoj mokri hubertus do pasu in ga držal tako v rokah. Nekaj časa so tekli ob vrtovih, prečkali prehod in prihiteli do prvih hiš. Zdaj so bili že v pravem mestu. Tekli so skozi prazne ulice. Trgovine so bile zaprte, čez okna potegnjeni roloji. Skozi tišino so topotali njihovi koraki in se mešali med udarce bobnov, ki so postajali vedno glasnejši. »Še malo!« je zaklical gospod Filip in zavil v ozko stransko ulico. Ulica je bila tako ozka, da so se s komolci skoraj dotikali zidov nasproti si stoječih hiš. Ponekod sta bili hiši zgoraj v prvem nadstropju povezani s prehodom, ali pa sta se sploh strnili v celoto. Tla so bila tlakovana z okroglim kamenjem, ki je podvijalo noge. Šerif je izgubil čevljev, tekel je nazaj, ga pobral, sezul še drugega in s čevlji v roki dohitel Maksa. Zdaj mu je hubertus opletal okoli nog in noge v črnih strganih nogavicah so spominjale na igrajoča se psička podganarja. Gospod Filip se je ustavil pri težkih železnih vratih. Prijel je za tolkalo in štirikrat udaril ob vrata. Udarci so votlo zazveneli v praznino.

»London!« je pomislil Maks. Šele zdaj se je zavedel, da počenja nekaj izrednega, novega, kar se bistveno razlikuje od privijanja vijakov in pleskanja mostu. Vedel je za to mesto, ki je bilo tudi njegovo mesto. Tudi spomnil se je ulic, po katerih so tekli, toda čas, ko je bil zadnjikrat tukaj, je bil tako daleč. Zdelo se mu je, da je bil takrat majhen deček. Še bi bil razmišljal, že zato, ker se mu je zdelo, da zaradi utrujenosti ne bo mogel narediti koraka, toda težka železna vrata so se odprla in gospod Filip jim je namignil, naj mu sledijo. Nenadoma so se znašli v visokem obokanem gotskem hodniku. Tudi hodnik je bil ozek, vendar ne tako kot ulica. V nišah sredi vsakega oboka so gledale nanje iz temnega kamenja izklesane prikazni. Koraki so odmevali v ozki praznini, ki so jo medlo razsvetljevale redke sveče. Šerif je držal čevlje v levi, z desno pa se je oprijel krila gospe Gertrude. Ta ga je najprej ježno pogledala, potem pa zamahnila z roko. Šerifa je bilo strah. Pred sabo so zagledali konec hodnika, toda nobenih vrat ni bilo videti. Maks je že mislil, da so zašli in zastonj tratili sile, ko so tekli po tem dolgem hodniku, polnem gnusnih prikazni. Pa ni bilo tako. Na desni so bila skrivna majhna vrata. Gospod Filip je vedel zanje, ker jih je tam počakal.

»Še malo. Takoj bomo na cilju!« jih je vzpodbujal in pokazal s prstom proti stropu. Potem se je pripognil in izginil v ozki odprtini. Zdaj so se znašli na stopnišču, ki je plezalo kvišku okoli močnega debelega stebra, v katerem je bila vklesana vzpenjajoča se vinska trta. Tudi na stopnišču so trepetale redke sveče. Včasih so se znašli v temi. Ko so mislili, da se te teme ne bodo več rešili, se je nad njimi spet zasvetlikalo. Srca so jim zatrepetala od veselja in z novo močjo so se pognali v trepetajočo svetlobo. Kmalu nato so nad sabo začutili čist zrak in nekaj medlega, bledega, kar naj bi bil dan.

»Še malo!« je zaklical gospod Filip pred njimi. Samo slišali so ga, ker so se stopnice vrtele okoli debelega stebra. Še ducat stopnic in nena doma so se znašli na ozki ploščadi. Gospod Filip jih je čakal. Bil je zadihán, obraz mu je bil poten, kaplje so se mu cedile po bradi in se potem ujele med dlake njegovih poraščenih prsi.

»Zdaj smo tu! Še niso prišli, slišite!« je ves srečen vzkliknil gospod Filip in si začel brisati obraz z robcem.

Res, bobni so še vedno udarjali skozi popoldansko gluho tišino.

Šerif je utrujen sedel na zadnjo stopnico in si obuval čevlje. Pa ne zaradi čevljev, temveč zato, ker je bil preveč utrujen da bi stal. Gospa Gertruda se je naslonila na zid in globoko soplja z zaprtimi očmi. Maks si je z rokavom obrisal potno čelo ter se naslonil na steber.

Gospod Filip se je tiho nasmehnil in rekel: »Nobene stvari ne more človek doseči brez truda. Koliko truda šele potrebuje, da bi kaj doumel. To, kar počenjamo danes, je šele začetek nečesa, kar bi lahko bilo. Veliko ljudi si želi potovati okoli sveta, toda le malo jih to zmore, ne glede na to, ali imajo za to denar ali ne. Sanjati je lažje, kot to narediti.«

»Kaj nas zdaj učite,« je nejevoljno rekla gospa Gertruda.

»Ja, spozabil sem se,« je priznal gospod Filip.

»Šerif pa je rekel: »Že sedem let si želim v stranko, toda še zdaj se mi ni posrečilo.«

»Tepec!« se je oglasil gospod Filip in pogledal Šerifa. »Zaradi tiste tvoje babe. Kaj pa si hotel pred sedmimi leti?«

»Njo, seveda,« je odvrnil Šerif.

Gospod Filip je odkimal in prisluhnil. »Aha, že prihajajo!« Odprl je majhna vratca in se izgubil za njimi.

Ko so vstopili, so se znašli v prostoru z veliko stolpno uro. Ves prostor je polnilo počasno enakomerno tiktakanje. Nad temno globino sta viseli veliki uteži. Pravzaprav sta bili to iz železnih palic spleteni košari, polni kamienja. Ob njih se je počasi gugalo veliko nihalo. Kolesje ure je bilo natlačeno med železnima okvirjema, ki sta bila pritrjena na štirih debelih tramovih. Ob stenah okoli velike ure je bila ozka galerija z zarjavelo majavo ograjo. Gospod Filip se je za hip ustavil in zaklical med tiktakanje. »Ura, mestna ura!« Potem je odhitel naprej in vsa galerija se je tresla pod njegovimi trdimi koraki.

Maks se je nehote prijel za železno prečko, pritrjeno na steno. Zdelo se mu je, da se bo preveč približal kolesju ure, da ga bo to zgrabilo, ga povleklo medse in počasi zdrobilo. Podoben občutek je moral imeti tudi Šerif, saj se je z obema rokama oprijemal prečke in sledil Maksu tako, da je kazal uri hrbet. Gospod Filip je odprl majhna železna vratca. V mrak je planilo sonce, gospod Filip se je pogreznil v svetlobo. Za njim je zakrila vrata Gertrudina ozka postava. Ko se je ta umaknila, je svetloba objemala kolesje velike ure, da se je medenina spremenila v grozd luči. Maks se je zagnal proti vratom, počepnil in stopil v svetlobo. V očeh ga je zaskalelo, moral je zapreti oči. Zaradi tega si ni upal narediti koraka in je tako čepel v svetlobi, dokler se ni zaletel Šerif v njegov hrbet s tako močjo, da je Maks izgubil ravnotežje in padel na tla.

Slišal je Šerifa z svojim hrbtom: »Oprosti, nisem te videl!«

Pomencal si je oči in pogledal okoli sebe. Bil je na ozki terasi, ki je objemala stolp. Terasa je bila ograjena s kamenito stebričasto ograjo. Stebri so bili močni, postavljeni drug ob drugem, tako da je bil med njimi le ozek razmik. Ob ograji je opazil gospoda Filipa in gospo Gertrudo. Čepela sta in gledala skozi presledke v globino. Ko se je gospod Filip obrnil in ju zagledal na tleh pred vratci, je pokazal z roko, da ne smeta vstati in da naj prideta k njemu.

»Ne smeva vstati!« je rekel Maks Šerifu. Toda Šerif ga ni razumel, ker še ni odprl oči. Sedel je naslonjen na zid in si z dlanmi zakrival obraz. »Nič ne vidim!« je tarnal.

»Pa poglej!«

Šerif si je pomencal oči in pomežiknil v svetlobo. »Joj! Kje smo! Strah me je! Vrnil se bom! Vi ste krivi, zato ker ste me zapeljali!«

»Tiho bodi! H gospodu Filipu morava! Toda ne smeš se zravnati!«

»Poskusil bom!« je rekel Šerif in še pristavil: »Pojdi ti prvi, da bom videl, kako.«

Maks je pokimal in sključen stekel h gospodu Filipu. Tam je počepnil.

Šerif je še vedno stal ob vratcih in preplašeno gledal Maksa, kot da bi iskal od njega pomoči. Maks ga je poklical z roko.

Šerif je pokleknil in se začel po vseh štirih bližati k ograji. Pri tem pa je vedno znova stopal po svojem hubertusu, ki se mu je vlekel po tleh. Zato se je moral večkrat ustaviti in si povleči hubertus izpod kolen. Nazadnje se mu je le posrečilo priti do Maksa. Sedel je na tla in se mu bojazljivo nasmehnil: »Hubertus!«

Maks je pokimal, potem šele je pogledal v globino, od koder so se slišali bobni. Zdaj šele se je zavedel, da so na stolpu mestne hiše. Spodaj se je raztezal glavni trg, zdaj Adolf Hitler Platz. Bil je poln ljudi, ki so stali v dolgih vrstah, mirni in tihi. Vrste so sestavljale osem velikih kvadratov, med katerimi so bili prehodi. Pred vsakim kvadratom so se vzpenjale zastave, ki so bile videti s stolpa kot visoki plotovi s koničastimi letvami. Prva dva kvadrata sta bila rumene barve, to so bili člani stranke. Druga dva sta bila črne barve, Hitlerjugend. Tretja dva zelene barve. »SS,« je rekel gospod Filip. Četrta dva sivkasto umazane. To so bili civilisti, ki iz tega ali onega vzroka niso imeli nobene uniforme. Spodaj, tik pred njimi, se je vlekel proti koncu trga širok prehod, ki je delil pravilne štirikotnike na leve in desne. Po štiri na vsako stran. Prehod je bil obupno prazen. Ljudje so stali kot okameneli. Le tu in tam je zanihala zastava, pa se je takoj spet umirila. Bobni so se bližali. V praznini ulice, ki se je zlivala v trg natanko nasproti mestne hiše, so zagledali zastavo, za zastavo štiri nihajoče deske s kljukastimi križi na vrhu in za deskami avtomobil, na katerem sta ležala gospod kapetan in Mimi z zajčjo ustnico, zavita v rdeči pregrinjali. Bobnanje se je odbijalo od zidov ulice in dobivalo zaradi tega votel, doneč zven. Brum, brum, brum, bum, bum, brum, brum, brum, bum, bum... Ko se je spreved rešil objema ulice in stopil na trg, je bobnanje postalo suho in topo. Spreved se je počasi pomikal proti mestni hiši. Ko je dosegel zadnjo vrsto

zadnjih štirikotnikov, se je pod mesto hišo zaslišal žvižg. Zastave so se vzdignile in povesile v pozdrav in pred vsakim kvadratom se je zardečil s kljukastimi križi popackan trak. V drugi in tretji vrsti črnih kvadratov so se vzdignile roke. Nad glavami so se zabelile glavice bobnarskih palic, podobne bombažnim cvetovom. Fanfare so ujele v kovino zadnje sončne žarke in njihovi praporci so se zajedli v črnino uniform. Za hip se je vse umirilo, razen spreveda, ki se je počasi pomikal proti mestni hiši, potem se je spet oglasil žvižg. Roke bobnarjev so se spustile in udarile ob suhe, napete kože. V bobnenje je zarezal glas fanfar. Zrak, prej napolnjen z gluho praznino, skozi katero so korakali udarci bobnov v sprevodu, se je zgostil v rezgetajočo melodijo fanfar, ki jo je rezal takt bobnov. Temu je prišlo na pomoč lajanje, podobno tistemu, ki so ga slišali iz veže rumene hiše. Roke ljudi v kvadratih so se vzdignile v pozdrav in med prej enotne barve so se zarisale rumenkaste črke z rdečimi madeži.

»Kdo poveljuje?« je vprašal Maks gospoda Filipa.

»Tu doli, pod nami! Nagni se nekoliko naprej, pa boš videl.«

Maks je ubogal. Res je pod sabo zagledal širok oder in na njem skupino ljudi v strankinih, esesovskih in vojaških uniformah. Eden izmed njih je stal nekoliko pred drugimi, in čeprav je bilo zelo visoko, je Maks opazil, da ima v ustih piščalko.

Sprevod se je počasi bližal k odru. Zdaj so videli tudi grupenführerja, Gerdo, blockführerja in druge.

»Vsako smrt koga iz stranke izkoristijo za manifestacijo,« je rekel gospod Filip. »Tako skupaj, v vrstah z zastavami in bobni in fanfarami, se počutijo spet močni, čeprav ta občutek ne traja dolgo. Zvečer, ko ležejo v posteljo in so sami, začnejo spet razmišljati, kaj bo čez leto dni, ko bodo premagani. Toda tega nihče ne prizna drugemu. Največkrat celo sami sebi ne. Le nekje v podzavesti jih žre.«

»Lepo pa znajo narediti,« je priznala gospa Gertruda.

»Kot da bi bilo to kaj posebnega, obleči ljudi v uniforme in jih postaviti v vrste.« Gospod Filip je odkimal z glavo, čudeč se, da more gospa Gertruda reči kaj takega.

»Jaz bi bil pa rad v vrsti,« se je spozabil Šerif.

Gospod Filip ga je pogledal. »Reci še enkrat, pa te bom vrgel čez ograjo in ti takoj izpolnil željo. Tepec!«

Šerif si je prestrašen z dlanjo zaprl usta.

Sprevod je prispel do odra in obstal. Takrat je človek, ki je stal pred drugimi, zažvižgal, vzdignil roko in zamahnil z njo po zraku.

Palice so utrujene obležale na bobnih, fanfare so se potopile med črno barvo uniform, roke so se spustile k telesom in zastave so se spremenile v koničaste plotove. Čez trg se je razširila gluha tišina, v kateri se je prvih nekaj hipov še vedno čutila sled glasovne zmede.

Mož, ki je zažvižgal, je stopil za korak proti množici, vzdignil roko v pozdrav in zavpil: »Sieg Heil!« in množica mu je soglasno odgovorila isto. Tudi roke so se vzdignile in takoj nato so se ljudje spet spremenili v žebličke, zabodene v asfalt. Potem je mož spregovoril: »Mi, ki smo najboljši in največji, najpridnejši in najbolj junaški! Mi, ki gospodarimo

po vsej Evropi in ki smo zgled vsem drugim narodom in plemenom, tistim, ki so divji in tistim, ki mislijo da so kulturni, v resnici pa so degenerirani, mi najboljši spremljamo danes zadnjikrat dva tovariša in tovarišico, žrtve sovražnih bomb. Führer je rekel... führer je rekel... führer je rekel...« Zdaj je mož začel vedno hitreje ponavljati ta isti stavek, vedno hitreje, da se je kmalu spremenil v lajanje, podobno kot je bilo v veži rumene hiše, ko je govoril blockführer. Množica pa, kot da bi se bila nalezla tega edinega stavka, ki ga je mož venomer valjal med zobmi, je začela prav tako ponavljati za njim: »Führer je rekel... führer je rekel... führer je rekel...!«

Gospod Filip je stisnil zobe in siknil: »Zataknilo se je bratcu. Ne ve naprej! Pomagal mu bom.« Počasi je segel pod suknjič, in ko je potegnul spet roko na dan, je držal v njej modro opeko, eno izmed tistih, ki jih je imel shranjene v sobi. Brez besede, z bledim obrazom, se je počasi vzdignil, pomeril v globino in vrgel, potem se je oprijel ograje.

Spodaj se je slišalo: »Führer je rekel...« Mož se je prijel za glavo, kapa mu je zdrknila z glave, se skotalila na oder in padla čez rob na asfalt. Njegova postava se je sključila, kot da ga je zbolelo v trebuhu, opotekel se je in obležal z razširjenimi rokami. Množica je onemela. Nekaj hipov je bilo vse tiho. In skozi to tišino se je razlegel Gerdin hreščeči glas: »Bomben, Bomben, Bomben auf Engelland...«

Ze naslednji hip se je njen glas izgubil v silovitem vreščanju, ki je napolnilo trg. Ljudje na odru so stekli k možu, ležečemu na tleh, in naredili okrog njega krog. Osem kvadratov na trgu pa se je v trenutku razpršilo v brezoblično gmoto prerivajočih se ljudi. Množica se je križala, uniforme so se pomešale in nad ljudmi so se majale zastave, podobne strašilom na njivi. Bilo je videti, da nihče ne ve, kaj se je pravzaprav zgodilo. Ljudje so tekali z ene strani trga na drugo in spet nazaj, ne da bi vedeli, zakaj to počno, zato je postajala zmeda z vsakim trenutkom večja. Nekaterim je spodrsnilo, zgrudili so se na tla in čeznje so tekli drugi in jih teptali s čevlji.

Obraz gospoda Filipa, čudno bled, z iskrečimi, smejočimi se očmi, je nemo gledal to mešanje ljudskih teles. Počasi so se mu ustnice razširile v skrivnosten smeh. Pogledal je gospo Gertrudo, ki je vsa prepadena opazovala množico na trgu, pogledal Maksa in Šerifa, ki se je tresel od strahu in zaradi še vedno mokrega hubertusa, in počasi dejal: »Vidite, to je njihov red!«

Potem je pogledal okoli sebe in še dostavil: »Zdaj pa tecimo!« Zagnal se je, kolikor je hitro mogel, k vratcem, ki so držala v prostor z veliko uro. Prav takrat je začela ura biti. Počasni udarci so parali ušesa in ozračje se je treslo v nizkih donečih tonih. Za gospodom Filipom je stekla gospa Gertruda, potem Maks in nazadnje še Šerif. Gospod Filip jih je čakal na ozki galeriji. Presenečeni so obstali, ker jim je zapiral pot s svojim širokim telesom. Spet je segel pod suknjič, spet je imel v roki opeko, zdaj rumeno. Pogledal je kolesje ure in z vso silo zagnal opeko vanj. Opeka je prišla med tri največja kolesa. Zobovje jo je zgrabilo medse in jo počasi začelo tretji, toda ni je zdrobilo, ker se je ura ustavila.

Nihalo je še nekajkrat zanihalo in obviselo mrtvo. V kolesju je še zahreščalo, potem je napolnila prostor neskončna tišina. Maks, gospa Gertruda in Šerif so se prestrašeni pritisknili s hrbti ob zid, gospod Filip pa se je prijel z rokami za rjasto ograjo. Njegovo veliko telo se je začelo tresti, vedno bolj, vedno bolj, dokler se v tišino ni zarezalo hihitanje, ki se je kmalu spremenilo v smeh. Gospod Filip se je smejal in njegova glava se je majala zdaj levo, zdaj desno, kot da bi mu bila nenadoma postala pretežka. Potem je smeh prenehal. Obraz se je skušal zresniti, toda to se mu ni prav posrečilo. Kljub temu je zaklical skozi še vedno smejoča se usta: »Tecimo, ne smejo nas dobiti. Pohitimo!« In že je izginil skozi vrata.

Kolikor so mogli hitro, so se spuščali okoli stebra z vklesano vinsko trto. Toda to pot jih gospod Filip ni vodil v gotski hodnik, kjer so samevale okamenele prikazni. Obstal je sredi poti, odprl skrivna vrata in jim zaklical, naj stopijo skoznje. Prva je to storila gospa Gertruda, potem Maks in nazadnje še Šerif, čeprav se je obotavljal in mu je moral gospod Filip pomagati tako, da ga je povlekel k vratom in porinil skoznje. Zdaj so bili na prostornem podstrešju, dó vrha založenem s starim pohištvom, s pozlačenimi okvirji in s svežnji pisarniških spisov, ki so ponekod segali prav do strehe. Maks je vedel, da so na podstrešju mestne hiše.

Gospod Filip je skrbno zaprl vrata za sabo. Potem je nekaj časa prisluškoval, medtem ko so drugi trije stali nekaj korakov od vrat in vprašujoče gledali vanj. Nazadnje je gospod Filip zadovoljno pokimal, prišel do njih in jim rekel, naj mu sledijo. Vodil jih je čez podstrešje do vrate in skoznje so prišli na drugo podstrešje, ki je bilo nekoliko nižje in manjše, in potem so tekli še skozi nekaj podstrešij, dokler jim ni gospod Filip dejal, da so že dovolj daleč od glavnega trga.

Spustili so se po stopnišču neke stare hiše, ki je smrdela po kuhaneni zelju in pomijah. Na stopnicah so srečali nekaj otrok, starčkov in stark. Nikomur od njih se ni zdelo čudno, da jih srečuje na stopnišču. Nekateri so celo vljudno pozdravili in vprašali, ali gredo na Adolf Hitler Platz, ker se tam baje dogaja nekaj imenitnega.

Starka, kateri je ob vsaki besedi zašklopotala proteza, je dejala: »Samo starčki in otroci smo ostali. Vsi drugi so na trgu. Pomislite, baje so bili spet trije ubiti od bomb. In to naši ljudje, naši ljudje!« Malo je manjkalo, da starka ni začela jokati. Gospod Filip je rekel starki, da niso bili ubiti samo trije, temveč več, in da ji ni treba jokati, ker to tako nič ne pomaga.

Starka je prikimala: »Res je, gospod! Vse jih bodo pobili. To je res grozno!«

»Pa vi, se nič ne bojite, da bi bombardirali ta del mesta?«

»Ne, to pa ne! Saj nimamo mostu. Tukaj je preveč kulturnih spomenikov, da bi nas zasuli z bombami. Dobro vedo, da bo vse to kmalu prišlo njim v roke.«

»Kako pa to veste?« jo je vprašal gospod Filip.

»Stara sem in vem. Preživela sem dve vojni. Ta je že tretja. Od kod pa ste drugače? Gotovo ste se vselili šele pred kratkim.«

»Ja, pred kratkim,« je rekel gospod Filip in začel preskakovati stopnice. Gospa Gertruda, Maks in Šerif pa za njim.

Starka je začudena stala sredi stopnic in gledala za njimi. Iz ulice se je zaslislalo kričanje in topotanje nog. Gospod Filip je obstal pri vratih. Mimo so tekli prvi ljudje v uniformah. Nekateri v uniformah stranke, drugi v uniformah Hitlerjugend, tretji pa so bili esesovci. Vmes so se pre-
rivali civilisti in ti so hoteli biti najhitrejši. Trije uniformiranci so stekli mimo Filipove družine v hišo in po stopnicah proti prvemu nadstropju.

»Pomešajmo se mednje!« je rekel gospod Filip in že je bil na ulici med ljudmi. Tekli so za njimi in slišali, kako je gospod Filip vprašal nekega civilista: »Kaj se dogaja?«

»Ne vemo! Nekaj! Če bi vsaj vedeli, kaj. Tako je pa grozno!«

»Da, to je grozno!« je odvrnil gospod Filip in se zagnal v stransko ulico. Toda tudi ta je bila polna ljudi, in šele ko so se približevali reki in prišli do prvih okleščenih dreves in razrušenih hiš, so postale ulice prazne. Že so mislili, da so na varnem, ko so za sabo zaslišali avtomobil. Skočili so za napol podrt zid. Mimo njih je v diru peljal grupenführerjev avtomobil. Spredej pri šoferju je sedel blockführer, zadaj pa je grupenführer stiskal Gerdo. Gospoda kapetana, Mimi z zajčjo ustnico in Feliksa ni bilo več na avtomobilu.

Nekaj časa so gledali za avtomobilom, potem je gospod Filip rekel:

»Iti moramo proti nogometnemu igrišču. Ta cesta drži naravnost na most!« Že je hotel prečkati cesto, ko je opazil, da se Šerif joče. »Kaj je?«

»Iskali me bodo, mene pa nikjer. Blockführer mi je rekel, da ga moram čakati pri njegovem bunkerju.«

»Si boš že kaj izmislil. Pohitimo!«

Prečkali so ulico, šli nazaj v zeleni del mesta in zavili proti nogometnemu igrišču. Nad krošnje visokih topolov je zajezdil mesec. Bil je debel, rumenkasto rdeč z oteklom nosom. Z njegovo zelenkasto medlo svetlobo se je travnik, na katerem je bilo nogometno igrišče, razlezel v nedogled. Z reke jim je udaril v nosnice vonj po vodi in po ribah. In še nekaj so začutili, to, kar so v nebombardiranem mestu pogrešali. Vonj po dimu in zažganem lesu. Šerif je še vedno smrkal.

Gospod Filip ga je počakal in mu rekel tiho: »Nehaj, če ne, bom sam povedal blockführerju, da si bil z nami.« Gospod Filip je hotel reči še nekaj, pa je le obstal in začel prisluškovati. Ko so to opazili drugi, so storili isto. Gospod Filip jim je pokazal, naj ležejo. V naslednjem hipu so bili vsi v travi. Trave se je že oprijela prva večerna vlaga. Šele zdaj, ko so tako ležali in prisluškovali, so opazili, koliko je v njej življenja. Mimo njih so jadrale kresničke, za grmovjem, kjer je bila gotovo mlaka, so kvakale žabe, nekje sredi nogometnega igrišča so se kregali cvrčki. Gospod Filip je položil uho na zemljo in poslušal. Nenadoma je vzdignil glavo. »Konji, konji!« je zasikalo v mrak. Gospod Filip se je začel plaziti v grmovje. To so storili tudi drugi. Gospod Filip je spet prisluškoval z ušesom na zemlji. Čez nekaj časa je vzdignil glavo in pokazal z roko proti gozdičku. Vsi so se ozrli za roko. Nogometno igrišče, drevje in vegast gol so se ukleti kopali v mesečevem mleku. Žabe so nenadoma utihnile le cvrčki so se še oglašali. Iz gozda so se zaslislala kopita. Tiho so udarjala v zemljo, kot da bi imeli konji na nogah gumijaste copate. Udarci pople-

sujočih kopit so postajali vedno bolj razločni. Kmalu so se razmaknile veje na robu gozda. Iz njegove sence se je izluščil jezdec in zaplaval v mesečino. Za prvim se je prikazal drugi, potem tretji, četrti, peti in šesti. Šest prikazni je počasi jezdilo čez nogometno igrišče, obsijano z mesecem, in noge konj kot da se niso dotikale tal. Srebrne čelade so se svetile v mesečini, in sablje, ki so jih držali v rokah, so se poljubljale z njo. Zlate ostroge so bile kresnice, uniforme stranke so pobliskovale zaradi zlatih našivkov in kolajn. Iz te rumenkasto zlate beline so zijali črni kljukasti križi na zadnjicah belcev.

»Kako so lepi,« je šepnila gospa Gertruda, ko so se jezdec oddaljevali od njih.

Gospod Filip pa je siknil: »Smrt nosijo. Če nas dobijo, lahko rečemo zbogom.«

»Odhajajo,« je skoraj veselo šepnil Šerif.

Jezdec so bili res že na nasprotnem koncu igrišča, kjer se je začejala bela pot z vilami prvakov stranke. Toda nenadoma se je prvi obrnil na desno in vsa skupina se je počasi vrnila. Ko so bili na sredini igrišča, so zaječale v mesečino sirene. Zarile so se v gluho noč in razbile njeno tišino v tisoč kosov. Prvi konj je preplašeno zarezgetal, se vzpel visoko, kot da bi hotel zgrabiti s svojimi zobmi mesec in zdiral čez nogometno igrišče. Druge konje so hoteli jezdec ukrotiti, vendar je bilo njihovo prizadevanje zaman. Konji so se vzpenjali v nebo, da so se jezdec komaj obdržali v sedlih, in med tuljenjem siren so izginili drug za drugim v gozdičku, od koder so bili prišli. Zdaj je bil travnik spet prazen. Glasovi siren so začeli omahovati in kmalu jih je prekril šepet noči. Za grmovjem so se oglasile žabe, med travo so zagobezdali cvrčki.

Gospod Filip je vzdignil glavo in šepnil: »Odpeketal so! Bojijo se siren in vsega, kar prihaja z njimi. Pohitimo!« Stekel je v senci dreves proti reki.

Ko so prišli do reke, so letala grmela čez mesto. Niso jih videli, toda ko so vrgla tri »božična drevesca«, ki so počasi padala in se širila v velikanski šopek rumenih luči, so vedeli, da so nad mestom. Na desnem bregu, nekje blizu nogometnega igrišča, se je oglasilo protiletalsko topništvo. Visoko v mesečini so se prižigale in ugašale iskre.

»Tecimo do čolna!« je dejal gospod Filip in se zagnal po poti ob reki.

Prva skupina letal se je prevalila čez mesto. Protiletalsko topništvo je utihnilo in razvaline ob reki so bile podobne veliki škrbasti čeljusti.

Spodaj ob okleščenem grmovju so zagledali čoln, pozibavajočo se srebrno školjko. Maks se je spustil po bregu do grmovja, kjer je bil skril vesla, gospod Filip, gospa Gertruda in Šerif pa so pohiteli k čolnu.

Ko je Maks prispel do čolna, so bili drugi trije že v njem. Gospa Gertruda se je spet čepé držala robov čolna. Šerif je sedel na tleh v vodi. Toda to ga ni motilo. Gospod Filip pa je stal na premcu in držal okoli debela zavito verigo. Maks je sedel, pripravil vesla in rekel gospodu Filipu: »Spustite!« Gospod Filip je spustil verigo. Maks se je uprl v vesla, čoln je zagrabil tok. Tiho so sedeli v čolnu in gledali mesec, ki se je poigraval s temnimi valovi. V zraku so se spet zaslišala letala. Zdaj so letela čez

severozahodni del mesta. To so vedeli po streljanju protiletalskega to-pništva, ki je imelo tam svojo postojanko. Trije žarometi so začeli mrzlično iskati po nebu. Snopi njihove belkaste luči so se lovili v temi, podobni razposajenim škratom.

»Čez gredo. Danes ne bodo metali!« je rekel gospod Filip.

Ko so udarili ob breg, je bila spet tišina. Maks je počakal, da so gospod Filip, Šerif in gospa Gertruda stopili na breg, potem je čoln privezal za bližnji grm in zaprl žabico. Rekel je: »Jutri ga bom prišel iskat. Zdaj ga tako ne morem peljati k mostu. Pa tudi časa nimam. Pokopati moram svojo mamo in Komanove. Upam, da mi boste pomagali.«

»Obljubil sem ti,« je rekel gospod Filip in gospa Gertruda je tudi prikimala. Šerif pa je zajecjal: »Meni boš moral že oprostiti, če ne bom zraven. Moja služba mi ne dovoljuje hoditi na pogrebe.«

»Kaj pa na manifestacije v Zeleno mesto?« je preteče vprašal gospod Filip.

»Zapeljali ste me,« je zašepetal Šerif. Ko pa je videl, kako se mu gospod Filip bliža z vzdignjeno roko, je hitro pristavil: »Nocoj bom naredil izjemo in šel za pogrebom ljube gospe in Komanovih. Toda ne bodite jezni, če v sprevodu ne bom med prvimi.«

Gospod Filip je odobravajoče pokimal, se obrnil proti mostu in rekel: »Gremo!«

Prišli so do kanala, stopili vanj in prišli po njem do Rumene hiše. Ko so stali na razvalinah ob Rumeni hiši, so nad mestom spet brundala letala. Oglasila se je protiletalska baterija blizu nogometnega igrišča in nebo se je spet iskrilo. Trije žarometi so se zaletavali čez širino modrikasto črno nebo. Nenadoma se je v luči enega zasrebrilo letalo. Velika, lena ptica se je hotela rešiti objema svetlobe in se je spustila strmo proti zemlji. Snop luči jo je za hip izgubil iz svojega objema, vendar takoj nato je bila spet sredi njega, podobna žareči zvezdi. Prvemu žarometu sta prišla na pomoč druga dva. Zdaj je bila ptica prikleščena v središču treh svetlih trakov, ki so se nad njo izgubljali v neskončnosti noči. Protiletalski topovi so lajali v noč.

Gospod Filip, gospa Gertruda, Maks in Šerif so stali na kupu razvalin in nemo zrl v srebrno ptico, ki se je zaletavala zdaj levo, zdaj desno in se skušala skriti v temo. Nenadoma pa se je desno krilo ptice odlomilo, ptica se je postavila na nos, zagorela in začela padati v vrtinčastih krogih proti zemlji, podobna utrujenemu kometu. Še za hip so jo imeli pred očmi, potem se je pogreznila v škrbine razvalin. Trije žarometi so veselo poplesavali skozi temo, topovi so za hip umolknili, kot da bi bili sami presenečeni zaradi svojega nenadnega uspeha. Potem so zalajali s podvo-jeno močjo.

Gospod Filip si je trl brado, gospa Gertruda si je brisala solze. Šerif je pritiskal nase svoj preveliki hubertus in z izbuljenimi očmi zasledoval žaromete. Maks pa je rekel: »Sestrelili so ga.«

Gospod Filip si je še vedno trl brado. »So. In zaradi tega se bo morda nekaj zgodilo. Ne bodo pozabili, katera baterija jih je. Nikoli ne pozabijo.« Potem je brez besede odšel v hišo.

mnemozinin nasvet

1.

dan se je skrčil
ko plahneča obluba
udari po njem s pestjo
ostalo bo nekaj gnile vode
in nekaj strohnele prsti
to je bil dan
ječa za tvoje možgane
rešetka za divji večerni zvon
to je bil dan
zdaj se sesipa
sam od sebe
gnil
vidiš
ni bilo treba obupati

b

čudno je početje časa in prostora
kaj s človekom vse počneta to ni več početje
to je popravljanje iskriavljanje ki se mu mora
prepustiti kdor ljubi zavetje in imetje
moja lastnina bo vedno le breztelesna beseda
zato pa hočem javno odkrito svojo besedo
ki ni oglas recept zaslužnjoča veda
tiste ki besedo varajo lovi v zasedo
ne le ulovi naj jih tudi kaznuje
ustrahuje užuga pregovori
da te ki gredo pred mano maščuje
in da rod za mano ohrabri

2.

zvečer ljudje postanejo pajki
plezajo po drevju in stenah
toliko žice in pavole napno med hišami

da se vsa govorica
vsa nežnost vse sovraštvo sproti
odcedi iz naših sob
v veliko radovedno uho
predstavlja si ga radovedneža
mračen je molčeč z nagubanim čelom
požira ljudsko kлокotanje
vaš čustveni kanal razbrzdani ljudski dež
glej ga in zaenkrat
še usta zapri

b

v moji bližini se ni treba igrati
civilizacijo
prisotnost neprevidnih nadutežev napravi
več zmede kot reda
a zmedenost je najmanj kar želim
okoli sebe trpim le privržence
v katerih naj vidim kot pod steklom
okostja preteklosti

3.

ko boš ti toliko star ko tale drevesa
ki jih sprašuješ o življenju hiš
boš tudi previdno molčeč zakrknjen
nič ne pomaga ti približati se jim z lučjo
ali s polnim kozarcem
drevesa molčijo molčijo
poglej samo njihovo lubje razpokano je
od udarcev od krivic ne od starosti
kdo ve katero resnico so izpovedala svetu
ki je nikoli ne bo prenesel ne resnice že ne
ne sili vanje ko mlada žival
njihova modrost je suha čeprav je neobsežna
bolje je vsejati eno svoje zrno
kot pa žeti tujo nepregledno njivo

b

o izpovedovanju ni govora
le o nasvetih in plovbi
o hrani in spancu ni govora
le o vzroku cilju in namenu
glavobol trganje po kosteh vse rane

vse bo neznatno ko nas bodo zapekli
živci vesolja
ki gredo skozi nas na bližnji svet

4.

ni bilo treba potegniti črte
med morjem in kopnim
med travo in zvezdami
med usti in prsmi
med glasom in molkom
med mivko in goro
med sabo in daljavo
ni bilo treba potegniti črte
nikdar ne razkrajaj kar je celota
četudi ne vidiš vselej krvi
te je dostikrat poškopila
približaj se celoti kot celoti
in kot celoti nikoli razbit
ker le zbranost se pobrati z zbranostjo

b

rod za nami bo rekel lahko
bili smo otroci zdaj smo možje
mi ki smo ostali brez kože
brez imena brez časa brez prostora
ničesar ne bom rekli
ničesar zahtevali zase
umaknili se bomo da bo žrtev
dokončna

5.

natanko tak si kot nočem da si
zvezala sem ti roke pa si jih osvobodil
in spet tolčeš po njihovih podbojih
tega kamna ne pretolčeš kje omehčaš
tvoj glas je že grgrajoč
treba ga bo umiti s popolnim počitkom
a ti nočeš mirovati mučiš
svoj jezik do njegove korenine
nočeš v senco ki krepi
stojiš na soncu ki jemlje pamet
in meša v vrtince drugače čiste oči
nihče še ni zmagal v tako neenakem boju
in kdor bi zmagal ne bi hotel kot ti
vzcveteti in zoreti za nehvaležno človeštvo

dan ki ga ne spremenimo v svoje meso in kri
 se na vzdihujoče sekunde razbije
 pa vsak čas se obleti in zvodeni vsaka slast
 in kmalu bodo naše minute z novo količino
 ocenjene

kako da nismo spremenili slednjega dneva
 v svojo podobo je povest
 ki jo živimo ne pripovedujemo
 kako spremeniti dan ki pristane pred pragom
 hvaleč se z blagom čeprav ve
 da ne moreš ničesar kupiti

kako ga spremeniti v svoje meso in kri?
 čudež je da med tako norimi dnevi
 še najdemo dan ljubkovanja vreden o možje
 dan ko si lahko glasno sporočimo
 to je dan ko so nam žene naklonjene
 in blizu naslonjena misli in voljo
 ki jo same povišajo v ukaz
 čudež je to v požetih srcih ki spušča dvižni
 most na geslo ki je zrelost
 tako je z dnevom

izgubljenim ali izkoriščenim do dna
 ni ga

ni ga

in tudi prostora ni več
 utvara je prostor
 prostor so splavi s kopnim naloženi
 tako je s prostorom

ni ga

ni ga

za tistega ki najde slavo
 in ne tudi modrosti
 za tistega ki najde modrost
 in tudi slavo

oboje najti sam je nemogoče neizvedljivo
 pa že nekaj najti je več ko nič
 in tisto nekaj razkazujemo

ne zavedajoč se da nas razkazuje čudna volja
 in smo vaba za te ki še niso ničesar našli
 in tudi ne bodo našli

če ne bodo iskali in iskali ne bodo
 če ne bo od zunaj in znotraj
 dovolj vzpodbud

1.

Množica nima udov telesnih in ne udov duhovnih
samo ramena in kolena kolena in ramena
srečujemo se ko stvari predmeti kot nekaj
zelo nebistvenega kot nekaj kar ne traja
vzorec brez prave vrednosti
cmeravi dojenci in starci nas ne odrešujejo

nekateri so videli madeže a to nič ni
jaz vidim garje na našem stoletju
naj to bo prvotno ali drugotno
v modi ali zastarelo
po členih ali sploh ne po njih
po zasluženju ali po krivem:
razum ni več zdrav uho je v sramoto
odvzet je času čas prostoru prostor
in človek človeštvu
dosti časa je treba da zaslišimo pravo uro
dosti prostora da postanemo zanesljivi kažipot
in dosti žrtev je treba da je človeku
človeštvo vrnjeno
nekoč so pristali na spreminjanje pomenov
zato se ne dopolni zaporedje barv
zato toni ne sestavijo pesmi
in zato ne pride do rojstva vsega spočetega

treba bo razlomiti že zaceljene ude
znova razlomiti
treba bo izžigati divje meso
treba bo stiskati zobe
in krotiti jok
treba bo
a to so prerokbe in ne poslušamo jih

obljube ne predvidevajo da se bo rodil
nekdo samo s koleni brez ramen
niti kot vzorec ne
ali pristanemo na pol človeka
treba se bo odločiti
reči ne reči da ali vsaj prikimati odkimati
misliti na to

...

posedli smo zemljo neurejeno tolikanj

da to življenje ni znosno preteklost
nas bremeni tako silno in nasilno
da nekateri samo jočejo dokler se ne izjočejo
in bomo kmalu morali reči tam je trg samomorilcev
tam njihova ulica in jutri je njihov praznik

2.

človek ne more postati količina
in to ga rešuje iz zaokroženih obličij
in od nenehnega prostora
človek je dober in slab
velik v obojem drzen v obojem
in to ni količina ne veličina
le utripanje pripadnosti samemu sebi
ali odpadništva
kdor je rojen za vabo prostoru in času
naj ne verjame nobenemu glasu
zanj je brez pomena dobro in slabo
zanj je vse brez imena: slemena propad

griči bodo hodili pred njim s prstom
na ustih, to naj ga ne moti
ne more sam proti stvarjenju noči
še bo priklical minute ki ga bodo
vrgle na kopno na breg
v zavedanje samega sebe
in izšlo bi se jih za tisoč let
ko bi jih štel

3.

zdaj svet svet svet
potlej končali smo končali
tako nas ogoljufa vsaka gospoda
ko nas več ne rabi

zato ne maram besed ne misliti ne brati
ne izgovoriti če so oglas recept za krepost
loterija formula enačba
čakam s pestjo na pesti
ko drugi tečejo domov k družinam
na pručke za peč v objem
o smešno odpovedana vojna: mi se več ne gremo
ali kakor že rečete
in tudi ne maram ne misliti ne govoriti
ne slišati ker v blagre ne verjamem

da vsi odrasli trezneje mislijo
in le po potrebi govore
in čakali boste do ne vem katerega dne
da bom nehal orati garje tega stoletja
in da bom zajeceljal poklapan:
jaz se pa več ne grem
ali kakor bi bilo že treba reči

...

mar čas človeka rodi
mar človek ne rodi časa
mar oboje oboje ustvari
če je tretje resnica dolgujemo
ogromno nesluteno dolžni smo
času ki dolg bo priznal in ga plačal človeštvu
zgleda da se nihče ne zaveda dolga
ne človek ne čas
človek podira kar čas je ustvaril
čas ustvarja ne da bi človek odobril
strašno vsak sebi sta si človek in čas
a upam samo na videz vsaksebi in da v resnici
vsakdo služi človek in čas namenu
ki mora biti odkrit

Onkraj in še dlje

Vladimir Kavčič

II.

Dimitrij ni mogel vedeti, koliko časa so ga pustili ležati na kupu zvezanih teles. Razlik med dnevom in nočjo zanj ni bilo, pa tudi nobenega drugega znamenja ne, po katerem bi bil meril trajanje. V začetku so telesa v vrečah gomazela le pod njim, s svojo držo jim je skušal položaj nekoliko olajšati, potem pa so jih navalili tudi nanj in vsaka obzirnost je postala popolnoma nemogoča. Pritisk je čutil z vseh strani, a to niso bila samo kolena in komolci, temveč ena sama trda in gubasta gmota, ki ni popustila niti za hip. Šele zdaj, ko so pritiskali tudi nanj, se je zavedel, kakšno breme je sam drugim. To spoznanje se ga je seveda dotaknilo le mimogrede, vsa njegova prizadevnost je veljala naporom, da bi si vsaj nekoliko olajšal telesne muke. To je bilo mogoče le tako, da se je napihnil kot balon in z notranjim pritiskom blažil zunanjo težo. Ker se ni vdal niti za trenutek, ga takšen položaj niti ni do kraja izčrpal. Telo mu je dobesedno otrpnilo in z njim tudi misli. Tako se je moralo zgoditi tudi z drugimi, od nekega trenutka naprej ni več zaznaval njihovih premikov. Čas je najbrž vseeno potekal, za Dimitrija pa to ni bilo pomembno, najhujše je šele pričakoval.

Menil je, da se je to približalo tisti hip, ko so se v bližini spet pojavili glasovi in se je kup, na katerem je ležal, začel znova premikati. Tedaj je na sebi spet začutil trde prijeme. Tuje roke so ga zavihtele v zrak in potem so ga dolgo nosili. Kam, ni vedel. Zdaj mu je visela navzdol glava, zdaj noge, končno pa se je znašel na tleh, razvezali so ga in stresli iz vreče. Potem je v hipu zaspal, olajšanje je bilo tako popolno, da se mu ni mogel upirati. Podobno je bilo nezavesti, ki se je ni mogoče spominjati. In tedaj, ko se je zbudil, je bilo mučno doživetje v resnici že pozabljeno. Ko je odprl oči, sta se nadenj sklanjali dve moški postavi, ena se je naglo vzdignila, v njenih rokah se je za hip zalesketala injekcijska igla, nato je izginila v širokih gubah belega plašča. Dimitrij je vstal in se vlijudno priklonil. Moška sta si potegnila maske z ust na čelo in ga pozdravila z rahlim pripogibom glave. Pomela sta si roke in se ritenski umaknila za nekakšen pult, ki je delil svetlo in prostorno sobo na dvoje. Dimitrij ju je napeto opazoval, a tudi onadva njega. Poznal ni nobenega od njiju, bila sta si pa zelo podobna. Smehljala sta se, zato si je tudi on štel za dolžnost,

da pokaže dobro voljo. Te mu v resnici ni manjkalo. Celo spregovoril bi bil, ko ga ne bi bil prehitel glas izza pulta.

— Stanje je zadovoljivo, kajne, moj dragi inšpektor?

Dimitrij je prikimal, ker se je prepozno zavedel, da vprašanje ni veljalo njemu. Moški, ki je prvi spregovoril, pa se je zdaj obrnil tudi k njemu.

— Kako se počutimo? Se imamo?

— Se imamo, je pritrdil Dimitrij.

— Se ne poznamo?

— Ne, je skoraj kriknil Dimitrij.

— Vzdignite noge in poskušajte dokazati, da se vam ne tresejo, je predložil drugi moški. — Parbleu! Ali je mogoče, da staro prijateljstvo tako hitro uvene? Vsaj mene bi se lahko spomnili...

— Po glasu morda..., je ugibal Dimitrij.

— Seveda! V vašem prejšnjem življenju sem bil Dolgi Džon, Krčma »V pristanu«, popivanja »Pri črni vešči«... Prijateljski pogovori, ki bodo kmalu dobili svoj končni pomen... In moj kolega, ki je že zdavnaj obetal, da bo posegel v vaše življenje. Žal smo se srečavali le mimogrede in ni bilo časa, da bi se bili drug drugemu bolj posvetili. Kar zadeva naju, sva vam na voljo dosti bolj kot kdaj prej...

— Mož brez imena in Dolgi Džon, se je posvetilo Dimitriju. Sploh vaju ne bi več spoznal. Povsem nove obraze imata. Če naj zaradi tega pokažem malo navdušenja, prav rad...

— Dolžan sem vam majčkeno pojasnilo, je rekel prvi. — Z navdušenjem lahko še počakate. Poskusimo se sporazumeti o imenih. Mnoge vaše težave izvirajo iz tega, ker ne znate ločiti preteklosti od sedanjosti. Naučili ste se vztrajati, niste se pa naučili spreminjati... Po tistem, kar sva nekoč bila, naju zdaj ni več mogoče razločevati. Moje ime je Katz, doktor Katz. Asistira pa mi kolega Dogen. Pravzaprav inšpektor Dogen.

— Potemtakem ste vi načelnik, je pomagal Dimitrij. Besede so bile vse, kar je spravil iz sebe. Navdušenja še vedno ni znal pokazati in bilo mu je skoraj žal, da prijaznima možakarjema ne more ustreči. Prepričan je namreč bil, da od njega nekaj pričakujeta.

— Načelnik je doktor Katz, je pritrdil Dogen.

— Spremenila sta tudi stroko, ne samo imena...

— Stroka je ista, le bolezní so druge, je lakonično odvrnil doktor Katz, doktor Dogen pa ga je dopolnil:

— Poklic naju je spremenil. Gre za bistvena vprašanja in za nova spoznanja. Včasih sva preprečevala, da bi zdravila. Zdaj zdraviva, da bi preprečevala...

— Nikoli nista bila posebno vneta za svoje delo, je ugotovil Dimitrij. — To sem spoznal šele zdaj. Od vaju sem pričakoval nekaj drugega, več... Plazila sta se po oni strani mesta kot dve senci, senci nečesa, česar jaz še nisem mogel razumeti. Hotela sta mi vzbujati upanje...

— Morda sva ga tudi res. O tem lahko sodite samo vi. Imeli ste vso možnost, da najinim dejanjem pripišete natanko tisti pomen, kot ste si ga sami želeli. Najine pretekle izjave več pripovedujejo o vas kot o nama,

je ugotovil doktor Dogen, doktor Katz pa je medtem neprizadeto opazoval Dimitrija.

— Nadaljujte, je spregovoril nenadoma. — Le ob sodelovanju lahko upamo na uspeh.

— Spodbujali ste me, je rekel Dimitrij. V njegovem glasu še vedno ni zvenel očitek. — Potegnili ste me iz vode in me ogrnili s svojim plaščem. Govorili ste mi besede, ki... Dimitrij je nenadoma umolknil, na čelu mu je zatrepetala komaj opazna guba in oči so se mu zastrmele skozi okno. Svetloba zunaj je bila tega dne olivno zelena.

— ... ki so vzbujale zaupanje, je dokončal njegovo misel doktor Katz. — Krog se zaključuje... Ustavili smo se pri zaupanju. Kaj ste nam hoteli razodeti, če smo vam vzbujali zaupanje? Vi ga nam niste, zato smo vam vselej sporočili le tisto, kar se nam je zdelo neogibno potrebno.

— Potemtakem... Dimitrij je razširil roke.

— Da. Potemtakem, je pritrdil Dogen. — Priče smo dolgemu procesu... Vi tu lahko postavljate vsa vprašanja, enako kot midva.

— Zašel sem v težave, se je zamislil Dimitrij. — Pahnili so me vanje. Nekega večera so me vrgli v reko, preplaval sem jo in verjel, da sem prišel v drugačen svet...

— Še vedno ostajamo na področju domnev, je ugotovil doktor Katz.

— Hotel sem vprašati, ali je to bilo resnično.

— Samo do neke meje, je odvrnil Dogen. — Medtem ko ste spali, so vam dali pas. Nič več ni treba držati hlač z rokami, kar je sicer zelo udobno, je pa v nasprotju z vašimi navadami.

— Če je torej res, da so me vrgli v reko in da sem se znašel na drugem bregu, potem se tudi ta del mesta razločuje od onega drugega. Rad bi vedel, v čem.

— Tu je zadnji breg, je mirno in s poučujočim glasom odgovoril doktor Katz. — Mi vam lahko dajemo le začasno varstvo. Kratkotrajen azil, nič več in nič manj... Lahko vas usposobimo za nadaljnje življenje, lahko tudi ne. Vse je odvisno od vas. Mi vam lahko samo pokažemo, kakšen je svet v resnici. Svoj odnos do njega si boste morali izoblikovati sami. Ne delamo si nobenih iluzij, čeprav bi si jih radi. Zato je naš program obsežnejši... Program naše ustanove, ki jo s kratico imenujemo tudi STOLP.

— Stolp je tudi po obliki, je pohitel Dimitrij. — O tem sem se lahko že prepirčal, videl sem ga od zunaj...

— Dovolili smo vam sprehod po mestu, ker bi vam radi dokazali, da brez naše privolitve ne morete napraviti niti koraka.

— Samo do reke sem hotel...

— Do reke..., se je posmehnil Dogen. — Nas ni mogoče preslepiti s takšnimi nejasnimi izjavami. Ko bo potrebno, boste videli tudi reko. Tudi to presenečenje imamo v programu. Zdajle pa je prilika, da se pogovorimo, zakaj smo vas poklicali... Naša ustanova ni dobrodelna, čeprav bi njen karitativni značaj težko zanikali. No, stari znanci smo, zato se lahko pogovorimo odkrito. Pravilno ste presodili, da sva bila na oni strani tudi midva tujca. Predstavljala sva vaše skrite želje, vašo, tedaj še pod-

zavestno namero, da pobegnete iz nekega sveta. Za začetek smo lahko še malce nedoločni... V resnici je bila najina naloga drugačna. Hotela sva samo pospešiti vaš razvoj. Kaj se je zgodilo, vemo... Medtem sva bila midva v tem delu mesta postavljena na odgovorna položaja. Zasluge za to pripisujeva tudi vam. Ker smo med seboj tesno povezani in odvisni drug od drugega, predlagava, da sodelujemo še naprej. Potrebna nama je vaša privolitev. Predvidela sva vas za odgovorno delo v naši ustanovi...

— Oprostita, se je nekoliko zmedel Dimitrij. — Nisem se še znašel. Čeprav sem že nekajkrat napeto razmišljal, se ne morem spomniti, v katero smer teče reka. Zame je pomembno, na katerem bregu sem. Prej ste mimogrede omenili, da na zadnjem. Če je to res, nimam kaj izbirati...

— Tisto o zadnjem bregu morate razumeti v najširšem pomenu, je pojasnil načelnik Katz. — Karkoli bi storili, do nove reke ne bi prišli. To pa ne pomeni, da ste obsojeni na bivanje za mestnim obzidjem. Ne, možnosti so neštete. Sami boste izbirali med njimi. Toda mi, ki imamo izkušnje, že vemo, kaj boste izbrali. Naš načrt je v skladu z vašo prihodnjo odločitvijo.

— Eno ustanovo sem že razočaral, lahko se zgodi, da bom moral še drugo.

— To sicer ni predvideno, je pa mogoče, je priznal asistent Dogen. — Če boste na vsak način hoteli delovati v nasprotju s svojimi resničnimi koristmi... Po dogodkih zadnjih dni ste nekoliko neuravnovešeni. Zato vam hočeva pomagati. Zaradi tega, ker ste preplavali eno reko, še ni treba menjati svojih idealov. Velikim ciljem, o katerih ste v preteklosti radi pripovedovali vsakomur, ki vas je hotel poslušati, morate služiti še naprej. Iz izkušenj, ki ste si jih pridobili, bomo napravili skupne sklepe. Mejo svojih spoznanj ste že določili. Če svoje ugotovitve sporočite drugim, ste že storili vse. V STOLP prihajajo ljudje s podobnimi življenjskimi izkušnjami, kot so vaše. Dali vam bomo mesto asistenta, delali boste z njimi, skušali boste storiti vse, da jih vrnete tja, kjer so že bili. Neke vrste rehabilitacija, če hočete, da sem bolj približen. Vendar nam ne gre za rehabilitacijo navzven, to je mogoče opraviti z uradnim aktom. Našim pacientom moramo vcepiti spoznanje, po katerem se bodo sami spreminjali...

— Priznam, da nimam jasne predstave o vaših namerah, se je vljudno vmešal Dimitrij. — Nekoč sem srečal človeka, ki je trdil, da so ga prevzgajali na Gradu brez imena. Ta ustanova je delovala sredi širnih gozdov, obdana s tremi verigami straž, ki niso vedele, kaj stražijo. Tam so se zbirali nekakšni padli angeli, ljudje, ki so zlorabili zaupanje svojih tovarišev, a zaradi preteklih zaslug niso mogli prelitati njihove krvi. Vzgajali so jih toliko časa, da si je vsakdo sodil sam. S svojim koncem je poravnal svoj dolg in se mrtev združil s svojimi. Ali ni nekaj podobnega...?

— No, no, smo že tam, je prikimal načelnik Katz. — Grad brez imena je bil prisilna ustanova, ki ni več v skladu z dosežki moderne znanosti. Tu razvijamo in preskušamo učinkovitejše metode. Naši gojenci imajo prost izhod, lahko nas zapustijo, kadar hočejo. Vendar nas ne zapustijo, vsi se vrnejo.

— V naših analih ne boste našli niti enega primera pobega, je pritrdil asistent Dogen. — Naša učinkovitost je potrjena v praksi... Vse te ugotovitve bodo sčasoma postale tudi vaša last. Za začetek zadostuje vaša privolitev.

— Gotovo se vam bom zdel smešen, je boječe odvrnil Dimitrij. — Čutim se prazen, razbit na kosce. Ne razumem niti, kaj se dogaja z menoj, niti vajinih želja. Ne vem, kaj pričakujeta od mene, nalog, ki si jih je zadala vaša ustanova, ne razumem. Moji veliki cilji so ostali na drugem bregu reke, o njih vem le še malo... Dokler vsega tega ne bom uredil sam s seboj, sem popolnoma neuporaben...

— Da, je prikimal Katz. — To si bomo zapisali. Diagnoza bo kar držala. Res je vzel s pulta velik blok in z naglimi kretnjami načelkal nekaj vanj.

— Stvar je v tem, ga je dopolnil asistent, — da boste morali najtežji del svoje naloge določiti sami. Z njo boste tudi začrtali območje naše ustanove. Postali boste njen sestavni del. STOLP bo popoln šele z vašo vključitvijo... To je hkrati dokaz, da računamo na vas, da ste del naših načrtov.

Dimitrij si je zaman prizadeval, da bi razumel doktorja Katza in njegovega asistenta. Misleč, da je tega kriva njegova drža, je pri priči počepnil in se od spodaj navzgor čez rob pulta zastrmel v predstojnika. Poteze njunih obrazov so se mu iz tega položaja zdele ostrejšje. Zdaj je šele opazil nenavadne dioptrije njunih naočnikov. Nenadoma ga je popadla želja, da bi bil nespodoben. Glasno se je zahihital.

— Hi, hi, tudi vidva imata težave s stvarnostjo. Priznajmo si, da jo vsak od nas vidi drugače...

— Bistvo ni v tem, je mrko odgovoril načelnik Katz. — Vprašali smo vas, kdaj se nam boste pridružili.

— Nekajkrat ste že omenili, da se je v kratkem času marsikaj spremenilo. Dovolite, da sem se tudi jaz. Ker pa si svoj položaj določam sam, bom še malo počakal. Ne bi se rad prenaglil, kot sem se že nekajkrat...

— To pomeni, da je vaše stanje slabše, kot smo pričakovali, je hladno ugotovil Katz in si spet nekaj zapisal v svoj blok.

— Ostali boste v naši oskrbi, je dodal Dogen. — S tem pa se vaše dolžnosti ne zmanjšajo. Apeliramo na vašo zavest, ki je sicer v depresiji, da ne ovirate strežnikov, ki bodo skrbeli za vas. Podvrženi boste nekaterim postopkom, ki imajo namen izboljšati vaše telesno in duhovno počutje. Predlogov ne dajemo tjavdan, temveč v vaš prid. Toliko slabše za vas, če jih odbijate. Prisilili vas bomo, da boste spoštovali sebe in druge. Položili smo karte, vi ste sami sebe že zdavnaj zaigrali... Končal je skoraj srdito. Med zadnjimi besedami mu je obraz od notranje napetosti že popolnoma posinel.

Dimitrij, ki resnično ni vedel, kaj naj stori, je bil presenečen. Bal se je, da se bo zadržana Dogenova strast razplamenela navzven in ga bo napadel tudi telesno. Napori zadnjih dni so ga bili že toliko izčrpali,

da se je le še s težavo držal pokonci, vendar si tega še ni bil utegnil priznati. Pa ne samo to. Želel je ustreči novima predstojnikoma, ker je v njuni vnemi videl prednost, čeprav samo v želji po delovanju, napor, ki je moral voditi k nekemu cilju, čeprav še tako nepomembnemu... Vsega tega on ni imel več. Ni vedel, kam naj se obrne in kaj naj stori, da bi imelo pomen vsaj za druge, če ga že ne more imeti zanj...

— Rad bi vam ustregel, ker ste prijazni ljudje. Če bi mi povedali, kaj naj storim...

Načelnik in njegov asistent sta z zanimanjem prisluhnila. Celo glavi sta sklonila in se z rokami oprla v boke. Približala sta se mu vsak s svoje strani.

— Kdaj ste prvič slišali to vprašanje? Obraz asistenta Dogena se je že topil od prijaznosti. Iz kotičkov ust se mu je v dveh tenkih curkih pocedila slina. Načelnik Katz je samo prikimal. Videti je bilo, da se načelno strinja z vprašanjem.

Dimitrija pa se je spet polastila zadrega. Zmignil je z rameni in molčal.

— Kakšno delo ste opravljali v prejšnji službi? je zanimalo Dogena. — Govorite mi odkrito... Da ste hodili po pisarnah in poslušali navodila svojih predstojnikov, to že vemo. Imeli ste intimne odnose z neko žensko, ne da bi bili odkrili dvojni pomen njene narave...

— Bral sem časopise, je pomagal Dimitrij. — Hotel sem dopolnjevati neke sezname, pa se mi ni posrečilo. Sodeloval sem pri načrtu mornariškega kapitana; ki tudi ni uspel, načrt namreč...

— Aha, se je glasno zamislil Dogen in si z dvema prstoma pogladil mehko brado. — Tudi pri nas bi lahko prevzeli podobne naloge. Prej pa moramo še ugotoviti nekatere lastnosti vašega značaja. Značaj, to je pravzaprav vse...

Ko se je Dimitrij ozrl v načelnika, je ta že držal v rokah majhen zvonček in ga odločno stresal. Skozi vrata za njegovim hrbtom sta planila dva moška v sivih platnenih oblekah, z zavihanimi rokavi. Ustavila sta se ob načelniku in v prežeči drži spremljala vsak njegov gib, pripravljena, da že ob prvem namigu planeta na Dimitrija. Ta je bil miren in si ju je neprizadeto ogledoval. Bila sta krepka, skoraj zavaljena, njuni telesi sta bili spleteni iz samih mišic. Obraza sta imela gladka in naoljena, oči skrite globoko v jamicah, lase obrite. V naročjih sta pestovala orjaške dlani.

— Postavita ga na glavo, je ukazal Dogen.

Dimitrij je zatisnil oči, da ne bi videl, kaj se bo zgodilo z njim. Na sebi je začutil nekaj trdih prijemov, pravzaprav dotikov, podobnih rahlim udarcem. V hipu, ko je zgubil ravnotežje, ni mogel več spremljati lege svojega telesa. Tudi teže ni čutil več, vrtel se je v prostoru, ne da bi se česa dotaknil. To stanje ni trajalo dolgo, toda neprimerno dalj, kot je pričakoval, čeprav v resnici ni ničesar pričakoval, doživetje je presegalo njegove izkušnje. Ko se je končno le umiril, je čutil rahlo omotico, zdelo se mu je popolnoma nemogoče, da bi odprl oči in presodil svoj položaj. Slišal je neke glasove, ki pa se po njegovem mnenju še niso bili izoblikovali v besede, zato jim tudi ni skušal odgovarjati. Morda niti niso bili namenjeni njemu. Minilo je nekaj mučnih trenutkov, polnih nedoločnih

šumov, ki so se končno le zlili v mogočni Dogenov glas. Govoril je z megafonom in najbrž zelo blizu.

— Kaj vidite? Kaj vidite?

— Nič, je z muko odgovoril Dimitrij.

— Poglejte skozi okno in opišite vse, kar vidite.

— Tema, je izjecljal Dimitrij.

— Ali se zavedate, da stojite na glavi?

— Saj ne stojim, se je branil Dimitrij. Noge so mu postajale v kolenih bolj in bolj težke, stegnenica mu je pritiskala na kolke, kot da se hoče ugrezniti vanje. Vrat mu je bil že otrpnil, misli pa so postajale vse bolj nejasne. O tem, kaj ga še drži v ravnovesju, sploh ni mogel več imeti nobene predstave. Njegova zavest se je polagoma utapljala v mrak. Glasovi so se oddaljevali in pojemali, dokler niso povsem zamrli. Vse te spremembe je, vsaj dokler se jih je lahko še zavedal, občutil kot olajšanje. Potem tudi tega ne več, sploh ničesar več.

Ko se je zavedel, je še vedno stal na glavi, toda vrnili so se mu bili vsi čuti. Odprl je oči in videl del stene, poslušal je, a v prostoru je bila mrtva tišina, z rokami je otipal pod in noge je lahko premikal, kakor da se mu ni nič zgodilo. Celo spomin mu je deloval, vedel je, kaj se je zgodilo z njim, le vzrokov za takšno ravnanje si ni znal pojasniti. Tega tudi ni poskusil več kot enkrat, moči mu niso dopuščale kaj več. Zato pa je brez obotavljanja sklenil, da lahko vstane, in je to tudi nemudoma storil. Prostor je bil po obliki in barvi podoben tistemu, v katerem se je bil sestal z načelnikom Katzom in njegovim asistentom, vendar tu ni bilo nikogar, zlasti pa ni bilo pulta, za katerim sta prej stala predstojnika, niti ne vrat, skozi katera sta bila vstopila strežnika. Ta prostor sploh ni imel nobenih vrat, vendar se je razločeval od tistega v najvišjem nadstropju STOLPA, kjer ga je bil sprejel Danko. Imel je samo dvojne oken in v stropu ni bilo nobene odprtine.

Vendar se Dimitriju ni bilo treba odločiti niti za čakanje. O vsem je bilo že odločeno, zato tudi za presenečenje ni bilo časa. To pot se je Danko vzel dobesečno iz tal. Pokukal je iz poda. Pravzaprav najprej njegova roka, v kateri je nosil dolg in tanek krajec kruha ter rdeče, sončno jabolko. Šele za njima se je prikazala Dankova glava. Dimitriju ni bilo odveč, da se spet vidita. Zgrabil ga je pod pazduho in mu pomagal zlesti iz tesne odprtine. Brez pomisleka je tudi vzel ponujeno hrano in takoj začel jesti. Zelje po njej se je zavedel tisti hip, ko je zagledal kruh.

Danko si je pogladil gube na obleki, nato pa je začel ogledovati Dimitrija. Ko sta se njuna pogleda srečala, se je Danko zarežal, vendar drugače, kot je pričakoval Dimitrij, volovsko. Dimitrija so zanimali gibi njegovih ustnic, nič drugega. Kljub nenavadno spačenemu obrazu so se mu Dankove oči zdele kar prijazne, nista ga motila ne njegova navzočnost ne njegovo vedenje.

— Hrana je pri vas pičla, je prvi spregovoril Dimitrij.

— Dietna, je pojasnil Danko. — Lahka, da pospešuje odločitve naših pacientov. Vendar ni nepogrešljiv del terapevtskega procesa. Nekateri se hranijo tudi čez cesto. Vendar vam tega ne bi priporočal. Ne zaradi

hrane, zaradi okolja. Tam se zbirajo mladi ljudje in počenjaajo razne norčije. Zelo nespodobno se vedejo. Njihova priljubljena igra je, da pljuvajo na našo ustanovo. Včasih ob večerih so pred našimi vrati cele mlake njihovih, da se tako izrazim, izmečkov. Ulica je namreč zelo široka, pa bledolični fantini in smrdljive deklīne ne zmorejo toliko sape, da bi pošteno pljuvali, kot pravijo, da je bil običaj v starih časih. Neučinkoviti so, njihova slina nas ne bi dosegla, če je ne bi zbirali v dlan in je v kepah metali čez... Za vodilno osebje imamo sicer stranski izhod, strežniki pa moramo vseeno skozi glavnega in smo deležni največje nesnage. Res, tako je... Najbolj predrzni si drznejo pljuvati celo okoli vogala. Če se jim posreči zadeti kakega predstojnika, zaženejo po mestu tak trušč, da se nekaj dni ne poleže... Mi pa se moramo ves ta čas prenarejati, da nič ne slišimo. To je naporno in marsikdo je od tega že zdravstveno prizadet. K sreči smo uslužbenci takšne ustanove, da lahko medtem, ko se sami zdravimo, pomagamo tudi drugim. Hkrati služimo višjim ciljem in svojim... Zadnje dni pa so si na oni strani ceste izmislili novo igro. Medtem ko so prej merili bolj pri tleh in po posameznih ljudeh, zdaj svinjajo vsevprek in zmeraj više. Prvi pljunki so dosegli že tretje nadstropje... Če bo šlo tako naprej, ne bodo prizanesli niti vrhu...

— Čudno, se je Dimitrij razumevajoče zamislil. — Če se prav spominjam, je tudi v tej ustanovi nekakšen red. Oprosti, če se ne bom izrazil zadosti natanko. Jezik se mi še zatika, pa o tem kasneje... Marsičesa še ne razumem... Ti mladi ljudje, kakor jih ti imenuješ, lahko pljuvajo samo navzdol, takšni so naravni zakoni. Navzgor jim ne bo neslo, to je gotovo. Razen tega pa ne vedo niti tistega, kar vem jaz. Prebivalci STOLPA se med seboj razločujejo. V najvišjem nadstropju so tisti, vsaj po mojem mnenju, ki so razmeram v tem delu mesta najmanj prilagojeni. Vi in vaši predstojniki jih hočete vrniti v življenje, se pravi v to mesto... Potemtakem ti mladi ljudje onkraj ceste temu nasprotujejo. Kaj pravzaprav hočejo? Razen tega si tudi ti še zelo mlad...

— Jaz mislim hitro, zato me nikar ne sodite po letih, ki jih kažem. Moje misli so utrujene, zato sem starejši od našega načelnika, tako se mi vsaj zdi, kadar sploh še mislim o tem. To pa se dogaja bolj in bolj redko, ker imam preveč opravkov. Pa še drugi vzroki so... Moje misli ne bodo nikoli dosegle popolnosti, niti do tiste meje ne, kot je tega zmožen zadnji asistent v naši ustanovi. Po drugi strani imam pa kar naprej opraviti z ljudmi, ki nekaj delajo, ukrepajo. Moje ugotovitve so vedno ostajale za njihovimi dejanji...

— Na pravi poti si, ga je spodbudil Dimitrij.

— To si tudi mislim, je vneto pritrdil Danko. — Odrekel sem se družini, živim le še v družinskem krogu. Včasih gledam skozi okno ustanove tja čez cesto in zdi se mi, kot da sem tudi jaz tam. V resnici pa nisem. Zvito ravnam, to mi boste že priznali. Hkrati sem na obeh straneh, mlad in že uslužbenec pomembne ustanove. Vse to pripovedujem le vam, ker vem, da so vaše težave večje od mojih...

— In kakšne so pravzaprav po tvojem?

— Nočete se jih zavedati. A to velja le za prehodno obdobje. Pričan sem, da vam bodo postale otipljive. Nadlegovali boste z njimi vsakogar, ki vas bo moral poslušati. Vi ste se naglo postarali, a drugače kot jaz. Vi ste že mrtva veja na živem drevesu naše ustanove. To svojo ugotovitev sem že sporočil doktorju Dogenu, vendar ta namerava storiti več, kot je njegova dolžnost. Tvegaj bo vse, seveda na vaš račun. Vi se morda niti ne zavedate, da je naš položaj nekoliko smešen. Delujemo za velike cilje, posledice naših odločitev pa mora sprejeti vsak sam.

— Pa vsaj verjamete v svoje poslanstvo?

— To vprašanje je bilo rešeno tisti hip, ko smo se zanj odločili. Ker mi ustvarjamo ljudi in svet, je vse odvisno samo od nas. Verjeti moramo, četudi ne bi hoteli.

— Potemtakem veste vse tudi že o prihodnosti?

— Takšna je dolžnost. Ne moremo se ji ogniti, čeprav je zelo naporna. Zame sicer ne, ker se ji znam izmakniti... Pričakujemo pa olajšanje tudi za druge. Iz zaupnih virov sem poučen, da bo posebna komisija v kratkem izdelala načrt, po katerem bo vsa odgovornost za preteklost prenesena na tiste, ki prihajajo. Gre za preteklost s stališča prihodnjih rodov, če hočemo biti malo bolj natančni. To ni nujno tudi naša preteklost... Bo pa omenjena komisija tudi določila, kateri rod bo mogel prevzeti to breme zgodovine...

— To gotovo ne bodo mladeniči, ki se vedejo nespodobno, tista drhal z one strani ceste, je ugibal Dimitrij, obenem pa prizadevno žvečil zadnji grizljaj kruha.

— Ne, ti nikakor ne! — je zagrmel Danko. — S svojim odnosom do naše ustanove dokazujejo, da nimajo nobenega odnosa do preteklosti, zato jim tudi prihodnost ne more nič pomeniti. Sami so se ji odpovedali, tako smo sklenili. Od svojega sklepa, kot je znano, pa ne mislimo odstopiti...

— Prav rad verjamem... Zastavlja pa se mi vprašanje, ali morebiti tudi oni niso česa sklenili...

— Ne, to ni mogoče. To bi mi vedeli. A tudi če ne bi vedeli, jim ne bi pomagalo... Posebna komisija je izdelala načrt, po katerem jih bomo polagoma ukrotili. Zanje bomo ustanovili posebno ustanovo, nekakšen zavod, ki bo navzven zelo samostojen, v resnici bo pa le podružnica naše ustanove. Razdelili jih bomo v posebne odrede in bataljone, sami si bodo postavili vodstvo in si tako nataknili na glavo vrečo, ki jo bomo mi zadržnili. Čez cesto bomo napeljali konopec, ki bo trdno v naših rokah.

— Načrt je moder, je brez pomisleka pritrdil Dimitrij. — O izidu pa tako še ne moremo soditi, ker ga ne poznamo...

— Če bi dvomljivci samo dvomili, se ne bi menili zanje, je strogo in z očitkom v glasu ugotovil Danko. — Oni v resnici naklepajo nekaj drugega, nekaj svojega... A tudi za takšne možnosti je že vnaprej poskrbljeno...

— Ne verjamem, je odkimal Dimitrij.

— Tudi za vas imamo načrt! Danko je s prstom pokazal na Dimitrija. — Ta načrt ni čisto resničen, zakaj zgodovinske izkušnje nas učijo,

da se predvideno nikoli ne zgodi. Predvideti se pravi preprečiti. Zato smo za vas predvideli možnost, da se boste fantastično pomladili, da boste postali navaden pobalin in da bo tudi vas začelo vleči čez cesto. Ali se to ne bo zgodilo, je odvisno predvsem od vas. Lahko se že vnaprej odpoveste sleherni možnosti... Moja naloga je, da vam vsestransko pomagam, zato vam svetujem, da čimprej sprejmete ponudbo doktorja Katza ali doktorja Dogena, kar je pravzaprav isto...

— Kakšno ponudbo? se je namrščil Dimitrij. Odkar je pojedel kruh in jabolko, se je njegovih udov polastila nekakšna otopelost. Tudi misli so se utrudile, v čelu je čutil popolno praznino. Kljub želji, da bi se zbral in razumno presodil Dankova namigovanja, se mu ni posrečilo, da bi jih v celoti doumel. In zgodilo se mu je še nekaj bolj nenavadnega: nikakor se ni mogel več spomniti, kakšne zahteve sta mu bila postavila Katz in Dogen. Da so bile zahteve, o tem ni dvomil. Vedel je tudi, da v resnici nima nobene izbire, toda zdaj je bilo nejasno tudi tisto, kar so mu ponudili.

— Nekaj bo treba resnično ukreniti, je skrušeno priznal.

— Načelnikove ponudbe vendar niso bile dvoumne... Če hočete dobro sebi in nam, jih boste sprejeli. V nasprotnem primeru bi se seveda moralo zgoditi vse tisto neogibno, kar je tudi že predvideno.

— Najbrž bomo dočakali tudi to, je tjavdan rekel Dimitrij.

— Da. Prisiljeni bomo seči po načrtu asistenta Dogena. Onkraj ceste bomo vzeli nekaj mladih ljudi, izbrali jih bomo izmed tistih, ki pljujejo čez cesto le zato, ker jih nismo zadosti hitro povabili v našo ustanovo, vzeli jih bomo torej v svoje varstvo, jim dodelili poseben prostor, posebne strežnike in vse tiste ugodnosti, katere bi bili nekoč v preteklosti lahko imeli tudi vi, a ste se jim odrekli... Aha, kje sem že ostal...? Niste se jih odrekli po svojem preudarku, temveč po tujem... O tem nasprotju si še nisem popolnoma na jasnem... Hočejo jim dati, ne, obljubiti nekaj, kar so vam že odrekli... Zapomnil sem si odločilno misel, bila je Dogenova. Tiste mlade ljudi bomo zelo pokvarili, potem pa jih dodelili v vaše spremstvo. Njihov položaj bo odvisen od tistega, kar bodo vam iztrgali iz rok... V njih bom prebudil stoletja, ki so gojila pohlep, to pa je moč, zoper katero bodo vaše novotarije kot dih proti viharju...

— In kaj bo imela ustanova od njih? se je domislil Dimitrij.

— Od njih ne pričakuje nič drugega kot pokorščino. Te pa jim ne bo težko dokazati, ker bodo vse svoje odvečne moči izživel tako, da bodo davili vas...

— Pa bodo pripravljeni sprejeti takšno nalogo? je brez premisleka vprašal Dimitrij. — Kaj pa, če so vaše metode že preživele svoj vek? Če so si oni izmislili svoje? Kot tista s slino, v kateri vas hočejo utopiti... Če bodo pljuvali kar naprej, kar naprej, še in še...? Dimitriju je glava omahnila od utrujenosti, zato je poskočil, da bi se trdo postavil na noge in se vsaj nekoliko zdramil.

— Pokvarili jih bomo še bolj, je resno, skoraj zagrizeno odvrnil Dimitrij. — Mi imamo za seboj tisočletne izkušnje naših sovražnikov... Postavili jih bomo za načelnike, za docente in za asistente, dali jim bomo

posebno ustanovo, ki bo samo njihova, čeprav pod našim skrivnim vodstvom... Gore jim bomo dali v last, z mesti bodo gospodarili, toliko pač niso pametni, da bi se temu odrekli...

— Račun je popolnoma zanesljiv, je z zaprtimi očmi priznal Dimitrij. — Kaj bo pa potem z vašim velikim ciljem?

— Popravljate se! je pohitel Danko. — Priznali ste, da vaši cilji niso več naši cilji. Tega doslej še niste tvegali. Vendar nikar ne mislite, da vam hočem karkoli podtakniti. Nimate drugačnih, svojih, nam nasprotnojučih ciljev. Vi ste samo brez njih... Le zato ste zmogli to vprašanje, ker si na dnu svoje problematične zavesti, na konici tistega v nič vrtačnega svedra želite, da bi bili vsi vam enaki. Tudi nas bi radi odvrnili od velikega podjetja, ker bi si tako dokazali, da vaš neuspeh ni samo vaš... Mi pa od svojega ne odstopimo... Da. Čeprav bi morali to petkrat spremeniti... Niti zgodovine držimo v rokah, vtisnili ji bomo svojo podobno, izvezli ji bomo potni prt, čeprav s solzami vseh živih...

— Pripravljen si žrtvovati sam sebe?

— In druge! je zaneseno vzkliknil Danko. — Pripravljen sem zankati sam svojo voljo, delovati zoper njo.

— Pogovori o zgodovini, ki to niti še ni postala, so vedno bolj utrudljivi. So kraji in dežele, kjer se je celo smrt utrudila in si zaželela kratkega oddiha. Tudi tvoj glas je že zdavnaj mrtev, iz tvojih ust se valijo besede mnogih, če oporekam tebi, oporekam stotim... Prosim te, da me pustiš vsaj nekaj ur samega... Urediti si moram notranjost. Tudi mene besede rade zanesejo, spomin me vse bolj pogosto vara...

— Toda tistega, kar so vam vtisnili v kožo, ne boste nikdar pozabili.

— Kako praviš? ga je Dimitrij spet pogledal. — Obuditi hočeš čustva, vse tisto daljno, kar pripada mladosti? Tvoja leta ti ne dajejo samo poguma, tudi opominjale bi te lahko...

— V imenu vaše graditeljske vneme, v imenu vsega dosedanjega! Ne poznam nikogar, ki bi bil v vaših letih pripravljen začeti znova. Tudi če je bila vse zmota, bi veljalo svetu in samemu sebi dokazati nasprotno. Ne obotavljajte se, ne podstavljajte noge sami sebi! Ne sovražite sami sebe, sicer si bomo morali izmisliti nove kazni, da bi vam dokazali, kako ničevo je vse. Ničevo celo tisto, kar počenjamo sami! Vidite, jaz nisem slepo predan stvari, za katero delam. Svetovljan sem. Nisem omejen z zavestjo voditeljev naše ustanove, kot bi mi včasih radi dokazali tisti, ki me sovražijo. Vi najbrž celo verjamete, da so docenti in asistenti, ki opravljajo težke dolžnosti načelnikov, inšpektorjev in tajnikov, v resnici taki. Zmota v najvišjem pomenu besede. Oni vedo o resničnem stanju stvari neprimerno več kot midva, vendar jim njihov položaj brani, da bi o tem govorili pred nami, še med seboj rajši vzpodbujajo drug drugega... Da. Zato si jaz na vašem mestu ne bi pomišljal... Samo tak je lahko sklep, ki sledi iz znanega...

— Vem, ga je ustavil Dimitrij. — V nasprotnem primeru pa se bo zgodilo vse tisto, kar se je že.

— Sporazumela sva se. Dankov obraz je zažarel od veselja. Pomaknil se je korak bliže k Dimitriju in mu z nedoločno kretnjo roke nakazal,

da njegovo zaupanje še ni izčrpano. S spremenjenim, utišanim glasom je nadaljeval: — Pripravljen sem še marsikaj tvegati, da bi dokazal nevzdržnost vaših stališč. Tudi zdajle, nemudoma...

— Tudi jaz, je odsotno priznal Dimitrij. — Vendar šele tedaj, ko se mi bo to zdelo potrebno...

— Če pa so navodila drugačna? se je skozi zobë zarežal Danko. — Doktor Dogen se lahko šali le na račun podrejenih, pa tudi to je del njegove strogosti.

— Videl sem ga, se je branil Dimitrij. — Govorila sva drug mimo drugega, drug čez drugega, pa niti z besedico ni omenil, da imam že zdaj kakšne dolžnosti... Komaj sem prišel...

— Zdelo se mu je samoumevno, da ukaže samo meni. Vi se odločate sami. Storite, kakor hočete, jaz bom napravil le tisto, kar moram... Pri priči bova odšla k reki. To je bila vaša želja. In dokazal vam bom, da pravzaprav uresničujemo le vaš intimni načrt.

Dimitrij je spet stresel z glavo, kot da se hoče zdramiti. Njegov odsotni pogled je pričal, da mu je zmanjkalo ugovorov in da je pripravljen slediti tuji volji. Prekrižal je roke v zapestju in jih ponudil Danku. To je napravil v najbolj primernem trenutku, tisti hip, ko se je v Dankovi dlani znašla svetlikajoča se debela verižica. Zadrnil jo je Dimitriju okoli leve roke in jo pritrdil na svojo desnico. Tudi na Dimitrijevo vprašujoči pogled je pri priči odgovoril.

— Ta zveza je samo dokaz najinega sporazuma. Prepričan sem, da nama bo zadostoval. V nasprotnem primeru bi morali ugotoviti soglasje še z nekaterimi mojimi pomočniki. Z njimi bi se povezali z desnico, v poštrev pa prihajajo tudi gležnji. Domnevam, da se zelo veselite, ker boste videli reko. Potrdila bo vašo odločitev.

— Rekel bi, da boste spet imeli prav, je zamomljal Dimitrij, toda Danko ga ni več poslušal. Pritisnil je na gumb za svojim hrbtom, v spodnjih prostorih so se oglasili številni zvonci, ki so preglasili vsak drug hrup. Na podu se je vzdignil pokrov, stopila sta na ploščad, ki se je pri priči ugreznila v temni jašek dvigala. Drsula sta navzdol, ne da bi bil Dimitrij zaznal eno samo znamenje, po katerem bi bil mogel sklepati, v katerem nadstropju sta bila. Ustavila sta se seveda v veži, ta pa je bila tesna, mračna in neizrazita, držala je na ulico, ki jo je Dimitrij že poznal.

Zdaj je bilo zunaj hladno, bril je veter, ozračje se je bilo zgostilo, vendar to ni mogla biti megla, nebo je bilo še vedno zeleno jasno, brez najmanjšega oblaka. Dimitrij je sklepal, da veter nosi s seboj prah brez vonja in brez okusa, prah, ki se ga ni niti dotaknil, lahko pa ga je videl na vsakem vogalu, kjer se je zračni val cepil in zavijal v stransko ulico. Tudi po ulicah so še vedno zvonili drobni zvonci. Dimitrij je ugibal, ali ne opozarjajo pred zračnim viharjem, zakaj na cesti že ni bilo žive duše, in to je lahko nekaj pomenilo. Hlad in gibanje sta ga nekoliko razbistrila. Drgetal je že po vsem telesu, celo pogled se mu je razživel. S prosto roko je pocukal Danka za rokav in ga vprašal, kje so ob tej uri meščani, da jih ni moč videti.

— V ta del mesta prihajajo le izjemoma, mu je pojasnil Danko. Govoril je glasno, da je prevpil veter, ki je včasih že kar tulil. — Prihajajo samo tedaj, ko imajo opravke. Zdajle jih najbrž nimajo...

— Jaz sem jih že videl, je ugovarjal Dimitrij. — Celo dosti jih je bilo in sami prijazni ljudje. Ozračje je bilo domače, vsi so se pozdravljali med seboj in celo mene, ki nisem domačin...

— Bili so naši sodelavci, ki so odhajali na svoj dnevni obhod. Spoznali so vas po obleki. Izkazali so ji dolžno pozornost, nič več...

— Bilo jih je veliko in ni se mi zdelo, da bi se razločevali od drugih meščanov. Na oni strani bi jih spoznal že po zunanosti...

— Tu pa z našim zavodom sodeluje vse mesto, je pojasnil Danko. — Vsaj na videz je tako. Vsakdo je sprejel svojo obveznost in vsi prihajajo k nam po denar. Tako se med seboj ne spoznajo in vsakdo lahko misli o drugem vse, kar je mogoče misliti. Kako je v resnici, tako nihče ne ve. Naši referenti imajo do vseh enak odnos. Sprejemajo jih v svojih pisarnah posamič, poslušajo njihova poročila, zapisujejo njihove želje in predloge, kot da je vsakdo prav tisto, kar bi po videzu lahko bil, pa ne more biti... Vendar niti referenti, ki imajo z meščani največ opraviti, ne vedo, kdo je pravi. Tako je tudi z njihove strani vsaka malomarnost že vnaprej preprečena. Pravim preprečena, ker je res ni, ne vemo pa, kdo jo preprečuje...

— Nekdo mora vedeti, je zaklical Dimitrij ravno v trenutku, ko mu je planil v obraz nov val vetra.

— Tudi jaz sem še do nedavna tako mislil, je priznal Danko. — Zdaj pa verjamem, da so stvari že tako daleč, skratka, da so že zelo daleč... Ker sta zavila v stransko ulico, kjer veter ni imel več prejšnje moči, je Danko lahko nadaljeval: — Pred kratkim me je v svojo pisarno poklical načelnik Skansky. Ta ne prebiva in ne dela v naši ustanovi. Živi v podzemlju neke sosedne palače, v podzemlju, ki je zelo razkošno opremljeno. Menda tja samo izjemoma koga pokličejo. Mene je vodil njegov osebni spremljevalec. To je človek posebne vrste, ki ga pa od tedaj še nisem srečal. Neprenehoma je vrtal s prstom vame in mi zastavljal vprašanja. Toda venomer ista in enako nedoločna. Zakaj to, zakaj ono... Nisem mu odgovarjal, ker kratko malo nisem znal. On pa tega ni vedel in začenjam verjeti, da me je samo opozarjal, mojemu molku pa pripisoval poseben pomen... Načelnik Skansky me je posadil v globok usnjen naslonjač in je imel pred menoj dolg govor. Večji del ga nisem razumel, govoril je prehitro, govoril je tako, da bi moral premišljati o vsaki besedi posebej. To pa nima pomena... Nedvoumno pa mi je namignil, da se ukvarja s prihodnostjo, čeprav za to nima nikakršnih pooblastil. On mi je tudi namignil, da vi ne prihajate k nam samo po nuji, ki izvira iz preteklosti, temveč tudi iz razlogov, ki imajo pomen za prihodnost. Morda je tako celo v nasprotju z vašim hotenjem, tako je rekel. Priznam, da ga nisem razumel... Bil je pa to prvi človek, ki mi je vsaj na videz skušal vzbuditi dvom o naši ustanovi. Vprašal me je, kaj bi storil, če bi odkril, da nihče ni več tisto, kar pri nas še predstavlja. Da docent ni načelnik, da asistent ni inspektor. Da je njihov položaj samo navidezen, ne da bi oni sami

vedeli za to. Kaj, če niso v naši ustanovi le zato, ker so si pridobili ugled in moč v preteklosti, ni pa bila še ustanovljena nobena komisija, ki bi ugotovila, koliko so s preteklimi merili še zmožni razumeti nov čas? Imenovanje takšne komisije pa je seveda čista utopija ne samo zato, ker bi morala najprej določiti svoj položaj v času in prostoru, temveč tudi zato, ker bi s svojim delom prizadela večino... Zaradi vseh teh in še drugih razlogov vsi opravljajo svojo dolžnost še kar naprej, razvrščeni po hierarhičnih stopnjah, kot to zahteva red, podrejeni izvršujoč ukaze nadrejenih, pišejo poročila in dajejo predloge, ki bodo gotovo zavrženi. Takšne in podobne reči je pripovedoval čisto odkrito, kot da sva stara znanca. Od mene ni zahteval niti obljube molčečnosti. Pravilno je presodil, da ne bom znal nikomur ponoviti njegovih ugotovitev, da me tudi nihče ne bo hotel poslušati, če bi me pa že poslušal, pa mojim besedam zaradi njegova položaja ne bi pripisoval nikakršnega pomena. Drugače bi seveda bilo, če bi jih izgovoril kdo drug. Recimo vi, ki ste bili na najboljši poti, da bi to postali...

— To zadnje seveda ni bila načelnikova misel, ga je popravil Dimitrij. — Iz prvega pa sledi drugo: Komu se zdi potrebno...

— Že vem, ga je prehitel Danko. — Načelnik mi ni dal za vas nobenega posebnega naročila, lahko pa sklepam, da me ni poklical brez posebnega namena. Ker tudi vi niste prišli v našo ustanovo po naključju, bi lahko bila med vama neka zveza. Tudi če je še ni, bi morala biti, ali pa bi jo bilo treba vsaj predvideti... Vi, ki ste v naši ustanovi gost, imate prav poseben položaj. V njej ste in hkrati zunaj nje. Samo vi bi mogli sodelovati pri uresničitvi načelnikovega programa glede prihodnosti, ne da bi za to imeli njegova pooblastila. Če bi si izbrali primerne sodelavce in ustrezen način dela, bi naše predstojnike morebiti le opozorili na njihov resnični položaj...

— Kako? se je začudil Dimitrij. — Jaz niti ne poznam tega posebnega, ki misli še na kaj več kot samo na današnji dan. Ta bi samo zganil prst, in že bi me imel pred seboj, če bi to želel... In zakaj se ne bi ti lotil te naloge, ki jo že tako dobro poznaš?

— Ni res, da bi vas lahko poklical. Ni sam, po mestu bi se razvedelo. To pa bi njegovemu načrtu več škodilo kot koristilo. Jaz tudi ne morem nič poskušati. Morda ga nisem dobro razumel, ukaza mi ni dal nobenega. V resnici še vedno pripadam STOLPU in imam svoje nadrejene. Izpolnjujem njihova navodila, kot da se ni nič zgodilo. Saj se tudi ni, in oni imajo vse možnosti, da še naprej vztrajajo na svojih položajih. Če bi samo posumili, da kaj naklepam zoper nje, bi me po najkrajšem postopku vrgli čez cesto.

— Zato je bolje, da zadržiš svoj pljunek v ustih in ga požiraš skrivaj. Lahko tudi med službenim časom, če nimaš drugih opravkov, je svetoval Dimitrij in se vneto razgledoval naokoli, kot da ga pogovor v resnici ne zanima. Od mraza so mu bile ustnice že otrpnile in otekli jezik se mu je nadležno povaljeval po ustih, govorjenje mu je povzročalo težave.

— Vi torej ne bi tvegali več niti koraka za veliko stvar prihodnosti? je še enkrat poskusil Danko.

— Za načrt mornariškega kapitana? je zamomljal predse Dimitrij.
— Za katero stvar? je hip nato vprašal glasno. Toda prav tedaj jima je planil naproti nov val piskajočega vetra. V njem so zamrli vsi drugi glasovi. A tudi ko bi jih bil Dimitrij slišal, jim ne bi bil mogel pripisati nobenega pomena. Hkrati ko ga je oster sunek vetra urezal prav do kosti, je v nosu začutil vonj mokrega rečnega kamenja, obraščenega z algami, ki se je pražilo na vročem poletnem soncu. Obenem z iluzijo, da bo zdajle lahko razrešil pomembno vprašanje svojega bivanja, da bo videl reko, pa se je v njem prebudila tudi preteklost. Hkrati sta stopili predenj Dunja in Danuška. Njuna pričujočnost je bila tako živa, da se nekaj časa ni upal uzreti ne na levo ne na desno, ker je verjel, da za gotovo stojita tam, vsaka na svoji strani ceste. Če bi se obotavljal le za trenutek, bi moral stopiti k obema. Začutil je, kako mu misli vrvijo v glavi, da se mu besede gnetejo na jeziku, v oči pa mu vrejo solze, ki bi jih moral izjokati, če bi se hotel osvoboditi tesnobe, ki mu mrtviči notranjost. Bi to pomenilo, da bi se ustavil in predal sanjarjenju? se je vprašal. Takoj nato si je tudi odgovoril, da bi storil natanko vse tisto, kar bi čutil, da mora, če bi v resnici srečal eno od njiju... Pogledal je okrog sebe, ne da bi do kraja verjel svojim očem. Ulica je bila puščobno prazna in ozka, brez pločnikov. Nad njiju so se nagibale stare, že razpadajoče stene s temnimi zamuščenimi okni, za katerimi ni bilo slutiti človeškega obraza. Namesto neba je mogel nad seboj opaziti le stičišče dveh streh... Medtem ko se je razgledoval, je celo ostal za Dankom, zato ga je ta, prvič, odkar sta bila na skupni poti, potegnil za seboj. To ga je vzdramilo, spet se je zavedel svojega položaja, vendar se mu je spričo dejstva, da bo že čez nekaj trenutkov videl reko in nasprotni breg, zdelo nepomembno vse, kar se je in kar se še dogaja z njim.

Ozka ulica se je končevala na manjšem trgu, vanj so se stekale še mnoge druge poti. Polkrožni prostor, na katerem sta se ustavila z Dankom, je bil še prazen, veter je bil ponehal, nastopilo je nekakšno zatišje. Mraz je popustil in Dimitrij se je lahko predal občutku, da se mu bodo udje polagoma odtajali. A to seveda le za hip, ker ga je takoj za tem že opozoril nase Danko. Dvakrat ali trikrat ga je pocukal za privezано roko in Dimitrij se je moral ozreti vanj. Danko je pravkar vlekel iz hlačenega žepa uro, pritrjeno na debeli srebrni verižici. Ko se je zazrl vanjo, se je namrščil in na njegovem vedno gladkem in mladostnem obrazu so se pokazale pokončne gube strogosti, kakršnih prej Dimitrij na njem še ni bil opazil.

— O pravem času sva prišla samo midva, je hladno ugotovil. — Vsi drugi so že zamudili.

Za Dimitrija so izrečene besede pomenile, da ne bosta sama, zato se je začel razgledovati po trgu. Res so se iz štirih ali petih ulic skoraj hkrati pokazale dvojice moških, ki so si bili med seboj v podobnem razmerju kot on in Danko. To je postalo še zlasti očitno potem, ko so se približali. Pri vsaki dvojici je eden nosil progasto obleko, toda niti ena ni bila progasta enako kot Dimitrijeva. Najbolj sta ga zbodli v oči dve s črnimi črtami, ker sta se mu zdeli najbolj slovesni, in ena z rdečimi

progami, ki je bila skoraj harlekinska. Tudi njihovi spremljevalci niso nosili enakih oblek kot Danko, vsi pa so bili oblečeni enobarvno, dokaj temno. Ustavili so se v spoštljivi razdalji od Danka, v razdalji, ki ni dopuščala spodobnega pogovora, in se pozdravili z zgibom glave. Dimitrij in drugi privedeni se niso pozdravili, očitno se med seboj niso poznali, zato pa so tembolj zvedavo opazovali drug drugega. Dimitrij si namreč nikdar ni mogel predstavljati, kakšen je videti njegov obraz, zato pa je skušal ugotoviti svoje poteze na drugih, s katerimi ga je družila podobna usoda. Možje, ki so bili kakor on pripeljani na trg, so se med seboj razločevali skoraj samo po znamenjih, ki so bila kar preveč zunanja, da bi jih bil lahko štel za podobo skupne usode. Eden od njih je bil izrazito dolg in suh, drugi, prav tako koščen, nekoliko manjši, je imel temne, goste brčice. Eden je stal izrazito razkoračen in nikakor ni bilo mogoče prezreti njegovih dolgih stopal. Tretji je bil spet bolj nizke rasti, zato je bil videti nekako okrogel. Na njihovih obrazih ni mogel odkriti ni veselja niti žalosti. Če bi trdil, da so zaskrbljeni, bi trdil preveč. Toda tudi ravnodušni niso bili. Poteze njihovih obrazov se niso razločevale niti toliko, da bi bil mogel po njih, kot pri pijancih, ugotoviti vzroke, zakaj se vdajajo svojim temnim strastem. Da to niso bili običajni meščani, Dimitrij ni dvomil. Kraj, na katerem so se znašli, mu je zagotavljal, da imajo vendarle nekaj skupnega. Kaj, ni bilo mogoče uganiti. Opazovali so le mimogrede in brez pravega zanimanja. Čeprav niso bili nepriljudni, je bilo videti, da se zavedajo svojega dostojanstva in ga ne mislijo zanikati s prenagljenimi zvezami. Njihov molk je bil seveda več kot umesten, nanj pa je morda vplivala tudi preračunana razdalja.

— Najbrž še koga čakamo, se je Dimitrij zaupljivo in s pridruženim glasom obrnil k Danku.

— Vsega skupaj komaj kakšnih deset parov, je ravnodušno pojasnil Danko. — Moramo pa počakati, da pridejo vsi. Drugače se slovesnost ne more začeti...

— Godba na pihala in koračnice? je zanimalo Dimitrija.

— Godba že, vendar ne s pihali, je odvrnil Danko. Glas ga je izdajal, da mu je bilo zadnje vprašanje nekoliko nadležno. Zato se je Dimitrij spet začel ozirati po trgu.

— Sklenjeno je bilo, se je nepričakovano oglasil Danko, — da bo ta trenutek za vas še posebno slovesen.

— Ne mislim se upirati, mu je zagotovil Dimitrij. — Zanimajo me možje, ki čakajo... Sodim, da so prišli z raznih koncev mesta, pa tudi oblečeni so drugače...

— Zaradi tega se njihov položaj ne razločuje bistveno od vašega. Vsi pripadajo naši ustanovi, njenim podružnicam, ki so razvrščene po raznih mestnih okrajih... Ta del mesta je pravzaprav ena sama rekreacijska baza. Vse prebivalstvo se posveča drugim... Skupni ogled reke, ki se ga bova udeležila čez nekaj trenutkov, je le del našega programa. Vi namreč pripisujete preveč pomena okolnosti, da ste se znašli na tej strani... Da vas ne bi vsakega posebej vodili sem, prihajamo skupaj. Dobri zgledi tudi nekaj pripomorejo.

— Zame je nenavadno že to, da nisem sam, je glasno premišljal Dimitrij. — Še pred nekaj trenutki sem verjel, da je moja usoda nekaj čisto izjemnega, prav tako kot odločitve, ki so me pripeljale sem. Tu pa jih je toliko, ki so kaj poskušali... Pa še nekaj: če se vsi meščani na tem koncu ubadajo z nami, ki smo pravzaprav tujci, ali niso tudi oni v podobnem položaju kot vaši predstojniki? Morda so pa tudi oni nekaj drugega, ne to, kar si sami zamišljajo? Morda so vse te ustanove bolj potrebne njim kot nam. Vse v tistem duhu, kot je namigoval načelnik, ki ga skrbi prihodnost, ali bolje rečeno, ki ima na skrbi prihodnost. Vse si potem lahko razlagamo v nasprotni smeri kot doslej. Nismo tu zato, da bi nas vaše ustanove vrnila v življenje, temveč zato, da meščanom omogočamo in zagotavljamo njihov namišljeni položaj... Nič ne dokažujejo nam, vedno le sebi...

Čeprav se je bil Dimitrij med govorjenjem skoraj razvnel, da je nekajkrat celo zamahnil s prosto roko, se Danko ni menil zanj. Njegove oči so bile res obrnjene v Dimitrija, toda gledale niso vanj, obšle so ga v loku, vsako oko z ene strani. Neprizadeto je zazvenel tudi njegov glas:

— Vsak vaš sklep ima samo pogojno vrednost vse dotlej, dokler si ne boste na jasnem glede svojega položaja.

Dimitrij še ni utegnil premisliti o pomenu tega nasveta, ko sta se na trgu znašli dve gruči moških v progastih oblekah. Očitno je bila to godba. V prvi vrsti so vsi nosili velike bobne, na katere so bile pritrjene tudi bleščeče se medeninaste činele, tako da so godbeniki lahko hkrati igrali nanje in na bobne. Druga polovica je nosila samo violine, že prislunjene pod brado, kot da bodo zdaj zdaj zaigrali. Godbenike sta vodila dva moška v običajnih oblekah, kakršne so nosili spremljevalci. Da sta dirigenta, sta ju izdajali le dirigentski palici, bogato okrašeni s pisanimi trakovi, kakršne nosijo kapelniki vojaških godb. Molče, brez povelj ali drugih znamenj, se je godba v trostopih postavila na sredo trga. Vse, kar sta storila dirigenta, je bilo to, da sta se postavila korak ali dva pred svojimi možmi.

Vsi drugi, kar jih je bilo na trgu, so se nato mirno in brez pririvanja razvrstili v dvorede za godbo. Ob udarcu na boben se je sprevod začel premikati. Dimitrij in Danko sta se znašla nekje v sredi, zato Dimitrij ni mogel natanko ugotoviti, kaj se dogaja spredaj in v katero smer so krenili. Razgled mu je namreč zakrival visok moški, tisti suhljati z brčicami. Če se je ozrl vstran, je lahko videl, da odhajajo v smer, nasprotno tisti, iz katere so prišli. In precej časa je slišal en sam boben. Vendar je imel ta močan, zamolklo doneč glas, ki je napolnil trg in vso tišino okrog njega, glas, ki je trepetal ob nemih in praznih zidovih in se vračal k svojemu izviru. Ne da bi Dimitrij vedel kdaj, se je dotaknil tudi njega. Zavil ga je v neviden oblak mehkobe, zaradi katere so mu udi postajali mlahavi, skoraj odveč. Vdiral je v njegovo notranjost in si jo prisvajal. Ko so mu priskočili na pomoč še drugi, se je ob njihovem počasnem in enakomernem odmevu njegovo drobno že trgalo na kosce in prsi so se mu krčile, kot da hočejo skrepeneti. Skriven ogenj ga je žgal po udih, da ga kratko malo niso več ubogali, v prazni lobanji pa

so mu odmevali le še udarci bobnov. Kaj se je dogajalo z njegovimi očmi, niti sam ni več vedel. Predmetni svet se jim je odmikal, obrnile so se v svojo notranjost in, čeprav oblite z grenkimi solzami, tam niso uzrle ničesar razen temne praznine, votle podobe ničā. Dimitrij tudi ni vedel, ali se še premikajo, ali že stojijo na mestu... Dokler se niso prebudile violine. Njihovi jasni in tekoči zvoki so prebujali čute. Telesa v progastih oblekah so zadrhtela in se stresla v krčih. Bobni so se potišali, nazadnje so celo onemeli. Vrsta v progastih oblekah se je zamajala in omahnila k tlom. Vendar ne popolnoma, svojih spremljevalcev ni potegnila za seboj v prah, morali so se pa upogniti. Na Dimitrija je vse to delovalo nekako tuje. Čutil je, da se z njim nekaj dogaja, a brez njegove volje in privolitve. Spet so nasilno posegali vanj, prizadejali so mu muke, katerim še ni poznal razsežnosti, omrtvičili so ga tako, da je lahko krivil le svojo preobčutljivost. In nič več mu ni bilo do tega, da bi si še zastavljal vprašanja.

Nenadoma se mu je pogled odtrgal s hrbta moža pred njim, zaobjel je ves sprevod sklonjenih glav in godbo. Zdaj ni bilo nobenega dvoma več, da igrajo samo njim. Viole so še drhte... Videl je, da so se ustavili pred polkrožnim kamnitim slavolokom, ki je kipel v nebo, visoko nad njihovimi glavami. Na tem slavoloku je opazil številna med seboj prepletajoča se telesa, vendar ni mogel uganiti njihovega skupnega pomena, ker je bil marmor na mnogih krajih ovit s širokimi trakovi raznobarnih, že obledelih tkanin. Na kamnit podstavek s petimi ali šestimi stopnicami se je povzpел kapelnik bobnarjev. Na njegovem negibnem, ustrojenem obrazu se ni zganila niti mišica. Kot da njegove gibe upravlja skrit mehanizem, je iznenada in z odrezavim gibom vrgel dirigentsko palico visoko v zrak, da so njeni pisani trakovi na široko zafrfotali. Palica je poletela navpično pod slavolok in se po isti poti vrnila v kapelnikovo dlan. Viole so onemele.

— Možje! je z raskavim, nekoliko hripavim, sicer pa brezbarvnim glasom spregovoril dirigent. Ker je stal precej visoko, se njegov pogled ni ustavljal na tistih, katerim je veljal njegov glas, obstal je nekje v daljavi. Dimitrij mu je seveda prisluhnul.

— Možje! je ponovil dirigent. — Pripeljali smo vas na kraj, za katerega mislite, da vas loči od prejšnjega življenja. Nekateri med vami celo verjamejo, da od drugega življenja. Sami boste presodili, kje ste in kam hočete. Za temle obokom, — pokazal je na slavolok, — je most. Ta most ima za vas dvojen pomen. Po njem lahko pridete na drugi breg, saj je vseeno, kateri je že po številu. Z njega si boste ogledali tudi reko, njen tok, če smo natančni. Do sem so vas pripeljale lastne odločitve in spremstvo, ki vam ga je priskrbela naša ustanova. Od tega trenutka ste prosti. Vaši spremljevalci vam bodo popustili vezi, ogledali si boste most in reko, pot na obe strni vam je odprta. Tako! Razidite se!

Spet je vrgel v zrak dirigentsko palico in znova so se oglasile violine. Dimitrij se je previdno ozrl na levo, toda Dankā že ni bilo več tam. Zagledal ga je nekaj metrov vstran, z rokami malomarno potisnjenimi v žepe in z očmi zdolgočaseno uprtimi v nebo. Tudi drugi pari so se bili

že razšli. Pred slavolokom je ostala samo godba. Možje v progastih oblekah in njihovi spremljevalci so se vsi, čeprav ločeno, pomikali k mostu. Tudi Dimitrij je nameril svoj korak tja, vendar ni hitel, ker tudi nikogar drugega ni videl, da bi se mu mudilo. Premikali so se skoraj leno, brez navdušenja. Njihovi počasni gibi so vplivali tudi nanj, podrejal se jim je nehote.

Most je zagledal že od daleč. Na njem ni bilo videti nič presenetljivo nenavadnega, kvečjemu to, da je bil širok za dva druga. Cestišče na njem je bilo gladko in ravno, na obeh krajih zavarovalo z nizko in široko betonsko ograjo. Čeprav ni bilo na mostu nobenega znamenja, ni bilo moč spregledati, da pripada obema bregovoma. Možje v progastih oblekah so ga v tistem sporazumu zasedli le do polovice. Kot naključni sprehajalci so se motali okrog ograje in se izmenoma, nikoli vsi hkrati, naslanjali nanjo. Med njimi so se sproščeno gibali spremljevalci. Ti se niso naslanjali na ograjo, njih očitno ni več zanimalo, kaj se lahko še zgodi. Dimitrij si je poiskal prostor, kjer je bila gneča najhujša, že skoraj na sredi mostu. Naslonil se je na lahti in se zazrl v vodo. Zaslišal je mogočno šumenje, povsem enako tistemu, ki se ga je spominjal od takrat, ko so ga na nasprotnem bregu vrgli v vodo. Prvi hip ga je že tudi zmotila bleščeča gladina, ki ga je ščemela v očeh, in zdelo se mu je, da zaradi nje ne more slediti naglemu toku reke. Toda potem, ko je že nekaj minut strmel v vodo, si je moral priznati, da se ne blešči in da nikamor ne hiti. Tudi šumela ni, šumelo je le v njegovi glavi, a tudi ne zdaj, temveč v preteklosti, v spominu... Da bi bil bližje gladini, se je skoraj prevesil čez ograjo. Preiskoval je sleherni košček struge, da bi vendarle odkril, ali se kje kaj premika. Toda voda je bila močvirsko gosta in temna, njeno gladino so vznemirjali le redki mehurčki, ki so se vzdigovali z njene dna in na površju ugašali. Dimitrij je strmel vanje, da bi v njih morda le odkril kakšno znamenje, toda ugotovil je le to, da se igra ponavlja.

Da bi preskusil vse možnosti, se je napotil še na drugo stran mostu, k nasprotni ograji. Tam moški v progastih oblekah niso več strmeli v vodo, temveč so se samo še s hrbti naslanjali na ograjo, z očmi uprtimi v cestni tlak. Pričakovati je bilo, da se bo med njimi zdaj zdaj razvnel živahen pogovor, besede so visele nad ograjo, tako se je zdelo Dimitriju. Ko je premeril najbližje, so se njihovi pogledi srečali. Kljub temu pa niso dali najmanjšega znamenja, po katerem bi bil lahko sklepal o njihovem razpoloženju. Za hip je celo dopuščal možnost, da tudi oni v resnici niso to, kar se zdijo, temveč nekaj drugega. Toda spričo zavesti o lastnem položaju je bila možnost, da se je na mostu zbralo toliko ljudi le zaradi njega, čisto neverjetna. Lahko je bil on tu zaradi drugih, vendar bi tudi sam storil vse, da vidi reko... Zato se je še enkrat nagnil čez ograjo in se zazrl vanjo. Bila je negibna kot prej, a most je trdno stal v njej in bregova sta bila bregova. Spomnil se je Srečkovih besed o jezeru, toda most, na katerem je stal, je bil v očitnem nasprotju z njimi. Kateremu od teh dejstev bi lahko pripisal odločujoč pomen, ni mogel vedeti. Svet, ki ga je poznal, je razpadal od nesporazumov... On sam je morda reki

pripisoval vpliv, ki ga v resnici ni imela. Levi ali desni breg, to je bilo zanj vprašanje življenjskega obstoja, vendar so nanj drugi odgovorili kar mimogrede. Od tu, z mostu, sta bila oba bregova enaka. Razlika je bila le v tem, da je na nasprotno stran le malokdo pogledoval in da druge polovice mostu ni prestopil nihče.

Dimitrij je s pogledom poiskal Danka. Še vedno je stal pred mostom, strmел v nedoločno daljavo in spuščal predse modre kolobarje tobakovega dima. Družina ga ni zanimala, a tudi ni bilo videti, da kaj pričakuje. Zato je Dimitrij svoj korak nameril naravnost proti njemu, da bi mu zastavil nekaj vprašanj o svoji prihodnosti. Vendar ga je Danko prehitel.

— Mera vašega zadovoljstva je zdaj gotovo neprimerno večja, kot je bila predtem. Današnji dan ste dobro izkoristili... Zakaj v prihodnje boste imeli vedno manj možnosti, da bi si ogledovali zanimivosti našega mesta. V tistih letih ste, ko se boste morali posvetiti samo delu... Še jaz si redko lahko privoščim kaj podobnega...

— Kaj pravzaprav še čakamo? ga je zmotil Dimitrij. — Kmalu bo legel mrak, noči so tu zgodnje...

— Da. Nekoč sem ga videl, kako se priplazi. Voda je zledenela tako naglo, da jata divjih gosi, ki se je bila ustavila na njej, ni mogla več odleteti. Dokler je bil dan, so šamo prhutale, vsaka zase se je hotela vzdigniti v zrak, pa seveda ni bilo več mogoče. Ko pa je mrak z vso svojo težo dobesedno padel nanje, so začele strahovito vreščati. Tako kot danes sem tudi takrat spremljal skupino mož, ki so si želeli ogledati most. Vsi hkrati smo planili na led in pobili gosi s kamni. Reči moram, da je to dejanje može opogumilo. Vračali so se v to mesto prerajeni, to seveda ni niti najmanj čudno. Takole brezciljno pohajkovanje poleni kri, in to seveda vpliva na odločitve... Ste se že skušali pogovoriti s kom od teh mož? je vprašal nenadoma in njegov pogled je obstal na Dimitrijevem čelu. — Vi seveda podcenjujete moje nasvete, ker jih vzporejate z mojimi leti. Prej ali kasneje pa mi boste vendarle morali dati prav. Tedaj bo morda že kaj zamujeno...

— Ne zdijo se mi ravno priljudni, je menil Dimitrij.

— Nasprotno. Tako kot vi tudi oni čakajo na dobro besedo. Tistile dolgin z brki, na primer...

Dimitrij se je brez besed nameril naravnost k omenjenemu možakarju, ki je tedaj stal sredi mostu, in ga prijazno pozdravil. Dolgin z brki kot da se je zdramil iz zamašljenosti. Njegov temni, a brezizrazni pogled je obstal na Dimitriju, vendar ta ni mogel uganiti, kaj pomeni. Prijaznost je bila seveda brez pomena.

— Tudi vi z one strani? je vprašal Dimitrij.

— Ne, jaz sem s te strani, je hladno odvrnil dolgin.

— In ne boste šli čez?

— Ne. In vi tudi ne.

— Resnično, se je domislil Dimitrij. — Ta možnost je ugasnila. Potem je nekoliko razširil roke in dolgin je napravil isto. Pogovora je bilo konec. Dimitriju se ni porodilo nobeno vprašanje več. K sreči se je tedaj že oglasil boben. Možje v progastih oblekah so skoraj stekli k njemu.

Eden od dirigentov je spet stopil na betonski podstavek in vrgel v zrak znamenje svojega poklica. Boben je utihnil, možje so prisluhnili.

— Opravili bomo zadnji del današnje dolžnosti, je oznanil dirigent. — Tak je ukaz. Vaša pot ni bila zaman. Možje v progastih oblekah! Vračali se bomo brez reda. Nobeden se ne bo mogel izgovarjati na verižico, ki vam je na poti do sem dajala varno zavetje. Šele zdaj boste lahko ocenili vrednost svojih spremljevalcev. Varujte si jih kot ... kot ... ne vem kaj. Brez njih ne boste našli v STOLP!

Po teh besedah se je godba naglo razšla, topotanje in prerivanje na mostu pa je dokazovalo, da nasvet ni naletel na gluha ušesa. Tudi Dimitrij se je vznemiril in s pogledom iskal Danka. Toda skrb je bila odveč. Danko je že stal zraven njega. Dimitriju se je celo zdelo, da mu ponuja laket, da bi se mogel opreti nanj.

Se bo nadaljevalo

DORO HVALICA: JEZNA RAZMIŠLJANJA

I.

med žičnato nebo in drevorede
veje počesane v kite vetra misel šepa
kamen bednega početja
v ribnikih spomina
in vera pokolenja
(kremen kost klin konec) ki
še v iskanju se herojem klanja
kleče upira se nasilju
bogov izžaganih v granit
za mrtve preživele svečenike
maziljene v olju korenin
nesmiselno obrekovanje
vrednot za smeti
pesti za staro pesem
nikogar strah ne žene v klanje
poplavljenega dne v jalovosti žene
med okornostjo želja in potreb
v žejni podobi sveta

s prožnostjo jekla in teles
merimo razsežnost neba
z velikim hotenjem srečnih
smo hrupni a mlajši od vseh
ko ko ko bo beseda oblak
in sla zatajenih besed kakor
nesreča nepredvidenega dne
skotili smo zlatega ovna
za tisoč nevrednih ljudi
l kakor laž in lakomnost j jaz
u usta d pač kakor d ali driska
za nameček potrebnega sklona pa i

molč je zlato da smo se v njem kopali
opice žro ukradene banane
kar je kamen največje spotike
toda opice so opice
življenje se kosa z levkemijo

črv z blatom mi s časom
(opice z banano) kamen s kamnom
najlepše je kamnu senca s soncem
vode je prosil ljubezni junak
vilam odkril svojo tajno
konj in oproda hahaha kopje in meč
že slutim sozvočje z iskrečim kopitom
vrtenjem v bobnu sreče
po prazniku na čast častimo vse
kar vredno je izmišljenih besed
pogumnim slava mrtvim to ne škodi

v okolju vsakdanjih skrbi
psi mačke zveri kanarčki
nemočni na robovih pločnikov
z mežikajočo resničnostjo
trookih glav odveč je smeh
sožitje vmes z našiljeno strpnostjo
do tu bojijo se
slave slehernega praznovanja

II.

potrebna je slepota mer in upov
za pota sanj in znojnega iskanja
predolgo že smo jezni sami nase
očetje krivi so za strah
bolezni porodnic v sovraštvu
krik in gnus ob madežih
ali lepota

premor je bil ponujena nevesta
razvezan jezik brat na polotoku
z razbito barko v dlaneh veslačev
pod otožnimi galebi
pokop sočutja hladne so ciprese
pod kamni težke neme strehe
predverje koč razsuta sled
otroških nog izgine pod macesni
ostaja nekaj čakajo nedelje
z ročico sejemskih podob

nekdo si prizadeva sneti vrv
obešencev za svoje tele
ali za talisman v vskipalem jutru
ki ga je napovedala ciganka

oboje je narobe dno posode
črnina skriva
težko je biti kriv ob krivdi mnogih
zaporniki so prali njim vozove
v teh šestdesetih dneh kaj hočeš
naložil je v naročje si svetlobe
in slaboumnežev obraz z vasice
nad desnim bregom reke
obcestna straža ubogajme kos kruha
za kazen znanecm

spočet je konec
kot nalašč prav kamen
zapisane so v njem prevare
domorodcev saj
všeč so mi skrivnostne basni
in zmaga dobrega obljuba pravi
okraden sem ker nisem spil
do dna podgane so zvijačne
na božič v tistem letu niso mi verjeli
vem takšnih je še mnogo
bog nas obvari

(glasneje prosim sliši le peščica
v parku pred sodiščem
nekdo rešuje blaznost pa je padel)
videl sem ga ko humoreske
zakuhal je v libretto praznoverja
ročice skrij prebujamo spomine
noči so gole se objele
z obljubo v vrinjenem iskanju
je skušal dati
vragom v sledeh na zidu
prekletih v dneh ko se še spomni
zavetja mesečine in nečesa
kar so odsvetovali norci

obup je vera poznega poletja
ko jim ponujamo ognjišča
ki kamen so nosili
norost je usedlina časa
v nasičenem brezverju pita seme
zarezano v uzdo
očitanja starosti kost in koža
ostali sta po skopem praznovanju
nikogar ni in molk
za krivdo oploditve

Sinovi se ne vračajo

Kot mrzla znamenja kljubujejo drevesa
trohnenju ob vznožju te doline,
ki so zaprli jo bogovi z goro,
da ne bi žalost pobegnila tja,
od koder nosimo umrle
v strahu prepogostih sanj,
da ne bi gnili kar doma na vrtu,
morda v naročju žalostnega dne
kar ob cestah z nesrečnimi imeni.

Ciprese kakor mrtve straže
minevajo v neskončnost, v nemi čas,
v čakanju poslednjih starcev iz vasi,
ki še kljubujejo prokletstvu dne.

Že dolgo ni prinesel veter iznad koč
tožbe edinega zvona.
Poslednji mrtev gost že zdavnaj je segnil
v objemu močnih korenin.
In vendar vsaka noč jim teše krste.

Sinovi so prerasli to dolino
in se ne vračajo.
Brezumen strah
nemočno zaletava se v zidove.

HERMAN VOGEL: PESMI

Časa prihodnjega ne bo

Zdaj je tako vseeno:
pred polnočjo ne pridem,
pa če bi bil ptica,
pa če bi bil žarek.
Prej bodo odpeli zvonovi,
prej trave odzelenele
in tudi mama bo prej pospravila hišo,
pomila posodo, voščila lahko noč
in rekla, saj ga tako ne bo.

V kotu nad mizo bo zadremal samotni bog.
Pustil bo pajku, da ga čez noč zaplete v mrežo.
Ne bo se zdrznil,
ko bo v borovih vratih zastokal ključ.

Okoli vogalov se bodo potegnili pritajeni psi.
V lesnikah se bodo sove pripravljale k petju.
Takrat bom prišel po stezi
in votlo potrkal:
zase in za družico,
ki me je zatekla na poti.

Don Kihot

Smejem se mu,
ko prihaja v pastelnih barvah
vsak dan med četrto in peto.
(Če ga kazavci velikega zvonika prehite,
se usede sred ceste in noče naprej.)
Na dolgem povodcu vleče za uhlje
železnega konja:
tako škriplje,

pred to pesmijo pozapremo vsa vrata
naše vasi.

Don Kihot pa plava potlej okoli hiš,
s palico bobna po roletah in strehah,
kliče.

Kliče zastonj.

Konja priveže pod staro hruško,
odide.

Druga za drugo se rušijo ob poti
samotne gotske smreke,
padajo vsevprek,
Počasi odstiramo okna,
strmimo.

V mesto grem po poezijo

v košari si je prinesem domov si rečem
saj sem pustil zanjo prazno mesto
sredi pete stene

ali pa šeste ne vem več

vendar čudno že na prvem križišču

me ustavijo

(in naženejo)

v tilnik me udari s svojim smehom
francoz

hi pravi zbeži na drevo

pri nas je pri vas je pa ni

ni ni

i i i

kaj (poe) ni (zije) ni vprašam

ja rečem še sam res ni je in se zjočem

a kaj te bri čuješ briga sviinja

se zjeeezim

mu prevrnem avto

in zbežim

VSA NEDOLŽNA ME ČAKA DOMA

ko da je kradla cukr v kockah

in prosi prizanesitve

nič ji ne morem tako svetniški obraz ima

samo pobožam jo po licih

PA JE SPET NI VEČ

sviinja rečem še

(mislim seveda na francoza)



JANEZ KNEZ: Rudarjeva oporoka; Stari rudnik; Rovi; Kolona







Slutnja

R u d i M i š k o t

*S potovanj prideš,
ko podlesek dosanja vijolični cvet.*

*Nekega večera dospeš.
S težkim korakom,
s pogledom uprtim v zemljo.
Dan nagne glavo v naročje trt dišečih.*

*Dvigneš oči k meni.
Dva težka grozda.
Nagovorim te v mraku.
Velike in negibne mi povedo:*

Nikoli več ne odidem.

Živis

R u d i M i š k o t

*Edina si,
ki brez imena in besed
prihajaš v samoto.*

*Pridi,
trenutek svidenja!
Predrami dušo
zasnulo v glogu neke pomladi.*

*Na trnju že dolgo spi vila mojih sanj.
Vidim te spet.
In čutim,
da živiš.
Čutim:
tvojo kri,
telo,
srce.
Odprla si oči s škrjančki vstajenja.
Živiš,
živiš!*

Mlaji

Rudi Seligo

(Odlomek iz povesti STOLP, ki bo izšla pri Cankarjevi založbi)

TAKO JE VENDARLE prišel praznik, o katerem je Mariča toliko govorila in ki ji je dal v zadnjih dneh toliko opraviti. Mariča se ga je veselila, pa tudi vsi drugi smo ga težko pričakovali. Nekateri smo se zjutraj zbrali na Maričinem dvorišču, da smo potem skupaj šli na Poljane, kjer so bile potem glavne prireditve. Poljane so pravzaprav velika, lahko bi rekel, neskončno velika jasa približno na sredi poti med mestom in Veliko glavo. Samo po sebi se razume, da je bilo treba potemtakem hoditi tudi po gozdu, preden smo prišli na cilj. Ta del poti po gozdu je bil zelo strm in vijugav, k sreči pa so bile smreke visoke in so tako senčile strmo pot, da ne bi mogel reči, da je bilo vroče, čeprav je bilo nebo zelo jasno in je sonce prav poletno tiščalo na zemljo. Ko so smreke postale bolj redke, ko jih je bilo zmeraj manj in si je kakšen žarek že lahko utrl pot na našo pot, smo iznenada ugledali pred sabo veliko zeleno jaso. Mariča je takoj veselo vzkliknila: »To so Poljane!« Vsi smo se ustavili, da bi si najprej tako, malo od daleč, ogledali, kako je zelena in kako so jo pripravili za današnje prireditve. Z nami so bili tudi Venc, Maričin bratranec, Katja, njena sestrična in pa stari Tone, ki je bil tudi njen sorodnik. Še več kot sorodnik: ko so ji umrli starši (bila je še zelo majhna, ne vem, koliko let je imela, ampak v šolo še ni hodila), je Tone postal njen krušni oče in je zelo nežno in ljubeče skrbel zanjo. Ni ga pa klicala niti oče niti mama, čeprav je bil oboje, temveč Tone. Zdaj, ko je bil že močno v letih, je imenu dodajala še eno besedico, in sicer stari, govorila mu je stari Tone. Ko se je preselila v mesto, ni maral z njo, ostal je v svoji vasi skupaj z Vencem in Katjo, češ da naj človek umre tam, kjer je tudi živel. Danes so prišli verjetno samo zaradi Maričinega trmastega prigovarjanja, ker jih je hotela imeti zraven, ne zato, ker bi jih morda kaj takšnega veselilo. Zato so se tudi ves dan držali nekako tako, kot da so zraven praznika in prireditev, ne na prireditvah. Katja je na primer skoraj ves dan sedela nepremično, topo in brez zanimanja gledala predse in tiščala roke v muf. Že to, ta muf, je bilo nekaj strašansko nenavadnega, že zato ker ni bilo nobenega mraza. Ampak imela ga je vendarle in zdi se mi, da ga sploh ni odložila. Trdovratno je tiščala roke vanj in si ga vztrajno pritiskala na trebuh. Potem, ko smo že sedeli, in če je kdo rekel: »Živio!«

in smo vzdignili kozarce, je voljno in neprizadeto prišla kozarec, malo odpila, in že ji je roka smuknila spet nazaj v muf na trebuhu. Potem je spet topo gledala predse ali po neznanih obrazih okoli sebe. Tudi zardevala ni. Če si jo malo bolj pogledal, je še naprej nespremenjeno gledala vate, kot da te ni ali kot da te ne vidi, čez nekaj hipov pa brez vidne iskricke skoraj zdolgočaseno prenesla pogled drugam. In prav tako brez stika je potem gledala tudi posamezne prireditve, brez odmeva v sebi in brez zanimanja. Ko je na lesenem velikem odru potekala prva prireditve, se je najprej sicer obrnila tja, ves čas ostala nepremična, vendar je že čez nekaj hipov pričela gledati čez oder, v smreke in čez smreke v prazno nebo, ki ni imelo nobenega oblaka, kot tudi njen pogled ni razodeval kakšne želje ali nemira. — Zdaj, ko smo gledali to širno jaso pred sabo in stali, je stari Tone rekel: »Vendarle, Mariča, vendarle!« »Oh,« je rekla Mariča, »ali ni prelepo? Človek bi kar gledal in užival. In če pomislimo, kako malo truda nas stane...!« Stari Tone si je snel klobuk in se popraskal po glavi. Potem smo se pomaknili naprej. Stari Tone je stopil hitreje in dohitel Katjo. Položil ji je roko na komolec in rekel: »Jezus, Katja, ne bi se bila smela tako obleči. Kdo pa si je mislil, da bo takšnole sonce. Daj mi muf, spravil ti ga bom v torbo!« Katja se je samo nakremžila in brez besede odrinila njegovo roko.

Jasa ni bila samo zelena in sončna, dišala je tudi po smrekah in surovem lesu desk, ki so bile zbite v mize, klopi, lope, odre in druge podobne reči. Ljudje so prihajali vse dopoldne. Ko smo prišli, je bilo še zgodaj in še prav nič hrupno, lahko smo izbrali mizo, ki je bila v najbolj ugodni legi, se pravi v takšni, ki je omogočala čim večji razgled in bila obenem blizu največjemu odru in stojnici, v kateri so prodajali jed in pijačo. Ko smo posedli, sva s Katrašnikom spet vstala in šla k stojnici po vino in kozarce. Potem smo jih natočili in malo pili, ljudje pa so zmeraj bolj prihajali. Ko smo sedeli, smo se vmes pogovarjali in jih gledali, kako prihajajo. Vsi so iskali takšne mize, ki bi imele najbolj ugodno lego, se pravi mize, ki bi ne bile ob robu, temveč v sredini prostora. Ampak bolj ko je bilo sonce visoko, manj je bilo takšnih miz. Končno ni bilo več nobene proste mize in nobene klopi, zadnji prišleci so posedali po tleh ali so postavali ob stojnicah in držali kozarce v rokah.

Sonce je bobnelo, nad mizo so se sklanjale sparjene glave, tako da je zbito in nasičeno ozračje utripalo med nebom in zemljo, hočem reči med nebom in temi glavami, ki so se vztrajno ukvarjale z rečmi, ponujenimi na mizi, in z drugimi glavami na oni strani mize. Osrednji oder, ki je bil ves zbit iz samih surovih desk in obrobljen z zelenimi smrekovimi vejicami, je bil zmeraj bolj bel in zmeraj bolj očiten in zaznaven, posebno še, ker je sameval z deskami in zelenimi vejicami, okrog njega, se pravi na tleh ob mizah in stojnicah, pa so se trle množice ljudi. Vendar mize niso bile postavljene takoj ob odru, temveč malo vstran, tako da ni bil samo oder prazen in mogočen, tudi okrog njega je bil pas razhojene trave, kjer niso bili ljudje z mizami in klopmi. Nad odrom zrak ni samo utripal, razločno je bilo videti nekakšno soparico, nekakšno lahno, prozorno kadilo, ki je vijugasto vendarle lahkotno hitelo navzgor v nebo.

To so bile deske. Smrekove deske so se parile v kotlu prazničnega sonca. Zrak pa je bil tako nasičen in zbit, da kljub vsesplošnemu trušču in direndaju, ki so ga počenjali ljudje s svojimi glasovi, kozarci in steklenicami, ni bilo slišati drugega kot nekakšno prenapeto in divje šumenje. Nekako tako, kot da glasni in hrupni glasovi, trušč in sprostitvev, kriki in divjanje prihajajo izpod skrbno položene odeje, takšne, ki tako prav pride pozimi, ko je mraz in so še druge nadloge. Ko je bila ura že skoraj dvanajst, je presekal samoto odra in njegovo belino prvi človek. Pokazal se je iznenada v njegovem desnem kotu in potem odločno stopil proti sredini. Bil je rdeč v obraz in imel je močno telo, tako da so se deske pod njegovimi koraki za spoznanje vdajale. Smehljal se je že od vsega začetka, se pravi, da je prišel s smehljamem že na oder. Stari Tone se je obrnil z vsem telesom proti odru in skoraj odprl usta. Bil je spet ves poten in debele kaplje so mu polzele s čela po licih. Ljudje so potihnili in spustili debele kozarce na mizo. Kljub temu pa je človek na odru čakal. Stal je na sredini odra in se smehljal. Ko so se ljudje še bolj umirili, je vzdignil roke predse in si pričel vihati rokave. Tedajci pa je iz drugega kota odra pritekel droben suhljat možiček v črnem fraku in z metuljčkom za vratom. Tekel je lahkotno in s korakci, ki so bili popolnoma enakomerno odmerjeni. Preden se je ustavil na sredini odra, si je z razprto dlanjo pogladil lase in naravnal suknjič. Potem je mlademu možu dvignil desnico, ki jo je leta med potjo stisnil v pest, da so na lakteh izstopile modrikaste žile. Ko je bila roka visoko v zraku, je možiček z metuljčkom zaklical: »Vsakdo si danes vtetovira srce in datum v roko. To je neizbrisno kot materino znamenje. Nobena voda, nobeno morje, niti zima niti vroče sonce vam ne izbrišejo tega znamenja. Ta dan vam bo ostal na veke pred očmi.« Potem je obračal njegovo roko krog in krog, da bi vsi videli. Ko jo je spustil spet navzdol, si je mladi mož razgalil prsi in pokazal na njih modrikasto risbo, ki pa zaradi oddaljenosti miz od odra ni bila dovolj jasno vidna. Vtem se je možiček z metuljčkom sklonil k veliki platneni mapi in pričel iz nje vleči pergamente s tuširanimi risbami. Zdaj je bilo srce, v njem drobna in ostra puščica, zdaj sidro in njegova težka veriga, zdaj morska deklica s težkimi, kot zavesa dolgimi lasmi, milega obraza in belih, oblih prsi, z ribjim repom in luskami na njem, zdaj srp in kladivo in otep pšenice, zdaj planika in Triglav, zdaj ladja in sonce in morje... in vse ognjeno... o sonce, o morje, o ogenj!

Stari Tone je po klopi pridrsal do mene. Rdeče čelo se mu je lesketalo, oči so se mu zbegano in prizadeto zgubljale v globokih gubah: »Kaj je Mariča napravila iz sebe! Samo pogledjte jo! Kar gori. Ne razumem, kako je to sploh mogoče, posebno še, če se spomnim, kakšen otrok je bila. Pa še tudi potem, ko ni bila več otrok, ni bila nikoli takšna. Šele zadnje čase jo je povozilo. No, pogledjte jo, samo pogledjte jo! Najprej si izmisli celo vrsto reči — in zdaj ta praznik — potem pa vam zaigra, dobesedno zaigra v teh izmišljenih rečeh, kot da je res, tako se jim predaja. Iz sebe je, vam pravim, in skrbi me, da ni več vse prav z njo. Bog se je usmili, in sem rekel Katji, samo zaradi nje moramo na pot. Ampak tole sem vam hotel reči: vi ste videti dober fant, morali

bi malo bolj skrbeti zanjo, ne pa takole . . . » Malo je sklonil vročični obraz in se zazibal z vsem telesom, kot da tarna, vendar glasu ni bilo slišati. Mariča se je naslonila globoko nazaj, glavo je vrgla vznak, usta je imela rahlo priprta in je občudujoče gledala pergamentne slike in čakala še kaj, kar gotovo mora priti. Svileni krilo ji je spolzelo s kolen, ko je naslonila noge na prečnico mize, da bi se bolje oprla nazaj, da bi bolje videla. »Kaj govorite, za vraga,« sem rekel staremu, »zdaj boste še rekli, da sem jaz kriv, če ni več takšna, kot je bila poprej! Kaj morem za to, kaj tu sploh more kdo! Samo ne govorite mi teh reči.« »Ne ljubite je, ne ljubite je dovolj,« je takoj odgovoril stari, kot da je že vse pretehtal poprej. To mi je nagnalo kri v obraz in me razjezilo, še najbolj zato, ker mi je pač šlo po glavi, da bom zdaj ves dan poslušal takšne in podobne reči, ki so v resnici neprimerne za takšen dan. Vrh tega so se pričeli vsi ozirati v naju, čeprav nisva govorila posebno glasno. Ampak je že tako s takšnimi občutljivimi reči, ki se jih človek še celo sam v sebi, v svoji notranjosti, ogiblje kar se le da. Če namreč čutiš, da ti v misel ali vest prihaja nekaj takšnega, kar ti je neprijetno, kar delaš, pa misliš, da ni prav, pa vseeno še naprej delaš, potem napneš vse sile, da ne bi mislil na to. V skrajnem primeru rečeš kakšno besedo na glas, kaj bebavega ali vsaj kaj takšnega, kar gotovo nima nobene zveze s to neprijetno rečjo. Katja je z očmi ledeno blodila po starem in potem po Mariči, kot da bi hotela postaviti med njima stik ali jima kaj sporočiti. Katrašnik je odložil kozarec in se preteče pognal vanjo. Katja je sprejela njegovo pretnjo, čeprav hladno, in se spustila nazaj na klop, v leseno držo, v svoj muf. »Strela,« sem rekel, »zdaj bom pa tole poslušal! Nak, ne bom poslušal, in kar mirno gledal, da me boste preganjali za reči, ki sploh niso res. Nikoli si nisem niti mislil, da jo ljubim, vi pa kar, ne ljubite je dovolj.« V tem hipu sem tudi že vstal in odšel proč. Malo stran od mize sem se potem še nekaj časa jezil in motovilil z rokami, razvneto in nemirno. Ko mi je bilo malo bolje, sem se vrnil k mizi in sedel zraven Katrašnika. Starega pa nisem maral pogledati.

Kmalu sta prišla tudi Olga in čuvaj. Najprej sta samo stala ob mizi in se delala, kot da nameravata drugam, potem pa sta le prisledla. Čuvajeva Olga je pozneje našla ugodno priložnost, da me je naskrivaj prašala: »Kaj ni tistega, kako mu je že ime . . . ?« »Čibej,« sem odgovoril, »ne, ni ga z nami, bo pa gotovo še prišel. Ali bi ga tako rada videla?« Strmo me je pogledala in dodala: »Rada, saj zato sem tudi vprašala. Pa tudi povedati mu moram nekaj.« Vtem so spet natočili kozarce in naju klicali, naj vzdigneva kozarce. Hoteli so, da bi spili skupaj. Olga je bila prehitra in si je vino polila po krilu. Lučka je takoj vstala in pritekla z belim robčkom, da bi ji pomagala. Ampak vino je bilo belo, in če je belo, to ni tako hudo, hočem reči, da je veliko huje, če si razliješ po obleki črnino ali kak lepljiv liker. To se potem najbolj pozna in noben preklet sifon dosti ne zaleže, kaj bolj učinkovitega pa tako ali tako ni pri roki. Res pa je, da je vino treba vino iz kozarca kar brž spiti, ker je sonce pripekalo, se vpijalo v hrapavo smrekovino in, lahko bi rekel, kar tipalo, iskalo vino, da bi se v njem okopalo, da bi bilo potem še bolj divje in

vročje. In je tudi bilo. Kar butalo je in nas skupaj z vinom omamljalo in tiščalo k tlom. Zato smo postavili vse tri bokale pod mizo, v senco (tako so napravili tudi pri nekaterih sosednjih mizah). Prvega je postavil na tla Katrašnik, drugega Venc in tretjega čuvaj. Lučka se je čudila in vprašala, čemu vse to, in smo ji tudi pojasnili. Medtem so nekateri vstali in šli k manjšemu odru na meji jase in gozdička, kjer se je tudi nekaj godilo, pa je bilo predaleč, da bi videli in slišali od mize. Tudi so po zvočniku neprenehoma nekaj napovedovali in govorili, tako da človek res ni mogel vsega poslušati. Na velikem odru so že plesali in tako se je razlegala še glasba z odra. Čuvaj si je natakal in se ni ozrl od mize. Potem je postal glas v zvočniku bolj razločen, bodisi da je malo potihnilo vse drugo, bodisi da se je glas v zvočniku bolj napel, ker se mu je zdelo to, kar je povedal, pomembnejše kot drugo. Razločno smo vsi slišali: »Hiša strahu, hiša strahu. Kogar ni strah, naj gre v hišo strahu. Vožnja poceni, strahov nemalo! Hiša strahu, hiša strahu! Za dobre živce in majhne denarce...« S Katarašnikom sva vstala in se ozrla čez množico v šotore, ki so stali v vrsti na drugi strani odra. Najprej sva se obotavljala, potem sva povabila še Olgo in Lučko. Veliko jih tako ali tako ni bilo več za mizo, ker so si šli ogledovat vse te reči. Še celo stari Tone se je nekam izgubil. Najbolj pa mi je ostalo v spominu, da sta tisti trenutek sedela vsak na svojem koncu Petrušev in čuvaj. Petrušev se ves dan skoraj ni dotaknil vina in je samo sedel. Tudi se ni spuščal v kakšne daljše pogovore. Samo na kratko je odgovoril, če ga je kdo kaj vprašal. Videti je bil takšen, kot da ga kaj tare ali kot da se mu te reči zdijo premalo vredne, da bi se jim prepuščal. Že takoj zjutraj, ko smo prišli, je stopil k nama s Katrašnikom in rekel: »Nata bone, če bosta kaj več pila. Jaz ne potrebujem tega.« To so bili boni, ki nam jih je bil pred nekaj dnevi prinesel Josip Vrhunc z uprave. Dali so nam jih za praznik kot nekakšno darilo, zanje pa smo tu na Poljanah lahko dobili nekaj vina. Koliko vina smo tako dobili zastonj, se ne spominjam dobro. Bilo pa je več kot pol litra, se mi zdi. No, te bone nama je dal Petrušev, in midva sva jih z veseljem vzela, saj Petrušev res po navadi ni pil. Zdaj smo se vsi štirje začeli prerivati skozi gnečo in se najprej ustavili pri skupini, ki je stala razporejena v polkrog. Na sredini, v oddaljenosti kakšnih štirih metrov, so stale steklenice, ljudje iz polkroga pa so metali lesene obročke nanje. Kdor je vrgel obroček steklenici za vrat, ta je dobil steklenico, jo na mestu odprl ali stisnil pod pazduho in se zgubil z njo v gneči. Vendar je bilo zelo težko zadeti. To zanimivo igro sem gledal že nekoč prej, stal sem v polkrogu skoraj vse popoldne, pa sem naštel komaj sedem srečnežev, čeprav so nekateri zmetali več obročkov, kot je bila steklenica vredna. In skoraj nobeden od tistih, ki so zadeli, ni več nadaljeval igre, kar po moje pomeni, da ta igra z obročki in steklenicami ni igra v pravem pomenu besede, ni hazard in igra na srečo, temveč je početje, ki je ozko povezano z znanjem, s sposobnostjo merjenja, z zanesljivo roko. Ko bi bila igra na srečo, bi se tistim, ki zadenejo, zbudila kri in strast, da bi metali še naprej. Vedli bi se tako, kot se ljudje zmeraj, kadar se jim zazdi, da so srečni ali nesrečni: še bolj hočejo tisto, kar se jim zdi, da imajo, in potem postane taka sreča kot

nesreča brezno, po katerem neustavljivo drsijo v blato življenja ali očiščenje. To je strast, nikdar utešena strast, vsakdanji boj z začetkom smrti, ki je vseskozi v človeku in ga zbode na tisti točki dneva, ko se mu zazdi, da je dosegel neki cilj, da je nekaj postal ali kaj podobnega. In s tega vidika ni prav nobenega razložka med tem, čemur ljudje pri nas pravijo sreča, in onim, čemur pravijo nesreča. Oboje je samo zato, da premagaš mir, da ga divje dotolčeš in razkolješ. Pa tudi oboje je slastno. Sijajno. Čudovito. Včasih je na dnu brezna (če je sploh kje dno), ki je na koncu sreče ali nesreče, razdejanje in razkroj. Ampak kaj za to, kaj je to proti temu, kar sploh nima imena, kar je gnusno, neotipljivo, kar je kot nekakšno visenje, ne v sedanjosti, temveč visenje zdaj v prihodnosti? To je strahoten nič. Ni nesreča, ni obup. Samo nič. In ta nič smo pogosto čutili in mu rekli »zaguljenost«. In razkroj ali razdejanje je manjša škoda. In povrh, kdo je že rekel, neki pesnik je rekel, da je tam, kjer je nevarnost, tudi rešitev. — Katrašnik si je kupil ducat obročkov, jih brez prave zavzetosti zmetal v steklenice in rekel: »Za takšno stvar mora človek imeti potrpljenje in mirno roko, zato pojdemo rajši naprej.« Tako smo se gnetli naprej in gledali v lope z rožami in s puškami, lope s kovinskimi kozarci in volnenimi žogami, in v še druge reči. Povsod pa so za pultom stala načikana, vendar hladna dekleta. Vmes, med dvema lopama, ki se nista držali skupaj, se pravi v hodniku, ki je bil pomaknjen malo vstran od široke struge, po kateri je valovala ljudstvo, je stala nekakšna skrinja na tenkih nogah, pred njo pa ljudje v vrsti, ki so potrpežljivo čakali, da pridejo na vrsto. Prvi v vrsti se je nagibal v kukalo v skrinjo in skoraj nepremično bolščal vanj. Okrog njega in skrinje je stala gruča fantalinov in deklet, ki so bili očitno že videli in so zdaj opazovali in dražili tega, ki je gledal v kukalo. Dekleta so se hihitala in grizla jabolka. Ko se je vzravnal, so najprej vsi potihnili, potem je najbližji skočil k njemu in ga rahlo sunil v trebuh. Zraven tega je vzkliknil: »Kaj pa tole!« V tem so se vsi razposajeno zarežali, ta pa, ki je bil še pravkar pred skrinjo, se je delal užaljenega in se ni smejal. Potem, ko so drugi videli, kako je resen, so zagnali še večji vrišč in kričali: »Tega je pa zdelalo! Zdelalo ga je, zdelalo!« Dekleta so se hihitala na svoj drobni način, in koščki jabolk, ki so jih njihovi beli zobljke tako temeljito zmleli, so kar pršili iz mokrih ustk. Ena, ki je imela še zmeraj deško telo, se je najbolj smejala. Sklonila se je globoko naprej, si stisnila kolena in krilo in se potem zvijala od smeha. Tudi ljudje v vrsti, ki so bili poprej resni, so se dogodivščini od srca smejali. Katrašnik je rekel: »Mi gremo v hišo strahu,« in povlekel Lučko za sabo. Potem, ko smo se prerivali mimo stojnice z likerji in žganimi pijačami, je spet rekel: »Ker gremo v hišo strahu, se moramo najprej okrepiti.« Nato smo se vsi štirje zrinili k pultu. Katrašnik je tiščal v natakario bone, ki smo jih dobili od podjetja, vendar ga je ta zavrnila: »Tukaj nimamo vina. To je samo za vino.« Katrašnik se je zarežal in spravljal bone v žep. Ko se je s kozarčki obračal od pulta, je z boki sunil Olgo, ki ga je vprašljivo pogledala, Lučka pa se je pomenljivo zasmejala. Nato je Olga rekla: »Ali Cibeja ne bo?« in še zmeraj gledala Katrašnika. Katrašnik jo je dobro razumel, zato ji je posvetil dolg pogled in odvrnil:

»Strela, prišel bo. Brez njega tako ali tako ni nič.« Ko sta imela ta svoj pogovor, je Lučka nagnila glavo malo po strani in se mi poniglavo nasmihala. To mi je kar godilo, saj sem se spomnil na toliko trenutkov, ko sem si jo kar preveč želel. Zdaj se mi je zahotelo, da bi se je dotaknil, da bi jo prijel za roko. Ko smo naročili nove kozarčke, je Olga vzkliknila: »Lej ga, Čibej!« Čibej se je težko obrnil, zablodil z motnimi težkimi očmi po nas, se spet izgubil v praznini nekje med nami, potem pa napel vse sile, uprl oči v nas in se trudil, da se ne bi spet izgubil. Nato se mu je v votlini motnih oči nekaj zabliskalo, se zaiskrilo, in s trdovratnim naporom se nam je približal. Tik pred nami se je ustavil, se dotaknil Katrašnikovega komolca na način, ki je pričal, da se ga je mislil najprej oprijeti, nagnil glavo vnic nekaj zagrgal, in jo spet vrgel naprej. Potem se je okorno skušal nasmehniti in je izprožil roke proti nam. Ni bilo določno, ni bilo razvidno, h komu je sprožil roke. Olga ga je gledala globoko v oči, bila je zelo resna in zbrana. Ko se je Čibej nekaj hipov tako z iztegnjenimi rokami narahlo zibal pred nami in se skušal še zmeraj smehljati in so mu veke težko hotele čez oči, je Olga negotovo in nekako dvomeče ponudila dlan. Čibej se je je rahlo dotaknil, potem pa zdrsel po nji na laket in obstal. Oklenil se je je še z drugo roko in jo potegnil k sebi. Potem sta se opotekala v gneči in so nam zmeraj bolj oddaljevala. Katrašnik si je šel z dlanjo čez glavo, malo utrujeno in omamljeno, malo pa tako, kot da odganja nadležne misli in občutke. Rekel je brez pravega navdušenja: »Nič, ne gremo v hišo strahu. To ni za nas. Gotovo je tudi zelo dolgočasno in ne bi potrebovali nobenih prekletih živcev... Zdaj pride na vrsto Frida, umazana ciganka. Črni vran ji sedi na ramenih, škorpijona greje v nedrih, čudodelni kamen ji leži v naročju in zelišča, trave, koprive in te reči melje v prah in jih kuha. Povedala nam bo o prihodnosti in ljubezni. Pojdimo, tecimo k nji.« Ciganka Frida pa ni bila lepa in tudi ne preveč umazana. Sedela je na tleh, široko cigansko krilo ji je prekrivalo skrčene noge in čevlje, okrog vratu, prek prsi, do mehkega naročja, ji je visela rumena verižica, na nji pa počrnela srebrna ploščica s skrivnostnimi znaki prednikov, potepuhov in bogov. Na rami ji je sedel črn ptič, ki ni bil ne vran ne kos. Bil je slep, siva mrena se mu je bila razrastla čez oči in kljun mu je od starosti razpadal. Črn dim se je težko valil iz rdečega lončka, kot da ni nobenega vetra ali valovanja. Ciganka se je držala dostojanstveno, kot se spodobi zanjo, ki ve za prihodnost. Dokler so med njo in kupcem njenega vedenja tekale besede, ki so sicer temne, skrivnostne, čarobne, a pomenijo samo obred in kličejo moči v ciganko Frido, da bo lahko vedela, in kličejo znamenja zametkov ljubezni in prihodnosti, ki jih bo razbrala, če bo v nji moč in samozatajitev, je govorila zanosno z znižanim glasom, ki je glas obreda. Potem pa, ko je vzela v roke ploščat kamen in si ga pritisnila na uho in se je črni ptič nemirno pretegnil in spustil iz sebe svoj stari glas, se je sklonila globoko naprej in pričela šepetati o ljubezni in prihodnosti, tako da jo je lahko slišal le tisti, čigar je bila ta prihodnost in ljubezen in ki je plačal. Drugi, ki so stali krog nje, so se čisto umirili in napeli ušesa, da bi kaj slišali. Lučki je pramen las zakril oči. Ustnice je neodločno priprla,

ko je bila začudena in zavzeta. Ko je potem pričela zaverovano in rado-vedno šepetati: »Kaj pripoveduje? Ali bo res povedala? Le kako ve?«, sem začutil potrebo, da bi ji položil dlan na ustnice, da bi čutil, kako so tople in žive, ko zares govorijo. Ne vem, kdaj se je Katrašnik izgubil. Ni ga bilo več. Potem sva ga ugledala šele pri vrtiljaku, in sicer v zelo nepričakovanih okoliščinah. Ko se je pričel vrtiljak vrteti in so se pričeli sedeži že vzdigovati od tal v zrak, se je mogočno koščeno telo iztrgalo iz množice okrog stoječih gledavcev in se pognalo vanje. Ko je z visoko vzdignjenimi rokami zgrabil za sedež nad sabo, sta oba skupaj zanihala navzdol proti osi vrtiljaka, ženska pa je prestrašeno zavreščala. Katrašnik je z vsem spodnjim delom telesa udaril ob tla in se, še zmeraj oklepajoč sedeža, skoraj cel krog plazil po tleh, da se je vzdigoval prah ali posušena zemlja ali kar je že bilo med razhojeno travo. Bradati možakar pri ročicah je seveda takoj ustavil, nato se je pričelo pravo razburjanje. Ne samo možakar pri ročicah, ki je bil tako rekoč lastnik vrtiljaka in je najbrž odgovarjal za varnost potnikov, tudi drugi ljudje so kričali nanj, ga zmerjali in mu grozili s pestmi. Katrašnik je sedel na tleh, si ogledoval hlače, ki so bile raztrgane na kolenih, in jih skoraj ni poslušal. Ko sem se zrinil do njega in mu prigovarjal, naj gre z mano, naj gre proč, me sprva sploh ni slišal. Navsezadnje sem ga pričel vleči za sabo, in ko me je pogledal, je bilo dobro, hočem reči, da ni nič rentočil.

Nato smo šli k naši mizi. Sedeli so samo čuvaj, Katja in Petrušev. Ker je bila Lučka utrujena, je tudi sedla, s Katrašnikom pa sva spet šla. V gneči sva se potem zgrešila. Sam sem vendarle prikolovratil do »hiše strahu«, vendar nisem šel vanjo, ker se mi je tuljenje, ki je prihajalo iz nje, priskutilo in prav tako podobe, ki so bile naslikane nad vrati. Hočem reči, da ni bilo nič strašno. Zavijanje je bilo smešno priskutno, strahovi nad vhodom pa so bile navadne spake. Zato sem šel nazaj k mizi. Zdaj je sedela tam tudi Mariča, vendar mi ni nič rekla. Malo sem govoril z nekaterimi, potem pa sem šel spet gledat, ne spominjam se dobro, vem pa, da sem gledal nekaj, česar prej še nisem. Kakor hitro sem se ustavil in nisem nič gledal, mi je postalo strašno zoprno, ker sem začutil, da se bom začel zavedati, kaj to pomeni, da jutri nimam kam iti in da bom moral glodati po tem, kakšen pomen ima vse to. Zato sem hitro stopil k kakšni stojnici ali sem z zanimanjem gledal. Zelo sem se tudi potil, čeprav ni bilo več tako vroče, saj se je že bližal večer. Pri neki mizi sem nehotе podrl polno steklenico vina, in sem potem moral plačati za drugo. Vendar so bili tisti ljudje prijazni in me niso za to nič zmerjali; to se mi je zelo dobro zdelo in sem bil skoraj ginjen. Takšna prijaznost ti zmeraj pride zelo prav, kadar si na psu. Ko sem to premišljal, sem se spet znašel pri naši mizi in sem rekel Vencu: »Kaj ko bi šla nekaj popit?« Venc je rekel: »Saj imamo na mizi dovolj, kar tu pij.« Zato sem spet šel in sem malo iskal tudi Katrašnika. Ampak te reči, kam bom jutri šel in podobno, so me zmeraj bolj preganjale, jaz pa sem si najbrž že vse ogledal in nisem vedel kaj. S kukulom pa tako ali tako ni bilo nič. Sem že poskusil, pa so mi tiste slike preveč plesale pred očmi. Ko sem poskusil samo na eno oko, slike sploh ni bilo. Sama tema in kakšna zvezdica vmes.

Pozneje mi je bilo slabo. Naslonil sem se na drog šotora, in mi je bilo še zmeraj slabo, vendar nisem mogel bruhati. Samo mučil sem se in slonel na drogu. Vtem me je presenetil Petrušev. Planil je k meni in zasoplo rekel: »Le kje ste, povsod vas iščem! Slišiš, zberi se! Kje pa so drugi? Daj, zberi se, jih pojdeva iskat. Moral bi slišati, kaj je rekel čuvaj. Rekel je, da se kaj takšnega ne bo več zgodilo. To s sekretarjem in te reči. Vprašal sem ga, zakaj tako misli, pa je odvrnil, da nam bo vsem povedal, kaj je bilo potem, ko smo šli. Rekel je, da naj vas grem iskat, da bo vse potem razložil, prav natanko, kakor je bilo. Za zdaj mi je dal samo častno besedo, da je tako, kot pravi, da si tega ni izmislil, da bo od zdaj naprej drugače pri nas. Vsem nam bo pa povedal, kaj se je zgodilo s sekretarjem in kaj so rekli na upravi, tako da bomo videli, da bo odslej res drugače. Si slišal? Daj, zgani se! Zdaj boste lahko prišli vsi spet nazaj.« Stresal me je za ramena in govoril tako zanosno in navdušeno, da mi je prvi hip razločno kot nekakšno ostro in jasno upanje šlo skozi težke možgane, da se je treba vzravhati in premagati nadležno slabost, ker bo vendarle drugače in dobro, ne pa tako, kot sem si nejasno predstavljal že ves čas od včeraj, da bo jutro in ne bo treba vstati, in ko bom le vstal, ne bo treba nikamor iti, sploh pa ne nakladati pesek, in bo že zgodnje čisto jutro s svojim čistim zrakom in prozornimi barvami prekleto svobodno pasje popoldne, in si boš tako že navsezgodaj z vsem telesom želel, da bi bilo že vendar konec tega dne in bi bil drug dan, drugo jutro. Zraven tega ostrega upanja sem tudi ugledal pred svojimi očmi, kako nakladamo, kako Vrhunc nič ne reče in samo hodi in gleda v nedoločeno smer, kako pelje kamion in sploh vse te reči. Zazdelo se mi je odrešilno in dobro. Vendarle samo za hip. Ost upanja, ki jo je pognal vame Petrušev, je otopela, se pogreznila, nisem je več čutil, zato pa sem znova začutil vso zvezanost in obteženost, ki me je morila že poprej. Zato sem rekel: »Ti si otrok, Petrušev. Katrašnik ima prav ko ti pravi mali. Nemogoče se je vrniti in še enkrat poskusiti.« »Jaz bom šel zjutraj spet k reki, pa tudi drugi morate priti. Boš videl, kako bo spet vse dobro. Nalagali bomo in ko bo dovolj peska za cel stolp in hiše, bomo delali kaj drugega. Pojdi, poišči jih, da nam bo čuvaj povedal!« »Petrušev,« sem ga potem vprašal, ali je bilo poprej, hočem reči pred tistimi lopatami in sekretarjem, res dobro? Sam si me spomnil na to, ko si rekel, da bo spet dobro. Ali je to dobro? Ali je bilo pravo in si bil srečen?« Prvi hip se je zdel Petrušev začuden, tako kot da bo zdaj zdaj podvomil. Ampak potem je odgovoril: »Sploh ne razumem teh besed. Kako naj vem, ali je to srečno ali nesrečno življenje? S čim naj primerjam? In če bi tudi lahko, ne bi nič zvedel. Če ne bom šel zjutraj tja, me najbrž ne bo več. Vem, da moram to delati, in vse te reči s sekretarjem in lopatami so res zoprne, ampak kaj je to proti... Daj, poberi se, Filip, pojdiva jih iskat. Boš videl, kaj bo rekel čuvaj.« »Koga naj poiščeva?« sem z muko rekel, ker ga nisem maral kar tako odbiti. »Kovše je že šel, Mlekuž pred dvema dnevoma, Kažar pred štirimi dnevi, Katrašnik se klati nekje po tem prostoru, in Čibej, Čibej se je zavlekel v kakšno grmovje.« »Torej lahko poiščeva ta dva!« Potem sem zadovoljno hodil za njim, ko sva iskala Katrašnika.

Našla sva ga, ko je sedel pred velikim odrom s steklenico v rokah in se zadovoljno smehljaj, ko je gledal plesalce, kako živahno so se vrteli in počeli takšne druge reči, tako kot zmeraj. Ko je slišal, za kaj gre, se je na pol prezirljivo, na pol pomilovalno zarežal: »Oh, ti otročiček! Sama previdnost te je poslala med nas. K staremu pa seveda pojdem, saj bo zabavno. Gotovo bo povedal še kaj drugega. Haha!«

Za mizo ni bilo nobenega več razen čuvaja, ta se je bil zavalil nanjo z vsem telesom in iztegnil roke predse, tako da so mu prsti brez moči viseli čez rob na drugi strani. Katrašnik se je takoj spet zarežal na način, ki je pričal, da česa drugega sploh pričakoval ni. Petrušev je zaskrbljeno rekel: »Nič, zbudil ga bom.« Potem ga je tresel in klical. Zmeraj bolj se je razvnemal in postajal rdeč v obraz. Vzdignil ga je toliko, da je čuvaj pokazal svoj zmaličeni, slinasti obraz, s priprtimi vekami in beločnicami pod njimi. Odprl je usta in pomolil ven svoj otekli jezik, da je slina curkoma stekla po bradi. Petrušev ga je klical: »Zbudi se, čuvaj! Slišiš, zbudi se! Uh!«; nato ga je užaljeno in ihtivo spustil nazaj na mizo. Razočarano, do konca prizadeto se je ozrl na naju, kot da išče pomoči. Katrašnik se je prijemal za trebuh in se divje smejal. Petrušev pa se je spet vrgel na čuvaja, mu vzdigoval glavo in jo spuščal nazaj na mizo, ga suval, zmeraj hitreje, zmeraj bolj ihtivo in obupano. Končno ga je, osramočen, prevaran, zgrabil za ramena in ga potegnil s klopi. Ko se je tako iztegnil, sta se na hlačnicah pokazali dve široki mokri lisi, ki sta se raztezali do toplih visokih čevljev. Tedajci je Petrušev besno zakričal: »Poscal se je, svinja!« ga pahnil od sebe, naju še enkrat obupano pogledal in zbežal proti gozdu.

Ko sem bil potem ponoči v neki veliki dvorani, ki je bila tudi vsa okrašena in je bilo sprva v nji veliko ljudi, potem pa seveda zmeraj manj in so tudi luči že pričeli ugašati in sem s prstom brskal po pepelniku in počel še druge neumnosti, sem se spomnil, da Petrušev nima ure in tako ne bo pravi čas vstal, ko ni nobenega drugega v baraki, Vrhunc pa gotovo ne bo prišel. To me je potem začelo skrbeti. Zato sem v tisti veliki dvorani čez čas tudi sklenil, da ga moram iti zbuditi, čeprav je bilo v dvorani še zmeraj nekaj ljudi in so počeli takšne reči, da me je prav zabavalo. Kar nikamor se jim ni mudilo in so bili zmeraj bolj razposajeni in neobzirni. Zunaj pa je bila še zmeraj tema, čeprav ne več tako gosta in zamolkla. Videl sem tudi zvezde, ki so sijale kovinsko kot kakšni okraški na temni žametni zavesi. Najbrž je bilo kar lepo videti, čeprav nisem imel takšnega občutka. Ko sem tako hodil in skušal marsikaj misliti, sem si rekel, vidiš, če ne bi moral zdaj buditi Petruševa, da bo šel na delo, bi se lahko približal eni tistih nemirnih punc, jo začel stiskati in dražiti, da bi bila vsa iz sebe, in bi se potem pogreznila v kakšen kot. Saj so vse tiste punce to hotele, ker so imele tako nemirne prsi in na stežaj odprte oči in noge in sploh te reči. Moralo bi biti vsaj malo nenavadno in tvegano, potem bi kar gorele in bi hlastale za zrakom. Potem pa sem se spomnil, da nimam ure, zato sem šel na postajo in sem pogledal. Nato sem si rekel, da zdaj ni treba nič drugega kot misliti na čas, računati, kako čas teče, da ga bom zbudil ob petih, ne prej ali celo pozneje. To

pa ni tako težko. Prav nič ni treba šteti sekund in minut, da veš, kako čas teče, koliko ga je že preteklo, zadostuje, da misliš nanj in se zavedaš, da sploh teče, potem tudi veš, kdaj pride tisti trenutek, ko moraš opraviti. Vendar me je že skoraj na pol poti do barake popadel dvom, ali sem prav videl na postaji. Zato sem se še enkrat vrnil, da bi se prepričal, ali je bila res toliko ura, kot sem mislil, da je. Izkazalo se je, da je bil dvom čisto odveč, ker sem že prvič prav videl. V baraki sem potem sedel na svoji postelji in gledal Petruševa, kako spi. Povrhu sem mislil tudi na marsikaj drugega in pa na čas, seveda, da bi ga lahko pravočasno zbudil. Tudi sem malo pospravljajl reči, ki so bile moje, in jih zlagal v kovček. Pisma, srajce in podobne reči. Končno je le prišel čas. Ko se je pretegnil, je rekel: »Torej greš tudi ti delat?« »Ne,« sem rekel, »ne grem?« »Ampak saj nimaš druge izbire.« Ko se je hotel posloviti, sem rekel, da ga bom spremil do mostu, ker se ne bova več videla. Med potjo je pripovedoval veliko reči, vendar nisem mogel vsega slišati, ker so me te reči morale. Rekel pa je, da se bo pozneje morda šel učiti za zidarja, ker bi ga to zelo veselilo. Vtem sva bila že na mostu in Petrušev je zavil navzdol. Zdelo se mi je, da sva se prehitro poslovila, nekaj se mi ni zdelo prav, bilo je zelo čudno, kot da sem kaj pozabil, šel sem naprej, potem pa je zacvililo, cesta na mostu se je vzdignila, v zraku so bili svetleči se koščki ... Ovedel sem se spet v teh belih prostorih. Kmalu me bojo odpustili. Rad bi se s kom pogovarjal. Želim si, da bi prišel kdo na obisk. Zato se mi zdi strašansko neverjetno in čudno to, kar mi je rekel danes zdravnik. Pravi, da sem kmalu po tem, ko sem prišel sem, rekel, da naj rečejo, če bi me kdo hotel obiskati, da me ni, da sem umrl, ali kaj takšnega. Tega se ne spominjam.

OLDŘICH MIKULÁŠEK: PESMI

Razmišljanje v bifeju

*Stoje jedo tu svojo juho
in vse je tu stoje:
tudi gospodična za pultom
s povzdignjenim dihom,
tudi misli,
zravnane nad okušajoče nebo,
nad obok reke ponikalnice,
ki je juha posrebanata stoje
s slinami posrebanimi stoje
že zdavnaj brez trpkega ponižanja.*

*Kajti živeti stoje je ukaz dobe
in umreti stoje ukaz življenja,
prav tako kot stopiti v rakev in stati
po navadi faraonov
v tej stebriščni dvorani tihih mumij,
ki se otrplo zravnano pomikajo —
k ekspresu s kavo,
k ljubici s hrepenenjem,
na nogo bližnjega v tramvaju,
ali pa tudi na vrat,
kadar se kdo neumno spozabi
v tako nespodobno lego
kot je vodna tehcnica,
da bi preveril, če je vse ravno,
poravnano kot drva v meter
in opeke v zid.*

*O prepevajte, ptički,
zvončkljajte vilice in noži,
vi aluminijasti drozgi!*

Nekaj je v zraku

Tiha tiha groza utripa na grlu,
kadar hoče srce ubežati,
štirikrat pogoltnjeno,
petkrat, in spet
stresa mrežo, hrope, iztiska
najčistejši trenutek bistva iz mozga kosti,
preden si telo sleče svojih petero čutov
s treskom stikala,
stiša se in diha, diha, diha...
Kavil* se maje, katran** se vali
po tej stepi vsakdanje ljubezni,
tesnobne kot življenje samo.
Nenehno ga pogrevamo. Nenehno.
In s čim?

Vse je nekam
preveč v redu.

Vrata so na ključ,
plašč na gumbe,
vrt na plot,
koža je po meri,
in kjer se odpira,
so vselej modra usta,
za zobmi jezik,
samo po škregah teče
voda besed dalje,
tako urna,
da se potok ne zgane,
vse je nekam
preveč v redu,
čeprav se letos kača
v mečih žena pozno slači,
ko da je Murdon
sonce popljuval.

Že je teh mrtvih
za bogpomagaj, ki praskajo
z nohtom na zid poslednje sporočilo materi,
da so premagali črnino tiska —
in psi se klatijo.

* Kavil — stepna trava

** Katran — vrsta stepne rože

in tako dogodki razvodene v razglas
Vendar je to vselej za kakšno vrsto daleč
in roka ga mogoče žalostno zmečka,
a se ne stisne v pest.
Minevajo dobe — pa je samo vreme.

Kaj neki bo
danes za kosilo?
In vsakdo lastno glavo
na pladnju nosi.

Vse je nekam
preveč v redu.

V zajčjih ušesih,
položenih na hrbet,
v bolj prekrvljeni kapilari
rožnatega uhlja
se že skoro vidi ranljivost sveta.
In tudi dobra travica skuša
pokriti naše golo življenje
kot lobanjo — cilinder.

Torej pa zbogom,
gole gliste!

Torej pa raje
z gospodo vrabci
pobirat govno iz plev.

Vse je nekam
preveč v redu.

Nihče se ne vpraša
niti za rakev.

Tudi jaz si pišem pesem
o petku
na dan sobotni
in jasmin pravkar vzkipeva v vonju.

Nekaj je v zraku.

November

Mrtva riba izplava na gladino,
beli, mehki, nežni trebuh navzgor —
kot duša.

Uvelo listje po gladini pada
— zadnji zbogom —
drevo ne bo več vzletavalo.

Kot kopje v plečih živali
tiči v davnini noči,
nekaj umira,

Gorje

Umrli je mož,
obraz gor,
oči dol,
hodili so po prstih,
govorili šepetaje,
zakaj njega ne zbudi nič več,
za oknom se je zibala veja —
tak tak,
in na veji ptič —
tak tak.

Vsi bomo morali tja,
on ima to že za sabo —
tak tak,
in vse te pesmi, ki si jih je popeval,
kaj bi zdaj z njimi,
in vsa dekleta, ki jih je kdaj ščipal,
kje so že,
ta je pa res znal bandat —
zdaj pa poglejte!

In šli so potem za dekleti,
šli, krucinal, ga zapit,
šli bandat,
le pesem nekako ni sodila zraven,
kvečjemu tista ne bodi je treba,

tebe štirje ponesejo,
mene štirje popeljejo,
kvečjemu tista strašna,
da je ni solze, ki ne bi usahnila,
in da na licu za njo, na tem bledem ženskem licu,
ni niti toliko grenke soli življenja,
kolikor v dlakavem podpazdušju,
kjer vendar nikoli nikoli
ne biva žalost.

Prevedel Ivan Minatti

Oldřich Mikulášek se je rodil leta 1910. Za seboj ima dolgo življenjsko in pesniško pot. Lahko bi se bil že kompromitiral, zlasti v časih, kot so bila češka petdeseta leta. Mikulášku ni bilo treba kasnejšega rojstva, ki je danes za marsikoga pomembno jamstvo pesniške poštenosti. Mikulášek je bil vedno zvest sebi, nikdar ni sledil predpisom, ni ponavljal drugih, ni se prilagajal. Je pesnik večnega nemira in večnih protislovij. Njegova pesem ne more biti brez notranje napetosti, ne more biti vsem popolnoma »razumljiva«, ker niti njemu samemu ni razumljivo vse, kar ga vznemirja. Pri vsaki njegovi pesmi se pa dá doumeti za kaj gre — za boj zoper cinizem, življenjsko laž, brezbriznost do drugega človeka, zoper avtomatizem v človeku. Marsikaj iz Mikuláškovih pesnitev je moralo dolga leta čakati, da je lahko zagledalo luč sveta. V knjigi Ortely a milosti (1959) so pesmi od leta 1946 do 1958. Zanj je dobil nagrado Zveze čehoslovaških književnikov. Za knjigo Svlékání hadů (1963), iz nje so izbrane prevedene štiri pesmi, je dobil državno nagrado.

F. B.

Prijateljski, sosedski in sorodstveni odnosi v Velenju*

Zdravko Mlinar

Eden od osnovnih socioloških konceptov je koncept »družbenih odnosov«. Družbeni odnos zajema razmerje med dvema ali več enotami, ki so bodisi posamezniki, skupine ali institucije. V naši raziskavi se omejujemo le na odnose med posamezniki. Pri tem nas nadalje zanimajo samo določeni odnosi med določenimi posamezniki. Posameznike, subjekte teh odnosov, omejujemo na osnovi dokaj splošnega (vendar pa določenega) — teritorialnega kriterija. Načeloma upoštevamo le pripadnike izbrane lokalne skupnosti — Velenja, prebivalce, ki stanujejo v Novem Velenju.¹ Konkretno smo, iz drugih razlogov, v naši anketi zajeli le vzorec odraslih, tj. nad 18 let starih prebivalcev.

Ti prebivalci vzdržujejo v svojem vsakdanjem življenju nešteto najrazličnejših medsebojnih odnosov. Zato moramo tudi s tega vidika eksplicitno postaviti kriterije opredelitve in omejitve našega predmeta raziskovanja. V neskončni vrsti raznih odnosov lahko postavimo določeno razvrstitev glede na to:

- a) kakšna je stopnja njihove intimnosti,
- b) koliko in kako so formalizirani ali institucionalizirani,
- c) ali se kažejo kot izraz »funkcionalne« nuje npr. med opravljanjem poklicne dejavnosti, ali pa presegajo nujnost »funkcionalnega komuniciranja«,
- d) ali odnos pomeni subjektom le sredstvo za dosego kakšnega drugega cilja, ali pa je odnos že sam po sebi njihov cilj,
- e) ali gre za odnose, ki nastajajo zaradi bližine bivanja, stanovanja (sosedske odnose) ali za odnose, ki se postavljajo in vzdržujejo na kakšni drugi osnovi,
- f) ali temeljijo ti odnosi na krvnem ali drugem sorodstvu, ali pa se vzdržujejo ne glede na sorodstvene zveze med subjekti.

Na osnovi prvih štirih kriterijev smo definirali posebno vrsto odnosov, h kateri smo prvenstveno usmerili naše raziskovanje. To so intimni,

* V nadaljevanjih bomo objavili nekaj poglavij iz raziskave, ki jo je avtor izvedel v Novem Velenju.

¹ V nekem pogledu so izjema odnosi, ki jih imajo Velenjčani s prebivalci prejšnjega stalnega bivališča in drugih krajev; vendar je v vsakem primeru vsaj eden od subjektov prebivalec Novega Velenja.

neformalni odnosi, ki presegajo nujnost »funkcionalnih« stikov ter so že sami po sebi cilj (ne le sredstvo) za njihove subjekte. Imenovali jih bomo kar *prijateljski odnosi* (sinonimno s pojmom *odnosi* bomo včasih uporabljali pojem — *stiki*). Le-ti najpopolneje izražajo človekovo osebnost in predstavljajo življenjsko nit, po kateri posameznik izraža in uresničuje svoje potrebe kot družbeno bitje. Se posebno pa je mreža prijateljskih odnosov pomembna za preučevanje posameznih tipov lokalnih skupnosti, v katerih še danes poteka pretežni del življenja in družbenih stikov večine prebivalcev. Bolj poglobljeno preučevanje prijateljskih odnosov je osnova za razumevanje ne le osebnosti posameznika in njegovih problemov,² temveč tudi dogajanja v kraju kot celoti: npr. nekih odločitev, ki so sicer sprejete po zelo formaliziranih postopkih; vedenje posameznikov, ki se pri opravljanju določene javne funkcije znajdejo v situaciji nasprotujočih si (alternativnih) lojalnosti ipd.

Vendar se ne bomo omejili le na to vrsto odnosov ali stikov med Velenjčani. Glede na cilje raziskave, ki smo jih že razložili, je potrebno zajeti še specifično vrsto odnosov, ki izhaja iz kriterija e. Zanimajo nas odnosi, ki nastajajo (ne glede na vse druge kriterije) na osnovi neposredne bližine bivanja, torej *sosedski odnosi*. Le-ti se lahko »prekrivajo« s prvimi, ni pa to nujno. Nekateri sosedski so obenem tudi prijateljski odnosi. Kolikšno je konkretno to prekrivanje, je zanimivo vprašanje, na katero lahko odgovori le empirično sociološko raziskovanje. Vsekakor variira glede na različne strukturne kategorije prebivalstva na eni strani in glede na urbanistično ureditev naselja (ekološka struktura, gostota zazidave, tip stanovanjskih poslopij, razporeditev stanovanj in zgradb, lokacija institucij i. dr.) na drugi strani.³ Ob teh in še drugih okoliščinah se v vsakdanjem življenju kaže tudi ekstremni situaciji: nekateri prebivalci (zlasti gospodinje, otroci i. dr.) imajo vse svoje prijateljske odnose le s sosedi,⁴ drugi pa vzdržujejo svoje sosedske odnose (če jih sploh imajo) povsem ločeno od prijateljskih. Končno lahko po kriteriju f opredelimo kot posebno vrsto odnosov, ki so predmet našega raziskovanja, še *sorodstvene odnose*. Sorodstvo in prostorska bližina (sosedski odnosi) sta najstarejši (in v preteklosti najpomembnejši) osnovi združevanja ljudi, ki pa v sodobnosti zelo hitro zgubljata pomen. Prav s temi spremembami, ki jih povzroča proces industrializacije-urbanizacije, pa se kaže neka kriza v medčloveških odnosih, ki je pritegnila zanimanje družboslovcev. V tradicionalnih podeželskih skupnostih je bilo človeku večidel že z rojstvom določeno, s katerimi ljudmi bo vključen v skupno mrežo medsebojnih odnosov. Sodobne tendence, zlasti v mestih, pa imajo ravno nasprotno smer: relativno vedno manjši je delež tistih odnosov, ki jih posameznik sprejme kot — teritorialno, sorodstveno ipd. — dane,

² Postavljanje prijateljskih odnosov priseljenca v novem kraju nam npr. nakazuje stopnjo njegove integracije.

³ Seveda nastopa tu še vrsta drugih dejavnikov, ki jih bomo obravnavali kasneje, tako kot npr.: razvitost prometa in komunikacij, velikost naselja i. dr.

⁴ To seveda ne pomeni, da so vsi sosede njihovi prijatelji.

povečuje pa se delež tistih, v katere vstopa po svoji presoji. Hkrati s tem se tudi povečuje možnost, da posameznik ostane osamljen in zapuščen, čeprav prebiva v gosto naseljeni množici ljudi na malem prostoru sodobnega mesta. Prav zato je empirično sociološko raziskovanje te problematike še posebno aktualno.

Prijateljski odnosi

Po že podanih kriterijih in elementih opredelitve prijateljskih odnosov lahko ugotovimo, da gre pri tem za:

a) intimne odnose med prebivalci. Glede na to npr. prijateljske odnose razločujemo od raznih znanstev ipd., ki so sicer dosti številnejša, vendar pa zajemajo le ozek segment udeleženih osebnosti. Za prijateljske odnose je značilno, da se ne omejujejo na vsbino, ki izhaja le iz opravljanja specifičnih vlog (stanovalec, delavec, član organizacije ipd.), temveč ravno presegajo takšno funkcionalno diferenciacijo in ponovno krepijo in ustvarjajo celovito osebnost človeka. Visoka stopnja intimnosti pomeni, da človek ravno v takih odnosih lahko najbolj sproščeno, brez najrazličnejših pogojev in omejitev izraža svoje osebne probleme, svoje zadovoljstvo ali nezadovoljstvo itd. Medsebojno zaupanje odpira meje medsebojnega komuniciranja tudi na tista področja (vprašanja, zadeve), ki so sicer izvzeta iz javnega obravnavanja, ali pa so celo v nasprotju z javno priznanimi normami in vrednotami. V tem pogledu postanejo prijateljski odnosi za večino ljudi še posebno mikavni. Zavest, da se prijatelji poznajo in se sproščeno pogovarjajo o določeni vsebini zelo ekskluzivnega značaja, še povečuje občutek medsebojne bližine.

b) Prijateljski odnosi se postavljajo spontano, ne glede na formalno ali institucionalno določeno mrežo komunikacij v kaki skupini. Zato so prijateljski odnosi značilen primer neformalnih odnosov med prebivalci. V naši raziskavi se ne bomo ukvarjali z odnosi ali komunikacijami, ki nastajajo med posamezniki kot nosilci specifičnih vlog v raznih ustanovah, podjetjih, društvih ipd. Zanima nas le mreža *neformalnih odnosov* med prebivalci celotne lokalne skupnosti Velenja, ki pa kot taki seveda lahko nastopajo tudi znotraj okvirov raznih organizacij.

c) Za prijateljske odnose je značilno, da nastajajo ne glede na formalno določene »kanale« komuniciranja, pa tudi to, da presegajo potrebe medsebojnih stikov ob opravljanju katerekoli posebne dejavnosti. V tem pogledu so neformalni stiki med posamezniki lahko celo ovira, npr. za učinkovito opravljanje določenega dela. Prijateljski odnosi sicer lahko nastajajo tudi istočasno (in med istimi subjekti) s komuniciranjem zaradi opravljanja določene skupne naloge; vendar se načeloma ne omejujejo na takšno komuniciranje.

d) Prijateljske odnose imenujemo v sociologiji tudi »konsumptivne odnose«, da jih ločimo od »instrumentalnih odnosov«. Konsumptivni odnosi so za udeležence že sami po sebi cilj, nekaj, k čemur težijo, in

način, kako strežejo svoji potrebi po druženju; instrumentalni odnosi pa so le sredstvo za to, da bi dosegli zadovoljitev kakšne druge potrebe.

c) Končno lahko med glavne značilnosti prijateljskih odnosov štejemo tudi medsebojno solidarnost med prijatelji. Pripravljenost za določeno žrtvovanje za drugega je značilna za prijateljske odnose.⁵ V nasprotju z raznimi institucijami, ki človeka obravnavajo brezosebno, le »kot številko«, zlasti v sodobnem urbaniziranem svetu, postaja zelo pomembno, da posameznik lahko z gotovostjo na koga »računa«, da mu bo, če bi bilo potrebno, v stiski ali nesreči, priskočil na pomoč. Takšna vloga prijateljskih odnosov ima lahko dvojen pomen:

1. To je način neformalnega zavarovanja človeka, ki daje njemu samemu občutek varnosti, pa tudi občutek, da ga drugi potrebujejo; eno in drugo ga torej vključuje v kolektivno, družbeno življenje in mu krepi zavest o smiselnosti njegove eksistence.

2. Medsebojna solidarnosti, ki izhaja iz prijateljskih odnosov, pa seveda lahko nastopa tudi v nasprotju s stališčem ali odnosom, ki ga ima do posameznika celotna skupina (lokalna skupnost) ali njeni predstavniki organi. Če je posameznik obsojen in kaznovan zaradi kršitev norm skupnosti, njegovi prijatelji praviloma ne bomo enako obsojali njegovega dejanja.

Na splošno lahko rečemo, da mreža prijateljskih odnosov v vsakdanjem družbenem življenju v lokalni skupnosti vedno prihaja v nasprotje s prevladujočimi družbenimi vrednotami, ki so skupnosti osnova za »nagrajevanje« in »kaznovanje«. Če upoštevamo še to, da nimajo vsi pripadniki skupnosti enakega vpliva na to nagrajevanje in kaznovanje,⁶ potem očitno lahko — predvsem določene — prijateljske vezi medsebojne solidarnosti oškodujejo splošni interes. Tako deluje v praksi dobro znani »mehanizem« — »zveze in poznanstva«.

Iz gornjega je očitno, da prijateljskih odnosov sociološko ne moremo obravnavati kar na osnovi nepojasnjene postavke, češ da je vpletenost v mrežo prijateljskih odnosov avtomatično nekaj pozitivnega, ali narobe. Gre za dosti bolj zamotano vprašanje — za *vrednotenje* odnosov med ljudmi; to bomo nadrobneje obravnavali še kasneje.

Dimenzije obravnavanja prijateljskih odnosov

Prijateljske odnose med prebivalci Novega Velenja bomo obravnavali z različnih vidikov, po njihovih različnih »dimenzijah«. Dve glavni dimenziji sta: število prijateljev in pogostost (frekvenca) prijateljskih stikov. Število prijateljev, ki jih ima prebivalec v kraju svojega stalnega bivališča (Velenju) ali drugod, je nujno v določenem razmerju s stopnjo

⁵ Pregovor pravi, da »prijatelja spoznaš v nesreči«, to je v situaciji, ko je posamezniku potrebna pomoč drugega.

⁶ Oboje mislimo v najširšem pomenu; nagrada npr. pomeni višji položaj, višji dohodek, večji ugled, tako kot kazen spet izgubo položaja, zmanjšanje dohodkov, manjši ugled ipd.

intimnosti njegovih odnosov s temi prijatelji. Zelo neverjetno bi bilo, da bi npr. posameznik lahko vzdrževal prijateljske odnose s tridesetimi ali petdesetimi osebami, tako da bi to ustrezalo vsem elementom obrazložene opredelitve prijateljskih odnosov. Povečanje števila »prijateljev« čez določeno mejo nujno zmanjšuje stopnjo intimnosti njihovih odnosov, tako da jih kvečjemu lahko označimo še kot — znanstva. Zato je še posebno pomembno, da v konkretnem raziskovanju (anketiranju) zares zajamemo natanko določeno vrsto odnosov in ne kaj drugega.⁷ V našem vprašalniku smo uporabili vprašanje z naslednjo formulacijo: »Ali imate v Velenju kakšnega prijatelja, s katerim se lahko zaupno in odkrito pomenite o različnih — recimo tudi osebnih — zadevah in problemih? Če da: Koliko takih prijateljev imate?«

Uporabili smo torej pojem »prijatelj«, obenem pa smo precizirali njegov pomen glede na enega od osnovnih kriterijev za obstoj prijateljskih odnosov, tj. glede na stopnjo intimnosti. S tem smo razmejili prijateljske odnose od drugih tudi glede na število prijateljstev, ki so jih odgovarjajoči navajali v logično »razumnih« mejah. Razlike v številu prijateljev, ki jih imajo posamezni vprašanci znotraj skrajnih meja, pa so nam indikatorji procesa integracije priseljencev v novo mestno skupnost ali pa drugih pojavov, ki jih bomo še obravnavali.

Tako kot lahko štejemo, da nam število prijateljev ali prijateljskih odnosov označuje ekstenzitetu, tako nam pogostnost ali frekvenca teh odnosov v dani časovni enoti pomeni dimenzijo intenzitete. Na osnovi obeh podatkov dobimo že zelo določno mero družbenosti vsakega posameznika. Število prijateljev kaže bolj na potencialno, pogostnost stikov pa na dejansko konkretno medsebojno povezanost posameznih prebivalcev. Oboje ima svoj pomen. Prvo daje posamezniku občutek »ukoreninjenosti« in večje psihološke varnosti; drugo pa kaže na dejansko, aktivno vlogo prijateljskih odnosov, ki je vezana na reševanje določenih vsebinskih vprašanj.

Načini postavljanja prijateljskih odnosov

Če naj bo sociološko raziskovanje prijateljskih odnosov med prebivalci lokalne skupnosti tudi osnova za zavestno pospeševanje ali omejevanje teh odnosov med prebivalci — v praksi, je seveda najprej treba odgovoriti na vprašanje, kaj sploh vodi k postavljanju prijateljskih odnosov. V kakšnih razmerah, ob kakšnih priložnostih posamezniki postavljajo prijateljske odnose? Če poznamo odgovor na to vprašanje, lahko vsaj okvirno že predvidevamo, v kakšnih razmerah je verjetnejše, da bodo posamezniki imeli prijateljske odnose z drugimi prebivalci:

⁷ Ob prvem poskusnem anketiranju (pretestiranju) v Velenju smo dobili precej neustreznih odgovorov; posamezniki so npr. odgovorili, da imajo 50, 100 ali celo 200 prijateljev. Z izpopolnjeno formulacijo vprašanja in s potrebnimi pojasnili smo se v definitivnem anketiranju temu ognili.

Načini postavljanja prijateljskih odnosov v Velenju (naključno izbran vzorec)

Stopnje	Način postavljanja	Število respondentov
1.	ob skupnem delu v podjetju ali ustanovi	114
2.	ker sta stanovala blizu skupaj	112
3.	ker sta v sorodu	40
4.	preselila sta se iz istega kraja	34
5.	skupaj sta delovala v društvih ali organizacijah	17

Prikazani podatki so presenetljivi v več pogledih. Domnevali smo sicer, da ima zelo pomembno vlogo pri postavljanju prijateljskih odnosov v sodobnem urbaniziranem okolju — skupno delo. Vsa svetovna sociološka literatura ravno prikazuje, kako funkcionalni princip združevanja pridobiva pomen in vzporedno s tem spodriva drugega, ki bi ga lahko imenovali teritorialnega. Prav zato je povsem nepričakovana ugotovitev, da sta v Velenju tako funkcionalni kot teritorialni (prostorski) princip združevanja skoraj enakega pomena. Skoraj enako je število vprašancev, ki so odgovorili, da so se sprijateljili s svojim prijateljem »ob skupnem delu v podjetju ali ustanovi« (114), in tistih, ki so se sprijateljili, »ker sta stanovala blizu skupaj (112). Seveda je to le povprečje in so podatki za posamezne strukturne kategorije prebivalstva zelo različni. Za nekatere je bližina bivanja večjega pomena kot skupno delo, za druge pa ravno nasprotno.

Razumljivo je npr. da se je ob »skupnem delu« sprijateljilo relativno petkrat toliko moških kot žensk. Precejšen del žensk namreč sploh ni zaposlen; poleg tega so tudi zaposlene ženske bolj vezane (otroci, gospodinjstvo) na stanovanjsko okolje kot moški. Zato pa je dosti več žensk kot moških postavilo svoje prijateljske odnose s posamezniki, s katerimi so stanovali blizu skupaj. Prostorska bližina (teritorialni princip) bivanja je za ženske najpomembnejši način postavljanja prijateljskih odnosov. Razlika med načinoma — v prid prostorski bližini bivanja — je ravno pri ženskah največja. Sicer pa so še številne druge kategorije prebivalstva, ki relativno največ prijateljskih stikov postavljajo zaradi bližine bivanja z drugimi posamezniki. Te kategorije so npr.: upokojenci, gospodinje,⁸ PKV ali NKV delavci, tisti z najnižjo stopnjo izobrazbe (do 4 razrede osno. šole ali 5—8 razredov), tisti, ki nimajo vodilnega položaja na delovnem mestu, samski, tisti, ki nimajo otrok i. dr.⁹

⁸ Te so seveda spet ženske, toda nezaposlene in zato »skupnega dela« skorajda ni, razen kolikor je nastopila sprememba v poklicni dejavnosti.

⁹ Samski so pretežno mlajši, ki še niso dolgo zaposleni, pa so se že pred zaposlitvijo družili s svojimi vrstniki v bližini bivališča; presenetljiva in nepričakovana je tendenca, da tisti, ki imajo največ otrok najmanj prijateljskih stikov sklepajo na osnovi bližine bivanja, tisti, ki jih sploh nimajo, pa največ.

Poleg tega je značilno, da ima prostorska bližina večji pomen takoj po preselitvi v Velenje in v nadaljnjih dveh letih in pol; kasneje zavzame drugo mesto, ker večji del priseljencev dobiva prijatelje na delovnem mestu. To nas opozarja, kakšna usmerjenost ali prizadevanje bi bilo potrebno, da bi v praktičnem reševanju problemov integracije priseljencev dosegli čim večji efekt. V preteklosti namreč nobena institucija ali organizacija ni načrtno skrbela za vključevanje priseljencev v novo, mestno skupnost.¹⁰ Še posebno to velja za stanovanjsko okolje, v katerem, kot smo že omenili, priseljenci zlasti v prvem obdobju po priselitvi, spontano in brez pomoči vzpostavljajo največ prijateljskih vezi. Kritične pripombe, ki so jih številne gospodinje izražale anketarjem, tudi eksplisitno nakazujejo, da bi bila potrebna organizirana pomoč. Tako kot vsakega na novo zaposlenega v podjetju ali ustanovi seznanjajo z njegovim delovnim okoljem in delovnimi tovariši, tako bi lahko vsakega priseljenca seznanili z njegovim stanovanjskim okoljem, z ljudmi in institucijami v soseščini, z organizacijami in društvi, ki delujejo v kraju kot celoti, z organi upravljanja ipd. ter s tem neposredno in posredno¹¹ omogočili hitrejše postavljanje neformalnih stikov v kraju. Vključevanje priseljencev v mrežo neformalnih stikov v Velenju pa zelo določno kaže, kdaj in koliko je priseljenec spremenil svoj položaj »tujca« v položaj »domačina«.

Poleg omenjenih kategorij prebivalcev je značilno, da tudi razčlenitev glede na aktivnost kaže razlike, in sicer tako, da tisti, ki so manj aktivni v družbeno-političnih organizacijah in društvi (nečlani, člani le 1 ali 2 organizacij) bolj spleta prijateljske vezi po prostorski bližini, medtem ko se bolj aktivni (člani 3 in več organizacij ali funkcionarji) bolj družijo po funkcionalnem principu. Od vseh kategorij prebivalstva pa ima prostorska bližina bivanja najmanjši pomen za tiste, ki imajo vodilni položaj na delovnem mestu. Razumljivo je sicer, da so le-ti bolj vezani na delovno mesto, vendar je kljub temu — v primerjavi z drugimi — odstotek tistih, ki postavljajo prijateljske odnose v stanovanjskem okolju, izredno nizek. Skoraj le petina jih postavlja te odnose na osnovi prostorske bližine v primeri z onimi, ki jih postavljajo na delovnem mestu. Verjetno ne bi bila neosnovana domneva, da se ta razlika ne kaže le zaradi različne (večje) intenzitete vezanosti teh posameznikov, ki imajo podrejene na delovnem mestu, na delovni kolektiv; poleg tega gre verjetno tudi za statusne ali prestižne razloge po pravilu, — »enaki z enakimi«. Statusne razlike, ki jim jih zagotavlja formalni položaj na delovnem mestu, sku-

¹⁰ V številnih drugih deželah imajo vrsto raznih organizacij, ki zasledujejo priseljevanje v vsakem posameznem mestu. V Zahodni Nemčiji so npr. zlasti aktivne cerkvene organizacije, ki takoj v prvih dneh po priselitvi povabijo vsakega priseljenca in ga skušajo vključiti v določeno mrežo družbenih odnosov.

¹¹ Neposredno s tem, da bi ga seznanili z ljudmi v njegovem okolju, posredno pa s tem, da bi mu olajšali vključevanje v razne aktivnosti v društvi, organizacijah ipd., kjer bi lahko našel nove prijatelje.

šajo uveljaviti tudi v stanovanjskem okolju s tem, da »držijo« določeno distanco do drugih.¹²

V celoti vzeto (gl. tabelo št. 1) dosedaj obravnavana načina postavljanja prijateljskih odnosov močno prevladujeta, tako da imajo vsi drugi relativno le majhen pomen. Tretji razlog ali okoliščina, ki omogoča prijateljske odnose, je sorodstvo. Ta ugotovitev se zdi nekoliko protislovna in jo moramo podrobneje pojasniti. Gre namreč za razločevanje med prijateljskimi in sorodstvenimi odnosi. V vprašalniku nismo izrecno izključili možnosti, da bi vprašanci med prijatelje všteli tudi kakšnega sorodnika, s katerim vzdržujejo odnose, ki ustrezajo naši opredelitvi prijateljskih odnosov. Pač pa smo a posteriori ugotavljali po odgovorih na vprašanje »Ali ste med navedene (prijatelje) všteli tudi kakega sorodnika ali ne«, koliko se te dve vrsti odnosov medsebojno prekrivata. Približno vsak četrti od respondentov, ki imajo prijatelje, je odgovoril, da je tudi sorodnika vštel med svoje prijatelje. Zatorej je razumljivo, da se tudi pri obravnavanju raznih načinov postavljanja prijateljskih odnosov kaže »postavka« sorodstvo. V povprečju je prišla ta postavka že kar na tretje mesto, vendar je število anketirancev, ki jo navajajo, približno tretjina tistih, ki so navedli prva dva (že obravnavana) načina.¹³

V nasprotju z drugimi osnovami za postavljanje prijateljskih odnosov gre v tem primeru za osnovo, ki nam je dana kot konstanta in torej ne daje možnosti za načrtno povečevanje ali zmanjševanje njenega pomena v praksi.

Na četrto mesto — po število odgovorov, ki zajemajo to kot glavni način postavljanja prijateljskih odnosov — je šla modaliteta »priselila sta se iz istega kraja«. Število takšnih odgovorov je relativno že precej majhno (gl. tabelo št. 1), vendar še zmeraj dvakrat večje kot število tistih, ki so postavili svoje prijateljske odnose ob skupnem delovanju v društvih ali organizacijah v Velenju. Isti kraj prejšnjega stalnega bivališča kot okoliščina, ki vodi k prijateljskim odnosom v Velenju, je zelo različnega pomena za posamezne kategorije prebivalstva. Med prvimi petimi načini je sicer prišel v povprečju na četrto mesto; vendar je za posamezne kategorije prebivalstva prišel tudi na drugo, tretje, ali na peto mesto. Največjega pomena je za gospodinje, nezaposlene (kategorija, ki se delno prekriva s prejšnjo) in tiste, ki niso člani nobene organizacije ali društva v Velenju. Najmanjšega pomena pa je za moške, uslužbence, za tiste z najvišjo izobrazbo (vzeto skupaj — srednja, višja in visoka šola) in za funkcionarje.

Iz navedenega lahko sklepamo, da je ta osnova za postavljanje prijateljskih odnosov pomembna le za tiste kategorije prebivalcev Velenja,

¹² Do podobnih ugotovitev so prišli tudi v raziskavi, ki so jo izvedli v Liverpoolu in Sheffieldu; gl.: »Neighbourhood and Community«, The University Press of Liverpool, 1954, str. 48.

¹³ Seveda je treba upoštevati, da pri tem ne gre za vse sorodstvene odnose, ki jih imajo respondenti, temveč le za del, ki je identičen s prijateljskimi odnosi (respondentov, ki vzdržujejo sorodstvene odnose je 277, tistih, ki so sorodnika všteli med prijatelje, pa le 107).

ki niso (ali pa so relativno najmanj) angažirani v raznih oblikah organiziranega družbenega življenja v Velenju. Za druge, ki so bolj aktivni, pa je povsem drugotnega pomena. Zanimiva je tudi ugotovitev, da skupni kraj prejšnjega stalnega bivališča kot osnova za prijateljsko zблиžanje za ženske v celoti prihaja šele na četrto mesto, čeprav prihaja — če gledamo posebej — za gospodinje že na drugo mesto. Vzrok za takšno razliko je verjetno dvojen. Po eni strani, kot smo že omenili, imajo gospodinje razmeroma sploh najmanjše možnosti za postavljanje stikov z drugimi ljudmi. »Svet« njihovega vsakdanjega življenja je dosti bolj zožen, kot to velja za druge, ki v raznih vlogah nastopajo skupaj z drugimi ljudmi v več skupinah in ob najrazličnejših situacijah. Zato so razumljive kritične pripombe gospodinj, ki čutijo, da so v tem pogledu najbolj omejene na ozke danosti svojega stanovanjskega okolja in imajo razmeroma najbolj skrčen razseg mogoče svobodne izbire prijateljev. Po drugi strani pa je verjetno, da se gospodinje, praviloma z nižjo izobrazbo in brez posebne poklicne kvalifikacije, priseljujejo bolj kot drugi iz bližnje okolice. S tem se torej domnevno bolj grupirajo v istih naseljih, tako da živi v Velenju več priseljencev iz istega kraja prejšnjega stalnega bivališča. Na splošno pač lahko pričakujemo, da pomen obravnavane osnove za postavljanje prijateljskih odnosov upada vzporedno s tem, ko se teritorialna disperzija izvira doseljencev povečuje, in narobe. V tem pogledu bo trend spreminjanja te disperzije v nadaljnjem doseljevanju v Velenje bistveno določal tudi pomen obravnavane osnove za postavljanje prijateljskih odnosov med prebivalci v Novem Velenju.

V nasprotju z našimi domnevami smo ugotovili, da ima delovanje v društvih in organizacijah povsem postransko vlogo za postavljanje prijateljskih odnosov. To pomeni, da je neformalno družbeno življenje, da so neformalni odnosi med posameznimi prebivalci skoraj povsem ločeni od institucionalnih in organizacijskih okvirov družbenih aktivnosti v Velenju. Neformalno — skupinsko življenje ne poteka znotraj večjih organiziranih grupacij, temveč zunaj in mimo njih. Sicer se tudi pri tem kažejo neke razlike, če posebej zasledujemo posamezne kategorije prebivalcev. Večji pomen¹⁴ ima skupno delovanje v organizacijah in (ali) društvih npr. za samske; za tiste, ki imajo srednjo, višjo ali visoko izobrazbo; za tiste, ki imajo vodilni položaj na delovnem mestu, in seveda tudi za funkcionarje.

Nadalje smo ugotovili, da niti eden od anketirancev, ki so se priselili v zadnjih devetih mesecih pred anketiranjem, ni tako postavil prijateljskih odnosov z drugimi posamezniki v Velenju. Organizacije in društva torej ravno v prvem obdobju po priselitvi — ko bi bilo to zanje največjega pomena — ne vključujejo priseljencev v mrežo neformalnih družbenih odnosov. Hipotetično bi lahko postavili, da bo normalna in najlažja pot integracije priseljencev v mestno skupnost — vsaj kar zadeva odnose — vodila najprej čez formalne grupacije in kanale komuni-

¹⁴ To se pravi, da ta osnova postavljanja prijateljskih zvez prihaja na tretje mesto, medtem ko za druge kategorije na četrto ali peto.

ciranja (združenja ipd.), ki so izrecno vsakomur pristopni, tako da se lahko vsakdo čuti poklican, da se vključi vanje. S te prve stopnje, formalnega vključevanja, bi potem novinec dosti lažje navezoval ustrezne neformalne stike po svojih osebnih nagnjenjih.

Zbrani podatki kažejo, da proces integracije priseljencev ne poteka tako. Okrog polovica priseljencev je sicer dobila enega ali več prijateljev že v prvih devetih mesecih, vendar ne v okviru organizacij in društev, ki delujejo v Velenju.

Nadrobnejša ali sploh posebna analiza bi lahko pokazala, katera združenja¹⁵ bi potencialno lahko imela določeno integracijsko vlogo in kako bi to vlogo lahko opravljala.

Poleg do sedaj obravnavanih načinov postavljanja prijateljskih odnosov je manjše število anketirancev navedlo še razne druge »okoliščine, v katerih so se seznanili s svojim sedanjim prijateljem« kot npr.: seznanili so se po svojih sorodnikih, na zabavi, na letnem dopustu, na izletu, poznajo se od otroštva, skupaj sta hodila v šolo, na skupni poti na delo i. dr. Vendar imajo — glede na število odgovorov, v katerih so zajete te okoliščine — ti načini postavljanja prijateljstev v Velenju relativno le majhno vlogo.

(Se bo nadaljevalo)

¹⁵ Združenja uporabljamo kot širši pomen, ki vključuje tako razne organizacije kot društva ipd.

Kritična opazka k Svetinovi »Ukani«

Matjaž Kmecl

Naj mi bo dovoljeno, da široki popularnosti in pretežno ugodnim ocenam, ki jih je doživel prvi del romana Ukana pisatelja Toneta Svetine, dodam kritično opazko. Ker pa predmet te opazke v precejšnji meri izvira iz narave žanra, se pravi iz narave posebne književnostne zvrsti, ki se je po vojni razmahnila pri nas in ki ji pripada tudi Svetinov zadnji roman, želim za uvod in pojasnilo dodati dvoje, troje načelnih zapažanj o tovrstni beletriji. Gre za t. i. spominsko ali polspominsko književnost o temi NOB.

— Od prvih zapisov spominov iz NOB (v zbirki Dokumenti pri SKZ, v zbornikih Spomini na partizanska leta ipd.) se ob dokumentarno popisanim obnavljanju dogodkov pojavljajo fiktivno-literarni vložki: bodisi z obnavljanjem ali sestavljanjem oziroma montažo dialoga, bodisi v obliki vzhesenih retoričnih vrinkov, bodisi v takšni ali drugačni, stilistično ponavadi razmeroma nebogljeni obliki različnih poetizacij. Preprosti pisec, — naivec bi mu ob bolj rafinirani stopnji oblikovanja rekli v slikarstvu, — ali tehnično ali čustveno kratko malo ni zmozel kračine, objektivnosti in navidezne brezosebnosti dokumentarnega opisa. Ko se je ustavil pred živimi spomini, se je znašel v značilni ustvarjalni dilemi, ki je prav danes spričo vdora filozofskega intelekta v lepo književnost od daleč nekako znana; seveda je preprostega pisca zasegla na preprostejši, elementarnejši, pa tudi nekoliko drugačni ravni, v bistvu pa je enako odmerjena: ali popisati živ dogodek in živega tovariša pojmovno sploščeno in interesno zreducirano — zgodovinsko — ali predmetno, barvno, čutno polno, čustveno subjektivno pre-mišljeno, literarno; ali objektivno (znanstveno), ali subjektivno (umetniško). V nasprotju z večino sodobnih pisateljev-filozofov je pisatelja-naivca predvsem težila podoba živih ljudi, ki jih je zdaj sklenil popisati, s katerimi pa je še pred nedavnim doživljal iste človeške stiske; na te ljudi so ga vezale neštete drobne in velike intimne in manj intimne dolžnosti in hvaležnosti. Tako jih ni mogel niti v svojem naravnem (predmetnem, barvnem, čutno-čustvenem, nepojmovnem) doživljanju sveta niti v svoji čustveni navezanosti nanje toliko abstrahirati, da bi tako prepodobljeni zadostili zahtevam oziroma merilom t. i. objektivnega popisa. Suh popis ga je begal. — Povojne ocene NOB, vse heroično in brezmadežno uglašene, pa so še krepile njegovo intimno prepričanje o veličini dogodkov, ki jih je sam doživel in jih sam pomagal oblikovati. Za to prepričanje niti ni bila verjetno edino odločilna sklepna

samozavest uspešnega upora; intimno pomembnejše so bile gotovo fizične in duševne stiske, vsakodnevno otipljivo srečavanje s smrtjo kot grobim, nepodkupljivim ubijalcem iluzij, določene moralne vrednote in nevrednote, ki jih v privatnem, mirnem življenju ni bilo, in podobno. Vse to mu je odmerjalo neko duševno razpoloženje, ki ga je kratkomalo oviralo, da bi bil suho in kratko obnavljal, ter ga hkrati sililo v »višjo«, to je literarno obliko pripovedi. »Višja« pa se mu literarna oblika spet ni zdela samo zato, ker bi bila adekvatnejša njegovemu doživljanju sveta, ker bi pietetneje, človeško popolneje ohranjala tovariše iz bojev, ko bi jih vsaj do neke mere skušala ohraniti človeško cele, z njihovimi besedami, kretnjami, nagnjenji, čustvi, — marveč tudi zaradi ustrezne tradicije. Ves slovenski narodnostno-prebujevalni obstoj, se pravi slovenska zgodovina zadnjih dveh stoletij, je zgodovina enega samega samoodpovedujočega vlaganja v zavest o moči slovenske nacionalne biti v vseh oblikah — zelo močno, če ne celo najmočnejše v obliki slovenske lepe književnosti; pa naj je šlo praktično za Mohorjevo knjižnico ali za Kmetijske in rokodelske novice, za Prešernovo družbo ali Naše razglede, za Knafljevo ustanovo ali Knezovo knjižnico. Spričo takšnega vlaganja je v slovenskem človeku zrasel po eni strani spoštljiv in intimen odnos do slovenske knjige (Hace npr. navaja v eni svojih začetnih partizanskih reportaž nekaj primerov, kaj je slovenska knjiga pomenila partizanskemu borcu sredi najhujših vojnih stisk), po drugi strani pa so omenjena prizadevanja s svojo najbolj množično, pogosto utilitaristično vzgojno ubrano strukturo, ponajveč utelešeno v t. i. ljudski povesti vseh kakovostnih in idejnih stopenj, izoblikovala poseben, močno razširjen literarni okus, ki je prav tako na široko narekoval tudi pojem literature.

V takšni zvezi seveda ni posebno čudno, če vsebuje literarna reorganizacija in fiksacija spominske snovi iz NOB pogosto značilne lastnosti t. i. ljudske povesti; ob tem se večkrat še izrecno opira na enega temeljnih virov te povesti, na ljudsko izročilo ali folkloro. — Značilen in preprosto razločen primer te vrste so obsežne primerjave nemške in italijanske okupacije z ljudskim izročilom o turških vpadih in grozodejstvih v Hacetovem romanu *Ljudje na prelomnici*; isti pisatelj je v svojem edinem nepartizanskem besedilu posegel v značilno tovrstno snov, v obmejno tihotapstvo; primerjati kaže dalje merila za izbiro snovi in likov, slog ipd. — Učinek pa je bil tudi vzvraten: partizanska tematika je s svojimi sorodnimi možnostmi za nekaj časa domala stoodstotno izrinila tradicionalne snovi iz kolekcije, ki je najstarejše in še danes izključno domovanje ljudske povesti, iz mohorjanskih večernic ipd. To posorodenje je seveda rodilo dobre in slabe sadove; dobro je bilo mogoče zaradi podpiranja čuta za splet in razplet zgodbe, zaradi živahnega, nazornega in slikovitega popisa, zaradi ohranjanja razmeroma ostrega merila o zanimivosti snovi; manj dobro pa predvsem zaradi izrazitega nagnjenja k črno-beli, hudobno-dobri, počujoči zasnovi akterjev.

— Podobno močno je na bolj ali manj samonikle pisce literarno vplivala tudi medvojna aktualistična reportažno-propagandna literatura in spomin nanjo. Rojena v posebnih razmerah in namenjena sprotnemu,

dnevneemu učinku, prepojena s sovražstvom boja na življenje in smrt, je vsebovala dobršno mero govorilnega zanosa, edino možno, zato nepreklicno in apriorno črno-belo delitev ljudi in dogodkov, redno pa je nujno in izrecno oblikovala tudi mobilizacijsko-heroično oziroma didaktično tendenco. (Veliko Hacetovih začetnih literarno-spominskih zapisov vsebuje značilna komisarsko-vzgojna opozorila.) — Ta vpliv se je posebno pri plodovitejših piscih z leti začel zgubljati, kolikor se ni tako ali drugače okrepitveno kril z literarnimi pouki druge vrste. V svojih prvinah se je plemenitil in omejil na tiste plasti, ki tako ali drugače presegajo žargon in miselnost dnevnega poučujočega spodbujanja. — Toda zlasti črno-bela oziroma vsaj kontrastna karakterizacija, hkrati pa preprosta nazornost v podobi in še bolj nazorna in jasna poanta, se pravi reči, ki so tudi klasični ljudski povesti zelo blizu, so ostale: vzori so se medsebojno podprli. Podprli jih je hkrati tudi zgodovinski položaj oziroma izvir snovi, ki je bil dejansko takšen, da je v svoji osnovni podobi, v svoji idejni pavšalnosti predstavljal izrazit primer izključujočega se, neizprosnega boja za obstoj, dvoboja nasilja in obrambe, dobrega in zla.

Hkrati z upadanjem navduševalnega aktualizma in partizanske reportažnosti se v delu te književnosti začenja značilen idejni razvoj od žrtvujočega se heroizma kot osnovne in ob močnem nacionalno-rodovnem moralizmu najpogostejše ideje v smiselno bolj zamotana in drugačna območja. Tu izvzemamo primere nacionalno, zgodovinsko ali eksistencialno moralizatorske in filozofske proze na takšno temo (Kocbek, Kavčič) in mislimo na idejno remobilizacijo, kakor jo je v teh dveh desetletjih svojega pisanja doživel npr. Hace (prim. ob tem spremni esej Marjana Krambergerja v novelistični zbirki Ljubezen in orožje). Hacetovo zanimanje se je ta čas od legendarnega junaštva, bližnjega zanimanju ljudskega izročila, in žrtvovanja za smisel in namen narodnoosvobodilnega boja preusmerilo v intimnejše sfere; z bojnega položaja se je počasi in vztrajno umikalo v zaledje; začel ga je zanimati obstoj, ne žrtvovanje človeka; razlogi tega obstoja, moralna križpotja, ki ga spremljajo, intimno ozadje zunanjega blišča, razcep med navideznim bliščem in manj bleščečo vsebino, možnosti, ki jih je v takšno smer rojevala vse mogočnejša institucionalizacija. V njegovem odnosu do literarne snovi se vidno zbuja vse trdovratnejši odpor proti praviljično čisti in neomadeževani podobi partizanskega heroizma. Taisti odpor je hkrati odpor proti razosebljanju človeške stiske in bolečine, kakor se kaže iz pozlačevanja krvavih žrtev. — Naznačeni razvoj, ki sicer razmeroma uspešno skriva krčevite notranje ovire in bolečine, kakor ga nedvoumno spremljajo, je do te ali one mere značilen za kvalitativno preseganje povojne partizanske heroične beletrije. Polagoma začenjajo z njim vdirati vanjo reči, ki so daleč od nenačete pravljice o dobrem, neranljivem vitezu in zmaju, ki ga je treba ugonobiti; na dan prihajajo različne napake, usodni in nepotrebni porazi, izdajstvo v najbolj zanesljivih vrstah. Resda je tega v izrazito dokumentarnih delih manj, včasih se kaže le v možnostih slutnje, toda tudi v izrecno spominsko pisanem tekstu Milana Gučka Jutri bo vse dobro (1959) je govor o eni sami bedi, gladi, strganosti, bežanju, izdajstvu, strahu in nepotrebni nadutosti, ne da bi zato

kaj trpela podoba o veličini partizanskega boja. Prav takšna nezamolčljiva odkritost, ki ohranja življenjske razsežnosti nespremenjene tudi takrat, ko je treba spregovoriti o zagrizenem in slepem belogardističnem junaštvu, ko skuša odkrivati vzroke zanj ter hkrati ne molči o pojavih živalske krvoločnosti in napuha v lastnih vrstah, je dodala doslejšnjim predstavam o naši NOB nove razsežnosti, ki so polnejše in bolj človeške, hkrati pa so iz Gučkovih spominov ob sicer povprečnem stilistu napravile enega naših najboljših ali pa vsaj najpretrsljivejših, avtentičnih in zanimivih tekstov na partizansko temo.

— Ko že govorimo o Gučku, je koristno opozoriti, kako osupljiva in za teoretika poučna je razlika med njegovo prvo in drugo knjigo spominov (Počakaj do prihodnje pomladi, 1959). Nadaljevanje spominov v drugi knjigi je ob enakem načinu pripovedovanja o domala isti temi občutno manj impresivno. Že preprosta primerjava pa pokaže, da je mogoč za takšno razliko en sam, a toliko bolj nenavaden in poučen razlog: Gučkovo življenje, kakor je popisano v drugi knjigi, se je znatno razlikovalo od prejšnjega. Namesto najglobljih moralnih in eksistencialnih stisk, namesto nenehnega nihanja med možnostjo in nemožnostjo življeja, namesto neznosnega gladu, žeje, histerije, pregonov in ob tem nenehnih obračunavanj z lastnim življenjem beremo v drugi knjigi popise razmeroma lagodnih preseljevanj od bunkerja do bunkerja in različnih organizacijskih poslov. — Doživeti izvir snovi in njegove razsežnosti so ob istem stilistu in ob skoraj enakovredni temi diktirale literarno ceno besedila. Skorajda eksaktno dokazljivo razmerje oziroma odnos med razsežnostmi lastnega doživetja, udeležbe v dogodkih, ki naj se spremenijo v literarno snov, in literarno kvaliteto opisa seveda opozarja na ustrezno pozornost do vprašanja pri podobnih besedilih; hkrati pa sili tudi v razmislitev o literarnem razmerju med avtoptivno doživetu in po pripovedovanjih do-mišljeno pripovedno snovjo. Druga možnost po vsej verjetnosti zahteva dodatne, krepkejše literarno ustvarjalne sposobnosti, da bi pisanje doseglo enakovreden učinek; predvsem verjetno močnejši selektivni, odbiralni, kritični odnos do snovi.

— Hkrati z ustreznim razvojem povojne partizanske književnosti pa se začno sproščati tudi neke snovno-oblikovalne koncepcije. Ena značilnih delnih oddaljitvev — da navedemo samo nekaj možnosti — od koncepcije partizanske ljudske povesti ali reportaže je kriminalistično-dramatični žanr, kakor ga napr. goji Mile Pavlin, — ko postane razrešitev enigmatško zastavljenega zapleta pglavitni smoter teksta. Resda je ob osrednji intrigi zbranega še zmeraj precej dokumentarnega in poldokumentarnega gradiva, ki govori predvsem o splošni snovni podobi okupacije, toda to je navsezadnje nujno, če hoče pisec ustvariti učinek, iluzijo zgodovinske avtentičnosti. Isti avtor je po očitnem zgledovanju pri Čopiću skušal poustvariti robustno-komičen, ljudsko-humoren in hkrati heroičen lik partizanskega posebnega. — Drugačno prozo goji Karel Grabeljšek (deloma tudi Fr. Kosmač, Gaborovičeva idr.), ki se je po prvih knjigah novel z vsemi značilnostmi aktivistične proze preusmeril v svet moralno-psiholoških navzkrižij. Zgodbeni zaplet in razplet je prenesel v človekovo notranjost.

Literarno tehnično je takšna proza ponavadi neprimerno popolnejša od drugih različic, ker po svoji naravi skoraj v celoti stopa v svet pesniške fikcije in si s tem sama ostri merila, pogosto pa je tudi manj avtentična, delikatnejša; ustvarjalcu rada zamaje čut za mero. — Nadaljnja ustrezna koncepcija skuša fabulativno konfrontirati dva svetova: vojne grozote in človekovo intimnost. Tako Vasja Ocvirk v svoji trilogiji, ki sicer daje prvi vtis anekdotično grajenega, memoarsko komično-tragično pisanega besedila. In podobno.

Skratka: Krepitev literarne fikcije na spominski osnovi je ob sočasnih idejnih premikih potisnila značilno zgodnjo povojno partizansko reportažo na pot postopne, čeprav ne posebno ekstremne literarne rafinacije in raznoterosti. Z obojim mora današnji pisec ustrezne literature računati, oboje namreč nujno označuje že opravljeno delo ter seveda tudi trenutek in točko, kjer se pričanja še neodkriti svet. Oboje hkrati narekuje tudi določene estetske normative na tem leposlovnem področju.

— H koncu tega kratkega uvodnega ekskurza velja omeniti vsaj še eno pomembno oviro, na katero bo zadeval pisec, ki želi kljub razmeroma visoki stopnji literarizacije ohraniti dokumentarično neoporečnost snovne osnove. To je izredno budna, občutljiva in razsežna kontrola preživelih udeležencev NOB; ta kontrola pisca po eni strani ovira v razmahu fikcije, pri vnašanju nekih miselnih sistemov ali prvin, ki bi jih v prid idejni obogatitvi besedila vdelal vanj mimo strogo dokumentarično otipljive, izpričane resnice, po drugi strani pa ga neusmiljeno sili v oportunizem, v poenostavitve pri karakteriziranju; podpira in prav goji že tako in tako močno tendenco po čno-belem odmerjanju zaslug in graj. Kolikor razsežnejšo skupnost in dogajanje skuša romansirati, toliko bolj množična, horizontalno in vertikalno popolnejša, pa tudi nasilnejša je kontrola. — In nasprotno: kolikor bolj pisatelj svoje pisanje razimenja, abstrahira in posplošuje, kolikor vztrajneje vrta v fiktivne notranje dileme fiktivnega junaka, toliko svobodnejši je za ta del. Prav zaradi takšne kontrole in njenih mnogoterih učinkov je kljub dvajsetim letom ločitve današnjim piscem, ki se poskušajo z literarnimi orisi večjih epopej, najteže: ali sprejmejo neke mitične pred-podobe, oziroma plasti, ki pogosto prekrivajo te ali one predele naše polpretekle zgodovine, se pravi neke vrste oblikovalni oportunizem, absurdno situacijo ustvarjalne neustvarjalnosti, ali pa tvegajo prodreti skozi ceno mogočnih in številnih pravoverniških očitkov. S prvim tvegajo kvaliteto svoje literature oziroma literaturo nasploh, z drugim vse, kar utegnejo doživeti heretiki — in tega ni bilo nikoli v zgodovini malo in milo. Piščev položaj je še toliko težavnejši, ker je takšna dilema zvezana z nesporno najpomembnejšim heroizmom slovenskega ljudstva zadnjih nekaj stoletij ali kar njegove novejše zgodovine sploh in imajo neke mitološke interpretacije s tem pač izjemno trdno osnovo.

Po teh kratkih konceptualno zapisanih opazkah se sama po sebi ponuja primerjava s Svetinovým romanom.

— Njegove pisateljske dispozicije, kakor se kažejo iz prejšnjega pisanja, vsebujejo predvsem dva močna in značilna elementa. — Prva Svetinova knjiga — Orlovo gnezdo — je zbirka podob iz gorske narave in po

barvitosti, poetičnosti, zanimivosti popisa, po presenetljivih zapažanjih, pa tudi po poetični metaforiki pomenja primerno, premalo znano in cenjeno nadaljevanje ustreznega Erjavčevega, Finžgarjevega idr. pisanja. — Druga, Lovčeva hči, je tipična ljudska povest, pisana po shemi, kakor jo slovenska književnost pozna že od Jurčiča naprej: socialno-nacionalna neenakost in na takšni idejni podlagi ljubezen siromašnega, a lepega, poštenega in sposobnega domačega divjega lovca do bogatega dekleta, ki jo ob podpori njenih staršev zalezuje tuj bogataš. Da je zveza z ustrezno literarno tradicijo razvidnejša, je dejanje postavljeno v prejšnje stoletje. Le zgodba se običajni shemi nakljub konča tragično in to je tudi edini bistveni odmik.

— Dvoje možnosti je, kakor rečeno, za pisanje Ukane od tod podedoval Svetina: izvirnost in gotovost v opisovanju pejzaža po eni in značilnosti slovenske ljudskopovestne literarne organizacije snovi po drugi strani. Erotični trikotnik med glavno junakinjo, gestapovcem Wolfom in partizanom Primožem po svoji idejni koncepciji močno spominja na trikotnik iz Lovčeve hčere: v erotično razmerje se vrinjajo nacionalni motivi, socialni so kompenzirani s tvarnim položajem nemške vojske in partizanskih oddelkov, neizprosnejši položaj pa seveda trojno razmerje zastruje in ga iz razmerja posameznika proti posamezniku oziroma posameznika proti določenemu zgodovinskodružbenemu mehanizmu spreminja v razmerje dveh skupnosti. Skozi posamična dejanja in posamične tvorce seva projekcija volje in ogroženosti dvoje skupnosti. S tem je pridobila prejšnja ljudskopovestna formacija širše usodnostne in hkrati nestrpnostne razsežnosti, prav takšna nova dimenzija pa prvotno ljudskopovestno osnovo najučinkoviteje zakriva. Zakriva jo toliko bolj, ker je intimni del zgodbe, intimna fabula količinsko in učinkovalno razmeroma uravnovešena s prikazi usode in položaja širokega partizanskega zaledja in vsaj deloma tudi nemške zasedbene formacije.

Ker je omenjena ljudskopovestna shema motivacijsko kljub takšni idejni razširitvi še zmeraj prerevna, da bi lahko epsko primerno vzdržala dovolj dolgo zgodbo, ustrezajočo zgodovinski panorami gorenjsko-cerkljanskih partizanskih sil in njihovih spopadov, in da bi lahko hkrati izživel neke miselno-filozofske ambicije, je Svetina smisel oziroma strukturo te prvotne literarnoorganizacijske osnove prekril in razširil s dvema plastema: v prid dramatičnosti zgodbe ji je dodal špijonsko-avanturistične prvine, v prid miselni poglobitvi teksta, filozofski interpretaciji individualnih nagibov nemških zasednikov in obenem partizanskega upora pa številne filozofske vložke, največ podložene posamičnim protagonistom; vnesene celo v njihov premi govor, kar se sicer dovolj opazno bije z drugače realistično-pripovedno, celo naturalistično koncepcijo besedila.

— Ob spominu na uvodne navedbe ni težko skleniti, da smo, če vsi ti navedki držijo, našli pri Svetini po svoje zanimivo kompilacijo oziroma sintezo nekaterih osnovnih, najznačilnejših in najbolj razširjenih prvin našega povojnega partizanskega pisanja: ljudskopovestno, filozofsko-modrovanjsko, kriminalistično vohunsko —, vse to seveda na značilni zgodovinsko dokumentarično oprijemljivi osnovi. — Samo po sebi nič slabega; kombinacija je kljub zmesi literarno malo bolj in malo manj pretencioznih

prvin mogoča in tvorna nič manj kakor sleherna druga, — ko ne bi v vseh svojih plasteh vsebovala neke literarno manjvredne tendence, ki se ob dodatnem pritisku kaj lahko spremeni v usodno grožnjo tekstu. Poglavitna nevarnost, ki je slovensko ljudsko povest nenehoma preganjala, je bilo ob razmeroma zelo poudarjeni poučnosti in nazornosti izključevalno, črno-belo karakteriziranje. — Cilj — moralizatorska poanta — je rad pokvaril sredstva, v tem primeru besedilo oziroma literaturo; zaradi nazornosti je zahteval spopad črnega in belega; vmesne stopnje bi nazornost zmanjševale; lahko bi se zgodilo, da preprosti bralec, ki mu je bila povest predvsem namenjena, njenega pomena oziroma namena ne bi razumel. — Ugotovitev noče biti pavšalna, težnja je obstajala v sami strukturi žanra; pomenila je pričujočo nevarnost, ki se ji ni znal vsak pisec izogniti. Podobno, če ne kar isto težnjo, vsebujeta filozofsko-literarni in vohunsko-kriminalistični žanr; prvi v soočenju dvoje tez, ki sta v našem primeru izrazito polarizirani, v veliki meri pa tudi moralizatorski — življenje in smrt, dobro in zlo, nasilje in obramba; drugi dejansko živi od preganjanja neoporečnega zla in krivice po prav tako neoporečnem dobrem in pravici.

Naj torej obračamo kakor in kolikor hočemo — v izbiri literarne organizacije snovi je obsežno prisotna možnost takšne ekskluzivne in s tem seveda neživljenjske zasnove likov. Verjetno bi se sicer bilo dalo nevarnosti izogniti, ko bi bil avtor proti nji postavil izjemne napore, izjemno voljo, najboljše od svojega ustvarjalnega karakterja, — in ko bi ne bila hkrati našla opore v dodatnih, še otipljivejših dejavnikih.

Ti drugi in verjetno odločilnejši faktorji prihajajo iz prej omenjenega območja kontrole. Roman že po svoji literarni naravi kombinira zgodovinsko izpričljive dogodke, ohranjena imena, anekdote, s fikcijo. Prav v teh kombinacijah pa postajajo takšne ovire najizrazitejše. Najprej je psihološki ali dejanski nadzorstveni pritisk do neke mere zavrnil normalen in raznoter oziroma uravnovešen razvoj literarno-domišljijsko dodanih podob (prim. suhost in literarno nesproščenost pri podajanju nekaterih obrobnihih, a značilnih in znanihih anekdot!), ali pa jih je vsaj selekcioniral na tistovrstne, ki bi jih preživeli akterji s a m i hoteli iz takšnih ali drugačnih razlogov priznati za verodostojne. Sočasno pa je — razumljivo in človeško — izključeval tudi kakšno drugačno kakor črno-belo označevanje.

Tako se je zgodilo, da je Svetina tu klecnil. Kakor zna biti živahen, iznajdljiv in plastičen v prikazovanju akcije, bitk, pohodov, kakor je učinkovit v izrisovanju ali tudi v bežnem krokiranju pejsažev, tako aprioren in shematičen je v karakteriziranju likov. S prvim, takorekoč uvedbenim stavkom jih dokončno označi, tako da obstajajo potlej največ le še kot nesprejemljiva kolesca zgodbe. Zunanjo podobo vrhu tega rad prilagaja moralnim kvaliteta; brezpogojno in le z manjšimi izjemami so zlasti voditeljski liki na partizanski strani izrisani prav mitično čisto in neomadeževano, tako da je večkrat pri označevanju sleherno podrobnejše opisovanje odveč in odpravi avtor karakterizacijo z enostavno ugotovitvijo, da je bil ta in ta »na prvi pogled simpatičen«; nasprotniki pa so naslikani kot neizpodbitno, dosledno cinično, sebično predstavništvo zla. Njihov no-

tranji razvoj je zakrnel, oziroma je minimalen in pogosto podan z rosenbergovsko-nietzschejevskimi formulami; nič dobrega ne premorejo; vse, kar bi utegnilo biti takšnega v njih, je neizprosno in nepreklicno prelito s črno barvo nasprotništva. Obrobni poskusi, da bi ponekod v njih literarno zanetil iskro človečnosti, izzvenijo obligativno hoteno, neprepričljivo papirnato. Pojav je toliko opazen, da ga niti ne kaže podrobneje inventarizirati, je pa povzročil mnogotero literarno škodo: vse do dejstva, da je celo zgodba v poglavitnem znana že kar vnaprej, ali vsaj do uvedbe poglavitnih likov vanjo, in torej ni bilo prizaneseno niti kriminalistično-špijonski plati besedila, saj se ta zvrst po svoji naravi izživlja pač z napetostjo in nenavadnostjo zgodbe.

— Zoprne so teme, ki so se v imenu nekakšnega humanizma programsko razživele o človečnosti teh ali onih — »posameznike« jih ponavadi opravičujejo in z misijonarsko osladnim prizvokom imenujejo njihovi avtorji, — izvajalcev najbolj krvoločnega nasilja v sodobni zgodovini. Zoprne so zato, ker neizpodbitno zlo vsega zla patinirajo z bronzo sentimentalnosti. Toda literarno enako netvorno je hkrati mitično čisto, posvetničeno ali pohudičeno enostavno razdeljevanje človeških značajev, dejanj in odločitev. Nevede in nehote se namreč s tem literatura bliža vsemu tistemu, čemur se je v imenu živega spomina in bivših tovarišev naivni popisovalec spominov uprl. Njegovi nekoč živi tovariši se namreč s tem tihotapsko in z druge strani prav tako neizprosno razčlovečujejo, abstrahirajo, samo da to pot ne v dokumentarično objektivizirane pojme, marveč v posplošene, z onstransko gloriolo obsijane sinonime določene dokončno izdelane pravljičice, ki nima z njihovo poslednjo človeško stisko ničesar opraviti. — Takšna delitev likov, ki je literarno že sama po sebi manjvredna, je še toliko opaznejša in toliko manj tvorna, ker je siceršnja stilna koncepcija romana realistično-naturalistične narave. Prav ta slogovno-oblikovalni postopek namreč najbolj nerad prenese kakršnekoli, najmanj pa karakterne shematizacije.

In da je mera polna, je treba v isti sapi ugotoviti, da je Svetina brez dvoma talentiran pisec, ki zna pisati; skoz karakterološki mit sije pogosto resničnost akcije (bitka na Mohorju, tragedija na Pokljuki — Pavlin jo v svoji dokumentarni knjigi interpretira nekoliko drugače — in v Cerknem, sabotaža v idrijskem rudniku, napad na Železnike ipd.); sem in tja mu sicer zašepa občutek za mero, toda iznajdljivost in svežina v filozofsko-modrovanjski metaforiki, njegovi krajinopisi, pa tudi celotno vezana in živahno pisana podoba partizanske aktivnosti na Gorenjskem in Cerk-ljanskem razodevajo božji dar, ki pa sam po sebi še toliko bolj poudarja osnovno, rekli bi izvirno in literarno-usodno pomanjkljivost besedila. Zdi se, ko da je velika in bogata snov heroičnih razsežnosti premotila avtorja v dejanje, ki mu verjetno ustvarjalnega navdušenja ne moremo odrekati, ki pa je hkrati skrivalo v sebi sicer eno samo, a preveliko nevarnost za razmeroma nerutininanega pisca, še posebej pa veliko preizkušnjo za njegov pisateljski karakter.

Prav sredi območja, kamor leti poglavitni očitek prvemu delu tega romana, pa poganjajo verjetno tudi ne najmanj pomembne kali njegove

popularnosti. Ljudje predvsem radi berejo literarizirane zgodovinske prikaze dogodkov, ki so jim bili sami priča, ali pa so vsaj vezani na njihov domači kraj. Še raje berejo, če so sami ali vsaj njihovi najožji znanci, sosedje, prijatelji heroizirano posnaženi, umiti in posvetničeni; s tem se v njih krepi občutek samopomembnosti, ki ima svoje globoke in nezavedne vire v samoohranitveni in razširitveni psihologiji; ne samo da so ostali zapisani v zgodovini, prešli so v literaturo, ki ima o njih najboljše mnenje in jih bo takšne tudi na vekomaj ohranila. Začenja se iluzija o rojstvu neomadeževanih, nepremagljivih, neizprosnihih literarnih bojevnikov proti zlu. Literatura postane zibelka nekritičnega samonavduševanja. Samozadovoljstvo pozablja žrtve in se spominja predvsem zmagovalcev, za protiusluge pa rado odpira vrata v svojo cerkev; bivše zasluge in bivši srebrniki se začno neusmiljeno mešati med seboj. — Povrhu sta tu še vohunsko-kriminalistično branje in prijetna ljudskopovestna ljubezen, ki s svojo popularnostjo in spretno plasiranostjo pomagata ustvarjati literarno privlačnejšo podobo in z njo iluzijo zgodovinske avtentičnosti. — Če je avtorja popularnost torej navdala z ugodjem in samozavestjo, potem naj se ju do te mere varuje, ker sta lahko hudo varljivi, saj sta do neke mere doseženi s sredstvi, ki jih literatura ne ceni preveč. Z lagodnostjo, ki jo prinašata, pa razširjata nevarnosti, ki prežijo na resničnega ustvarjalca.

Parkinsonov zakon ali prizadevanje za napredkom

C. Northcote Parkinson

C. N. Parkinson, avtor slovitega »Parkinsonovega zakona«, je profesor na univerzi v Singapuru. Rezultat svojih raziskav na področju administracije je najprej objavljaval v različnih revijah v obliki kratkih esejev, polnih jedkega humorja. Sele pozneje so izšli v knjigi. Ta nosi naslov po prvem eseju »Parkinsonov zakon ali rastoča piramida«. Tu poleg avtorjevega uvoda objavljamo dve poglavji iz knjige.

Predgovor

Za mlade ljudi, za učitelje, kakor tudi za pisce učbenikov iz zgodovine, politike in sodobnega dogajanja, je svet bolj ali manj umno urejen. Nazorno si predstavljajo volitve predstavnikov kot svobodno izbiro tistih, ki jim ljudje zaupajo. Zamišljajo si proces, po katerem najpametnejši in najboljši postajajo ministri. Predstavljajo si, kako industrijski kaptani, ki so jih svobodno izvolili delničarji, izbirajo kandidate za managerske položaje med tistimi, ki so se bili na nižjih položajih izkazali za zmožne. Obstajajo knjige, kjer so take domneve pogumno izražene ali molče predpostavljene. Z druge strani pa se izkušenim zde take domneve smešne. Resnobni konklavi modrih in dobrih so zgolj duhovne ustvaritve učiteljev. Zato bo samo koristno, če ob priliki opozorimo na to stvar. Bog ne daj, da bi študentje nehali brati knjige o politologiji in gospodarstvu — seveda s pogojem, da ta dela štejemo v poezijo. Ti učbeniki, uvrščeni med romane Riderja Haggarda in H. G. Wellsa, pomešani z zvezki o človeku-opici in vesoljskih ladjah, ne morejo nikomur škoditi. Če pa jih uvrstimo med priročnike, lahko povzročijo več škode, kot se zdi na prvi pogled.

Ko sem z grozo spoznal, kaj imajo ljudje za resnico o državnih uradnikih in gradbenih načrtih, sem za prizadete tu in tam poskusil priskrbeti majhen vpogled v stvarnost. Razgledani bralec bo uganil, da ti vpogledi v resnico ne slonijo na običajni izkušnji. Celo več; v pričakovanju, da bodo nekateri bralci manj razgledani, sem se potrudil tu in tam mimogrede opozoriti na velikansko množino raziskav, na katere so oprte moje teorije. Naj si bralec sam predstavlja stenske diagrame, sobe s kartotekami, računske stroje, logaritmična računalna in enciklopedije, ki si jih lahko misli kot nepogrešljivo ozadje take raziskave. Naj bo prepričan,

da so vse njegove predstave pritlikave v primeri s stvarnostjo, in da resnice, ki jih tu razkrivamo, niso delo zgolj enega, čeprav nadarjenega posameznika, temveč so delo obsežne in drage raziskovalne organizacije. Komu se bo morda zdelo, da bi bil potreben nadrobnejši opis preskusov in izračunov, na katerih slonijo te teorije. A naj pomisli, da bi ga branje takega dela stalo več časa in več denarja.

Čeprav nočemo zanikati, da vsaka izmed teh razprav vsebuje rezultate dolgoletnega potrpežljivega raziskovanja, tudi ne mislimo, da je že vse povedano. Nedavno odkritje na področju vojne znanosti, da število ubitih sovražnikov variira v nasprotnem sorazmerju s številom generalov na lastni strani, je odprlo celo novo polje raziskav. Nedavno so pričeli pripisovati nov pomen nerazločnosti podpisov v prizadevanju, da bi določili tisto točko uspešne managerske kariere, na kateri postane rokopis nepomemben celo za managerja samega. Vsak dan se porajajo nove smeri razvoja, ki zagotavljajo, da bodo prvi izdaji tega dela hitro sledile nove.

Rad bi se zahvalil založnikom, ki so dovolili ponatis nekaterih izmed teh esejev. Častno mesto gre izdajatelju lista *The Economist*, v katerem se je Parkinsonov zakon prvič predstavil človeštvu. Istemu izdajatelju dolgujem zahvalo za ponatis esejev »Direktorji in svetovalci« in »Točka za upokojitev«. Nekateri drugi članki so bili objavljeni prej v *Harper's Magazine* in *The Reporter*.

Globoko sem hvaležen ilustratorju Osbertu Lancastru za njegov prispevek, brez katerega bi se delo mogoče zdelo preveč strokovno za široko občinstvo. Houghtonu Mifflin & Co, izdajateljem prve izdaje, ki je bila tiskana v ZDA, se moram zahvaliti za njihovo vzpodbujanje; brez njega bi se bil komajda potrudil kaj doseči in bi bil tako dosegel še manj kot to. Na zadnje mesto bom uvrstil svojo hvaležnost višjemu matematiku; njegova znanost tu in tam zaslepi bralca, in njemu (seveda iz drugih vzrokov) je posvečena ta knjiga.

Singapore, 1958.

G. Northcote Parkinson

NAČRTI IN OBRATNI PROSTORI ALI BLOK ZA ADMINISTRACIJO

Vsak študent družbenih ved pozna običajni preizkus, s katerim določamo posameznikovo pomembnost. Število vrat, skozi katera moramo, preden ga dosežemo, število njegovih osebnih pomočnikov in število njegovih telefonistov skupaj z višino njegove preproge v centimetrih nam daje preprost obrazec, ki se obnese po vsem svetu. Manj znano pa je, da lahko isto merjenje, če ga le obrnemo, uporabimo tudi za ustanovo.

Za zgled vzemimo založniško organizacijo. Kot je znano, si izdajatelji prizadevajo živeti v kaotični umazaniji. Obiskovalec, ki se približa temu, kar je očitno vhod, mora znova ven, okoli stavbe, vzdolž prehoda in končno tri nadstropja visoko po stopnicah. Raziskovalna ustanova je nameščena podobno: praviloma v pritličju nekoč zasebne hiše, od koder drži nemogoč lesen hodnik v barako iz valovite pločevine, ki stoji na bivšem vrtu. Podobno stanje nam je znano tudi z mednarodnih letališč.

Ko izstopimo iz letala, vidimo (na levi ali na desni) mogočno stavbo, ki jo še obdajajo zidarski odri. Potem nas strežajka popelje v barako, pokrito s strešno lepenko. Niti za trenutek ne pričakujemo česa drugega. Do takrat, ko bo stavba dovršena, se bo letališče že preselilo drugam.

Ustanove, ki smo jih omenili — kar se da žive in produktivne — cvečejo v tako podrapanem in nestanovitnem okolju, da nam kar odleže, ko pridemo v ustanovo, ki je že od vsega začetka obdana z udobjem in ugledom. Bronasta in steklena zunanja vrata so nameščena v sredini simetričnega pročelja. Pološčeni čevlji tiho drse po svetleči se gumi do bleščečega in neslišnega dvigala. Pretirano uglasjena receptorka s pordečenimi ustnicami mrmra v ledeno sinji mikrofoni. Namigne ti v kromiran naslonjač in te z zapeljivim smehljajem tolaži za vsako kratko, a neprijetno čakanje. Če vzdigneš pogled iznad bleščeče revije, vidiš, kako se širni hodniki raztezajo proti oddelkom A, B in C. Iz za zaprtih vrat prihaja pridušen šum urejene dejavnosti. Minuto pozneje se do gležnjev pogrezaš v direktorjevo preprogo, medtem ko stanovitno napreduješ k njegovi oddaljeni in na čisto pospravljeni mizi. Ko te hipnotizira šefov nepremični pogled in preplaši Matisse, ki visi na njegovi steni, čutiš, da si končno le našel resnično dejavnost.

V resnici pa nisi odkril nič podobnega. Zdaj nam je znano, da lahko dosežejo stanje popolne urejenosti le ustanove, ki so že na tem, da propadejo. Ta navidezno paradokсна ugotovitev je utemeljena na neverjetni množini arheoloških in zgodovinskih raziskav, katerih bolj skrite nadrobnosti nas ne bodo zanimale. Metoda, ki smo jo na splošno uporabljali, je bila, da smo izbrali in določili datum nastanka stavb, ki so napravile vtis dovršene zasnove v popolnem skladu z njihovim namenom. Študij in primerjava teh zgradb sta nas vodila k dokazu, da je brezhibnost načrta znamenje propada. V obdobju razburljivih odkritij in napredka ni časa za to, da bi predvideli popolni glavni stan. Čas za to nastopi šele pozneje, potem ko je vse pomembno delo že opravljeno. Kot nam je znano, je popolnost končnost in le-ta je smrt.

Tako se morata priložnostnemu izletniku, ki ga navdaja občudovanje pred svetim Petrom, bazilika in Vatikan zdeti idealno okolje papeške monarhije na višku njenega ugleda in moči. Premišlja o tem, kako je Innocenc III. na tem kraju zagrmel svoje preklestvo in Gregor VII. zasnovo svoj zakon. Vendar en sam pogled v vodnika prepriča izletnika, da so resnično močni papeži vladali mnogo preje, kot je bila postavljena sedanja katedrala, in da so pogosto vladali sploh kje drugje. Še več kot to, poznejši papeži so izgubili polovico svoje moči prav takrat, ko so potekala dela. Julij II., ki se je odločil zidati, in Leon X., ki je potrdil Rafaelov načrt, sta bila oba mrtva, preden so poslopja dobila svojo sedanjo obliko. Bramantejevo palačo so zidali še tja v leto 1565 in velika cerkev ni bila posvečena vse do leta 1626, kolonade na trgu ne končane pred 1667. Veliki dnevi papeštva so minili, še preden so to popolno okolje sploh zasnovali. Do dne njegove dovršitve so bili skoraj pozabljeni.

Z lahkoto lahko dokažemo, da taka sosledica dogodkov nikakor ni izjemna. Prav tako zaporedje lahko najdemo v zgodovini Društva na-

rodov. Od svoje ustanovitve leta 1920 pa tja do leta 1930 je navdihovalo velika upanja. Najpozneje leta 1933 je bilo očitno, da je poskus propadel. Kljub temu pa njegova fizična utelesitev — Palača narodov — ni bila odprta tja do leta 1937. To je bila stavba, ki so jo upravičeno občudovali. Načrti za prostore sekretariata, za sejne sobe in za kavarno so bili globoko premišljeni. Vse, kar domiselnost lahko predvidi, je bilo na svojem mestu, razen Društva narodov samega. Do leta formalnega odprtja palače je Društvo praktično prenehalo obstajati.

Lahko bi kdo trdil, da je versajska palača nasproten primer: arhitektonska utelesitev monarhije Ludovika XIV. na njenem višku. Toda dejstva zopet nasprotujejo taki trditvi. Čeprav je Versailles lahko značilen za zmagoslavnega duha tistega časa, je bil večidel sezidan proti koncu Ludovikovega vladanja in deloma celo za njegovega naslednika. Zidava Versaillesa je večinoma potekala med leti 1669 in 1685. Kralj se ni preselil vanj do leta 1682 in celo takrat so se dela še nadaljevala. V slavni kraljevi spalnici niso prebivali do leta 1701 in kapela je bila končana šele 9 let pozneje. Kot sedež vlade in ne kot kraljeva rezidenca Versailles nastopi šele leta 1756. Na drugi strani pa je Ludovik XIV. dosegel svoje resnične zmage večinoma pred letom 1679, tako da leto 1682 predstavlja višek njegove kariere, medtem ko je leta 1685 njegova moč pričela upadati. Neki zgodovinar meni, da je Ludovik, ko je prišel v Versailles, že »zapečatil usodo svojega rodu«. Drugi zgodovinar pravi o Versaillesu, da je bila »vsa stvar končana prav tedaj, ko je pričela Ludovikova moč upadati.« Tretji molče podpira to teorijo s tem, da označuje obdobje med leti 1685 in 1713 kot »leta upadanja«. Z drugimi besedami: obiskovalec, ki bi menil, da je Versailles kraj, od koder je Turenne pojezdil k svoji zmagi, bi se zelo motil. S stališča zgodovine bi bilo pravilnejše, če bi si v tem okolju predstavljal zadrego tistih, ki so prišli z novico o porazu pri Blenheimu. V palači, polni trofej preteklih zmag, so komajda vedeli, kam naj gledajo.

Omemba Blenheima kar sama kliče v spomin istoimensko palačo, sezidano za zmagoslavnega vojvodo marlboroughškega. Opraviti imamo spet z idealno zasnovano zgradbo za upokožitev narodnega heroja. Njena herojska sorazmerja so mnogo bolj dramatična kot udobna, vendar splošni učinek povsem ustreza temu, kar so hoteli doseči arhitekti. Nobeno prizorišče bi ne moglo primerneje shraniti legende. Nobeno okolje bi ne moglo biti primernejše za srečanje tovarišev ob obletnici bitke. Vendar je naše veselje nad prizoriščem skaljeno s spoznanjem, da se to nikoli ni zgodilo. Vojvoda tu ni nikoli živel niti ni videl palače dokončane. Običajno je bival v Holywellu poleg st. Albans in (kadar je bil v mestu) v dvorcu Marlborough. Umrl je v Windsor Lodge in njegovi stari tovariši, kadar so se sešli, so obedovali v šotoru. Blenheima niso zidali tako dolgo zaradi zapletenosti načrta — priznati moramo, da je bil kar precej zapleten — temveč zato, ker je bil vojvoda v nemilosti in dve leti celo v pregnanstvu. V tem času bi bila palača sicer mogoče dozidana.

In kako je z monarhijo, ki ji je nekoč služil vojvoda Marlborough? Prav tako kot se danes izletniki z vodniki v rokah čudijo Orangeriji in

Galerie des Glaces, tako bo bodoči arheolog stikal okoli nekdanjega Londona. In prav mogoče je, da se mu bodo zdele razvaline buckinghamske palače resničen izraz britanske monarhije. Sledil bo veliki aveniji iz Admiralskega oboka k vratom palače. Rekonstruiral bo sprednji prostor in srednji balkon in bo mislil, kako primerna sta bila za velikega vladarja, čigar vpliv se je raztezal tja v najbolj odmaknjene dele sveta. Celo sodobni Američan se bo mogoče nagibal k temu, da bi z glavo zmajal nad arogantnostjo Georga III., ki je bil ustoličen v tako ganljivih okoliščinah. Toda spet bomo ugotovili, da so tisti monarhi, ki so v resnici imeli moč, živeli drugje, v poslopjih, ki so že zdavnaj izginila, na Greenwichu ali Nonesuchu Kenilworthu ali Whitehallu. Graditelj buckinghamske palače je bil George IV., čigar dvorni arhitekt John Nash je odgovoren za to, kar so tedaj označevali kot »splošno slabotnost in malenkostnost okusa«. Vendar George IV. osebno dela nikoli ni videl dokončanega (živel je v dvorcu Carlton ali v Brightonu); videl ga ni niti William IV., ki je ukazal palačo dokončati. Šele kraljica Viktorija se je leta 1837 kot prva naselila tam in se od tam leta 1840 poročila. Vendar je bilo njeno prvo navdušenje nad buckinghamsko palačo zelo kratkotrajno. Njen mož je imel rajši Windsor in sama je imela pozneje rajši Balmoral ali Osborne. Če hočemo biti natančni, moramo tako blišč buckinghamske palače povezati s poznejšo in dosledno konstitucionalno monarhijo. Ta še pričenja s časom, ko je moč prešla na parlament.

Zato se nam zdi naravno, da se na tem mestu vprašamo, ali je Westminsterška palača, kjer se shaja poslanska zbornica, sama po sebi resničen izraz parlamentarne vladavine. Nedvomno predstavlja odličen primer načrtovanja; primerno je zasnovana za debato in vendar preskrbljena z dovolj prostora za vse drugo: srečanja svetov, miren študij, okrepčilo in (na terasi) za čaj. Ima prav vse, kar si zakonodajalec lahko požel, vse vključeno v izredno reprezentančno in udobno zgradbo. Nastati bi bila morala — to si komajda upamo domnevati — v obdobju, ko je bila parlamentarna vlada na višku. A spet se datum ne ujema s tem vzorcem. Prvotna hiša, kjer sta se v govorih srečevala Pitt in Fox, je po nesreči zgorela leta 1834. Bila bi lahko enako slavna tako zavoljo svoje neudobnosti kot po visokih govorniških normah. Sedanjo stavbo so začeli zidati leta 1840 in deloma uporabljati leta 1852, toda leta 1860, ko je umrl arhitekt, še vedno ni bila dokončana. Svojo sedanjo podobo je končno dobila okoli leta 1868. Po pravilu, katerega ne moremo več imeti za naključen stek dogodkov, tedaj lahko že brez posebnih ugovorov zasledujemo propadanje parlamenta do reforme leta 1867. Naslednje leto je vsa zakonodajna pobuda prešla iz rok parlamenta na kabinet. Ugled, ki sta ga nekoč imeli črki M. P.*, je pričel naglo upadati in poslej lahko rečemo samo še, da je »vloga, čeprav skromna, prešla na posamezne člane«. Veliki dnevi so minili.

Česa podobnega bi ne mogli trditi o raznih ministrstvih, ki so v primeri s propadanjem parlamenta pridobivala pomen. Raziskava nam

* M. P. — skrajšava za Member of Parliament, poslanec.

lahko pokaže, da je bil Urad za Indijo na višku svoje dejavnosti, ko je bil nameščen v prostorih hotela Westminster Palace. Vendar je bolj značilen nedavni razvoj kolonialnega urada. Medtem ko je bil britanski imperij po večini pridobljen v času ko je bil kolonialni urad (kolikor je sploh obstajal) nameščen v nagodoma izbranem poslopju na Downing Streetu, se je pričelo novo obdobje kolonialne politike prav tedaj, ko se je urad preselil v stavbe, ki so bile posebej sezidane zanj. To je bilo leta 1875 in stavba je bila dobro planirana kot ozadje nesreč v burskih vojnah. Toda kolonialni urad je dobil novo življenjsko moč v času druge svetovne vojne. S svojo preselitvijo v začasno in zelo neudobno poslopje na Great Smith Streetu — v poslopje anglikanske cerkve, postavljeno za čisto drugačne namene — je britanska kolonialna politika zaživela tisto obdobje razsvetljenih dejavnosti, ki se bo nedvomno končalo z dovršitvijo nove zgradbe, planirane na mestu stare westminstrske bolnišnice. Vednost, da se dela po tem projektu še niso pričela, je zelo pomirjevalna.

Seveda se noben drug britanski primer ne more meriti s pomenljivostjo zgodbe o New Delhiju. Nikjer drugje britanski arhitekti niso dobili naročila za načrtovanje tako velike prestolnice s tako številnimi prebivalci. Namen, da bodo zidali New Delhi, so razglasili leta 1911 na Imperial Durbaru, ko je kralj George V. kot naslednik mogula zasedel Peacockov prestol. Sir Edwin Lutyens je tedaj pričel načrtovati britanski Versailles z razkošno zasnovo in s skrbjo za podrobnosti, ki ni ničesar izpustila, z mojstrskim načrtom in veličastnim obsegom. Toda razvojne stopnje zidave se ujemajo s stopnjami političnega poloma. Akt o indijski vladi iz leta 1904 je bil samo preludij k temu, kar je sledilo: poskusu umora podkralja leta 1912, deklaracija iz leta 1917, poročilu Montagua in Chelmsforda leta 1918 in njegovi izpolnitvi leta 1920. Lord Irwin se je preselil v svojo novo rezidenco leta 1920, to je istega leta, ko je indijski kongres zahteval neodvisnost, v letu ko se je začela konferenca za okroglo mizo in leto dni pred kampanjo za javno neposlušnost. Ko bi ne bilo dolgočasno, bi bilo mogoče zgodbo zasledovati prav do dne, ko so se Britanci končno umaknili. Ob tem bi lahko pokazali, da ima prav vsaka stopnja umika vzporednico v dovrševanju javnih del. Končni rezultat ni bil nič več in nič manj kot mavzolej.

Propadanje britanskega imperializma se je dejansko pričelo s splošnimi volitvami leta 1906, s takratno zmago liberalcev in polsocialističnih idej. Zato naj nikogar ne preseneti, da je datum 1906 kot datum dograditve vrezan v granit nad vrati Vojnega urada. Waterloojsko bitko je bilo mogoče voditi iz tesnih uradov pri Horse Guard's Parade. Nasprotno pa so bili načrti za napad na Dardanelle potrjeni v spoštovanje zbujajočem okolju. Naj izvedeni načrt Pentagona v Arlingtonu (Virginija) zadostuje kot naslednji poučni primer za načrtovalce. Mogoče ni lepo, da vidimo skrito logiko v tem, da je bil Pentagon postavljen ob narodnem pokopališču, a predmet je gotovo vreden raziskave.

Nikakor ni gotovo, da bi vpliven bralec tega poglavja lahko podaljšal življenje kakšni umirajoči ustanovi zgolj s tem, da bi jo prikrajšal za

njen mogočni glavni stan. Lahko pa napravi eno: z gotovostjo namreč lahko prepreči porajanje organizacije, ki se duši že ob svojem rojstvu. Poznamo številne primere, ko se porajajo ustanove s popolnoma urejeno organizacijo pooblaščenih direktorjev, svetovalcev in izvrševalcev, ki se shajajo v stavbi, posebej planirani v ta namen. In izkušnja nam kaže, da bo taka ustanova umrla. Zaduši jo njena lastna popolnost. Ne more se zakoreniniti zaradi pomanjkanja zemlje. Ne more naravno rasti, ker je že odrasla. Ker je nerodovitna po svoji naravi, ne more niti vzcveteti. Kadar srečamo primer takega načrtovanja — kadar npr. vidimo stavbo Združenih narodov — strokovnjaki med nami žalostno zmajejo z glavami, potegnejo rjuho čez truplo, in po prstih odidejo na čist zrak.

INJELITITIS ALI ORGANIZACIJSKA PARALIZA

Povsod srečujemo tip organizacije (administrativne, trgovske ali akademske), kjer so višji uradniki prizadevni in dolgočasni, srednji le spletkarijo drug proti drugemu, nižji pa so bodisi zavrti ali nesposobni. Prizadevnost je nasploh majhna, končni rezultat pa enak ničli. In ko si ogledujemo ta žalostni prizor, pridemo do sklepa, da so vodilni ljudje dali od sebe vse, se bojevali proti nasprotovanju in končno priznali poraz. Vendar rezultati nedavnih raziskav kažejo, da ne smemo sklepati na tak poraz. V velikem odstotku umirajočih ustanov, ki smo jih do zdaj preiskali, je poslednja koma rezultat določenega namena in dolgotrajnih prizadevanj. Seveda je posledica bolezni, toda bolezni, ki je po večini hotena. Že od pojava prvih znamenj so napredovanje bolezni le pospeševali, množili vzroke in z veseljem sprejemali nova znamenja. To je bolezen povzročene inferiornosti in ji je ime injelitis.* Bolezen je tudi veliko bolj pogostna, kot često mislimo, in postavitev njene diagnoze je mnogo lažja od zdravljenja.

Naš študij organizacijske paralize se logično začneja z opisom poteka bolezni od nastopa prvih znamenj do končne kome. Druga stopnja naše raziskave se bo ukvarjala z znamenji in diagnozo. Tretja stopnja bi po pravilu morala vsebovati napotke za zdravljenje, toda o teh nam je znano zelo malo. Niti ni zelo verjetno, da bi neposredna prihodnost prinesla nova odkritja, ker tradicija britanskih medicinskih raziskav vseskoz nasprotuje kakršnemu koli poudarjanju tega dela predmeta. Britanski medicinski strokovnjaki se običajno zadovoljujejo s tem, da ugotovijo znamenja in določijo vzrok. Francozi, pa pričenjajo z opisom zdravljenja in govorijo — če sploh govorijo — o diagnozi šele pozneje. Čutimo, da je naša dolžnost vztrajati pri britanski metodi; ta sicer mogoče res ne pomaga bolniku, je pa zato nedvomno veliko bolj znanstvena. Potovati v upanju je bolje kot dospeti na cilj.

Prvo znamenje nevarnosti je, če se v hierarhiji organizacije pokaže posameznik, ki v sebi združuje visoko stopnjo nezmožnosti z nevoščljivi-

* Injelitis je kratica, sestavljena iz in-competence (= nesposobnost) in jealousy (= zavist). (Op. prev.)

nanje obrambne mehanizme in prične napredovati proti vrhu. Tako napreduje ob govorjenju neumnosti o golfu, ob slaboumnem hihitanju, izgubljanju dokumentov in pozabljanju imen, ko je skratka videti tak kot vsi drugi. Šele ko doseže visok položaj, nenadoma odvrže masko in se prikaže kot demonski kralj med čredo pravljicnih bitij iz pantomime. Visoki uradniki s cvilečimi kriki osuplosti spoznajo zmožnost prav v svoji sredi. Vendar je takrat že prepozno, da bi kaj ukrenili proti njej. Škoda je bila storjena, bolezen se prične umikati, in popolno ozdravljenje je mogoče v naslednjih desetih letih. Vendar so taki primeri naravnega ozdravljenja izredno redki. Bolj običajno je, da se bolezen razvije skozi vsa znana stanja in postane, kot vse kaže, neozdravljiva.

Videli smo, kakšna je bolezen. Zdaj nam preostaja samo še, da pokažemo, po katerih simptomih lahko ugotovimo njeno navzočnost. Nadrobno opisati razširitev okužbe v fiktivnem primeru je eno, povsem nekaj drugega pa je, če stopimo v tovarno, barake, urad, univerzo, in na prvi pogled spoznamo znamenja. Vsi vemo, kako se posrednik za prodajo nepremičnin sprehaja po hiši, kadar jo kupuje. Kdaj bo odprl omaro ali brcnil v robnike ter vzkliknil »skoz in skoz gnilo«, je zgolj vprašanje časa. (Če bi hišo prodajal, bi seveda izgubil ključ od omare, medtem ko bi opozarjal na lep razgled skozi okna.) Podobno lahko sociolog spozna simptome injelilitisa celo v njegovi prvi stopnji. Počakal bo, povohal, modro prikimal, in takoj bo očitno, da ve. Toda kako ve? Kako lahko ugotovi, da se je pričel injelitis? Ko bi bil tu prvotni vir infekcije, bi bila diagnoza razmeroma lahka, vendar jo lahko določimo tudi v primeru, ko je vir bolezenskih bacilov na dopustu. Njegov vpliv lahko ugotovimo v zraku. Predvsem ga lahko najdemo v določenih pripombah, ki jih izrekajo drugi, kot npr.: »Napačno bi bilo, če bi hoteli doseči preveč. Ne moremo tekmovali z Najvišjimi. Tu na Nizki stopnji opravljamo koristno delo, ki je državi potrebno. Bodimo zadovoljni s tem.« Ali pa: »Ne želimo ustvarjati videza, da smo v prvi vrsti. Način, kako govorijo ljudje iz Mnogotrudca o svojem delu, je absurden; prav kot da bi bili enaki z Najvišjimi.« Ali: »Nekateri izmed naših mlajših ljudi so šli k Najvišjim in eden ali dva celo k Mnogotrudcu. Mogoče je to zanje najpametnejše. Mi jim radi privoščimo tak uspeh. Izmenjava misli in osebja je dobra stvar, čeprav moramo priznati, da so nas ljudje, ki so prišli k nam iz Najvišjih, razočarali. Seveda, k nam prihajajo le ljudje, ki so jih oni zavrgli. No da, ne smemo se pritoževati. Če je le mogoče, se izogibljemo trenju. In vedno lahko trdimo, da dobro delamo po naše, skromno.«

Kaj nam povedo te pripombe? Povedo nam, jasno kažejo na to, da je bila norma za uspeh postavljena prenizko. Zaželena je le nizka norma in sprejemljiva celo še nižja. Navodila, ki jih daje drugorazredni šef in so naslovljena na tretjerazredne izvrševalce, pričajo o minimalnih ciljih in neučinkovitih sredstvih. Višja raven zmožnosti ni zaželena, saj šef ne bi bil zmožen nadzorovati učinkovito organizacijo. Nad vhod je bil z zlatimi črkami vklesan moto: »Za vedno tretjerazredni.« Tretjerazrednost je postala osnova politike. Vendar se še zavedajo obstoja višjih norm. Zato na tej stopnji še obstaja ton opravičevanja, občutek nelagodnosti,

kadar se omenja Najvišje. Toda niti opravičevanje niti nelagodnost ne trajata dolgo. Hitro nastopi druga stopnja bolezni in to bomo zdaj opisali.

Drugo stopnjo spoznamo po njenem glavnem znamenju: ošabnosti. Postavljeni nizki cilji so bili zvečine doseženi. Tarča je bila le deset metrov od strelišča, zato je število zadetkov veliko. Direktorji so dosegli vse, kar so si zadali. To jih kmalu napolni s samozadovoljstvom. Hoteli so nekaj napraviti in to se jim je posrečilo. Kmalu pozabijo, da so z majhnim naporom dosegli le slab rezultat. Opazijo le, da so uspeli, ko se to pri Mnogotrudcih ni posrečilo. Tako postanejo vedno bolj ošabni in to ošabnost spoznamo po pripombah: »Šef je preudaren, in ko ga bolje spoznaš, vidiš, da je tudi bister. Ne govori veliko, vendar se le redko zmoti.« (To lahko rečemo o vsakomer, ki nikoli nič ne napravi.) Ali pa: »Tukaj imamo kaj malo zaupanja v odličnost. Preveč bistri ljudje so lahko strašna nadlega, ker kršijo ustaljene običaje in predlagajo vse mogoče načrte, ki jih ni še nihče preskusil. Mi s preprosto zdravo pametjo in skupinskim delom dosegamo odlične rezultate.« In končno: »Prav resnično smo ponosni na naš bife. Ne vemo, kako se upravniku posreči pripraviti tako dober obrok za tako nizko ceno. Prava sreča, da ga imamo.« Te zadnje pripombe slišimo, ko sedimo pri mizi, pokriti s popackanim polivinilom, ko je pred nami na krožniku neužitna grdobija in ko nas navdaja groza ob videzu in vonju tega, čemur pravijo kava. V resnici nam bife pove več kot urad. Prav tako kot hitro presodimo zasebno stanovanje po pregledu stranišča (da vidimo, ali je v njem rezervni toaletni papir) in hotel po stekleničkah na mizah, tako sodimo veliko ustanovo po videzu njenega bifeja. Če je pobarvan temnorjavo in blede zeleno, ima rdeče zavesе (ali pa jih sploh nima), če ne vidimo cvetlic, če je juha iz ričeta (vseeno če plava v njej poginula muha ali ne), če je menu plesniv in če so uslužbenci še vedno zadovoljni z vsem — potem je ustanova v zelo slabem stanju. V takem primeru je namreč samozadovoljstvo doseglo tisto stopnjo, na kateri odgovorni ne ločujejo več med hrano in packarijo. To je absolutna ošabnost.

Tretja in zadnja stopnja bolezni nastopi, ko ošabnost nadomesti otopenost. Uradniki se ne hvalijo več s svojo učinkovitostjo v primeri s kakšno drugo ustanovo; popolnoma so pazabili, da sploh obstajajo kakšne druge ustanove. Prenehali so jesti v bifeju; rajši prinesejo s seboj sendviče in stresajo drobtine po svojih pisalnih mizah. Na oglasni deski najdemo plakat za koncert, ki je bil pred štirimi leti. Na vratih pisarne Mr. Browna je tablica z imenom Smith, na vratih Mr. Smitha je z obledelim črnilom ali na lepljivem papirju napisano Robinson. Razbita okna so zalepljena z lepenko. Če se dotakneš električnega stikala, te strese. S stropa se lušči belež in stene so vse polne madežev. Dvigalo je pokvarjeno in vode na stranišču ni mogoče zapreti. Dež, ki teče skozi razbito stropno okno, lovijo kar v skledo, in iz kleti se sliši mijavkanje lačne mačke. Zadnja stopnja bolezni je pripeljala ustanovo na prag popolnega poloma. V tej akutni fazi so bolezenska znamenja tako številna in očitna, da jih izkušen raziskovalec lahko opazi že po telefonu, ne da bi sploh obiskal prizorišče. Ko naveličan glas odgovori: »Kaj pa je?«, je izkušen človek slišal dovolj.

Ko odloži slušalko, žalostno zmaje z glavo in zamrmra: »Globoko v tretji fazi in gotovo ne more več poslovati.« Prepozno je, da bi skušali še kaj reševati. Ustanova je praktično mrtva.

Opisali smo bolezen od znotraj in od zunaj. Znani so nam izvir, razvoj in posledek okužbe kot tudi simptomi, po katerih spoznamo njeno navzočnost. Britanska zdravniška spretnost gre pri svojem raziskovanju le redko dalj. Ko so Britanci bolezen določili, imenovali, opisali in razložili, so običajno povsem zadovoljni in pripravljeni, da se lotijo naslednjega problema. Če bi jih vprašali po zdravljenju, bi vas presenečeno pogledali in svetovali uporabo penicilina s prejšnjo ali poznejšo izpulitvijo vseh bolnikovih zob. Takoj je očitno, da jih ta stran zadeve sploh ne zanima. Ali naj zavzamemo isto stališče? Ali pa naj kot sociologi pretresemo možnosti, kaj — če sploh kaj — je mogoče napraviti v tem primeru? Nedvomno bi bilo prezgodaj razpravljati o kakšnem natančno določenem zdravljenju, toda kljub temu bo mogoče koristno naznačiti splošne smeri, v katerih bi si lahko prizadevali za rešitev. Nakažemo lahko vsaj neka splošna pravila. Prvo tako pravilo bi bilo: obolela ustanova sama ne more regenerirati. Seveda poznamo primere, ko je bolezen sama izginila prav tako, kot se je pokazala, brez opozorila. Toda taki primeri so redki, po mnenju strokovnjakov neobičajni in zato nezaželeni. Zdravljenje — kakršno koli že — mora priti od zunaj. To, da si bolnik sam odstrani slepič ob lokalni omrtvitvi, je sicer fizično mogoče, vendar tak postopek ni priljubljen in je tarča mnogoterih ugovorov. Druge operacije so še manj primerne za bolnikovo lastno spretnost. Tako lahko z gotovostjo izrečemo prvo pravilo: bolnik in zdravnik naj ne bosta združena v eni osebi. Kadar pa ustanova doseže razvito stanje bolezni, je nujna pomoč strokovnjaka, v nekaterih primerih celo pomoč največje živeče avtoritete: Parkinsona samega. Resda utegne biti honorar zelo velik, toda v takem primeru vsota ni pomembna. Gre za življenje in smrt.

Drugo pravilo, ki ga lahko postavimo, je naslednje: bolezen v prvi fazi zdravimo s preprosto injekcijo, v drugi fazi v nekaterih primerih z operacijo, tretja pa je za zdaj neozdravljiva. Nekoč so zdravniki sicer blebetali o stekleničkah in tabletah, toda to je že zastarelo. V nekem drugem obdobju so največ govorili o psihologiji, toda tudi to je že zastarelo, zlasti zato, ker so medtem za večino psihoanalitikov dokazali, da so nori. Zdaj je čas injekcij in rezanja, in sociologu se spodobi, da gre s časom naprej. Če srečamo primer primarne okužbe, avtomatično pripravimo brizgalko in razmišljamo le o tem, kaj naj poleg vode še vsebuje. Po pravilu naj bi injekcija vsebovala kakšno aktivno snov — toda katero naj izberemo? Injekcija, ki bodisi ubije, bodisi ozdravi (na življenje in smrt), bo vsebovala visoko stopnjo netolerantnosti, toda to drogo je včasih težko priskrbeti in včasih je za uporabo premočna. Dobimo jo lahko iz krvi polkovnih narednikov, vsebuje pa dva kemična elementa: (a) najboljše je komaj dobro (GGnth) in (b) za nobeno reč ni izgovora (Nenth). Če ga vbrizgamo v okuženo ustanovo, ima netolerantni posameznik tonični učinek in lahko povzroči, da se ves organizem obrne proti prvotnemu viru okužitve. Čeprav je tako zdravljenje lahko zelo dobro, ni nikoli

gotovo, da bo učinek trajen. Ni namreč gotovo, da bodo vse okužene snovi odstranjene iz organizma. Doslej zbrani podatki nas vodijo k domnevi, da je tako zdravljenje zgolj blažilno, medtem ko bolezen traja v latentnem stanju. Nekateri ugledni strokovnjaki menijo, da bi ponovna injekcija povzročila popolno ozdravljenje. Drugi se boje, da bi ponovitev izzvala ponovno vzburjenje, ki bi bilo le malo manj nevarno kot prvotna bolezen. Zato je netoleranca zdravilo, ki ga moramo uporabljati zelo previdno.

Obstaja še drugo, milejše zdravilo: zasmeh; vendar je njegovo delovanje negotovo, njegov značaj nestanovitven in učinek premalo znan. Ni vzroka, da bi se bali škode, ki bi jo utegnili povzročiti injekcija zasmeha, vendar tudi nimamo resnih upov, da bi lahko pripeljala k ozdravitvi. Splošno znano je, da za injelitanco oboleli posameznik razvije debelo zaščitno kožo, ki je neobčutljiva za zasmeh. Zasmeh sicer lahko pripomore k izolaciji okužbe, toda to je največ, kar lahko pričakujemo, in več kot smemo zahtevati.

Končno lahko še povemo, da smo v takih primerih preskusili tudi kaznovanje; tega ni težko dobiti in ni bilo vedno povsem brez učinka. Vendar tu spet naletimo na težave. Ta droga je neposredni stimulus, lahko pa izzove tudi učinke, ki so povsem nasprotni strokovnjakovim pričakovanjem. Po trenutnem krču bo z injelitanco okuženi posameznik še bolj zanikrni kot prej in kot vir okužbe prav tako nevaren. Skoraj gotovo je, da bi bilo kaznovanje koristno le v zdravilu, ki bi bilo sicer sestavljeno še iz netolerance, zasmeha in drugih, doslej še nepreizkušenih drog. Na koncu moramo povedati, da taka zdravila za zdaj še ne obstajajo.

O drugi stopnji bolezni domnevamo, da jo je mogoče operirati. Po-ključno razgledani bralci so gotovo že slišali o Nuciform Sacku in o delu, pri katerem običajno pomislimo na Nožarja Walpoja. Operacija, ki jo je ta slavní kirurg prvi izvedel, obstaja v tem, da se odstranijo vsi okuženi deli in da se dovaja nova kri iz podobnega organizma. Ta operacija je nekajkrat uspela. Dodati moramo, da se je nekajkrat tudi ponesrečila. Šok, ki ga ob njej doživi organizem, je lahko prehud. Nova kri je lahko nedosegljiva ali pa, če jo že imamo pripravljeno, se noče mešati s krvjo, ki je bila prej v obtoku. Z druge strani pa ta dramatična metoda daje največje možnosti za popolno ozdravitev. V tretji fazi ni nobene možnosti za delovanje. Ustanova je mrtva za kakršen koli praktičen namen. Lahko jo na novo ustanovimo, toda le s spremenjenim imenom, lokacijo in s povsem drugim osebjem. Skušnjava, da bi zaradi kontinuitete del starega osebja preselili v novo ustanovo, je skušnjava, ki lahko premoti le preveč varčnega človeka. Taka transfuzija pa je gotovo usodna in kontinuiteta je edina stvar, ki se ji moramo popolnoma ogniti. Za prav noben delček stare in okužene ustanove ne smemo domnevati, da je ostal neokužen. Iz prejšnjega kraja ne smemo ohraniti nič osebja, nič opreme in nobene tradicije. Dosledni karanteni mora slediti popolna razkužitev. Okuženo osebje je najbolje razposlati najbolj osovraženim konkurenčnim ustanovam. Brez pomisleka je treba uničiti vso opremo in vse spise. Poslopje samo je najbolje visoko zavarovati in potem zažgati. Šele ko je samo še črna razvalina, smo lahko prepričani, da so okužitveni bacili res uničeni.

Prevedla Meta Grosman-Dokler

Iz 15-letne dejavnosti državnega gospodarstva Hortobagy

Tibor Zám

Leto 1963 je bilo za DG (državno gospodarstvo) Hortobagy dvakrat jubilejno: slavilo je petnajsto obletnico ustanovitve in deseto reorganizacijo. Reorganizacije so bile povprečno vsako poldrugo leto, včasih pa tudi dvakrat na leto. Naštevane bi napolnile celo stran. V tem času se je spreminjala tudi velikost gospodarstva: dodajali so, odvezali, ločevali in zopet spajali. Danes meri 70 000 hektarjev. V letu 1962 je imelo to gospodarstvo približno 30 milijonov izgube, čeprav so se izboljšale tehnične in osebne možnosti njegovega delovanja.

V začetku je sodilo v mehanizacijo pet traktorjev goseničarjev, toda država je že prvo leto prispevala petsto milijonov forintov, da bi se ustvarile možnosti za sodobno gospodarjenje (hlevi, razna kmetijska oprema, stanovanja itd.). V letu 1948 je prišel en traktor na 500 ha orne zemlje, leta 1959 na 118 ha, leta 1961 pa na 91 ha. Stanje osebja se je nenehno izboljševalo: danes pride na 450 ha strokovnjak z višjo ali srednjo izobrazbo. Teh nekaj podatkov dokazuje požrtvovalnost države; deficit, pomanjkanje stabilne organizacijske oblike in nenehne spremembe — leta 1964 je bila nova reorganizacija — pa dajejo slutiti, da je z gospodarjenjem na Hortobagy nekaj narobe. Leta 1962 je bilo poraženih 200 pogonskih strojev, 16 tovornjakov, 36 žitnih kombajnov, 20 šilokombajnov in še vrsta modernih proizvodnih sredstev, 2000 delavcev ter 160 inženirjev in tehnikov agronomije.

Vodstvo gospodarstva pripisuje krivdo za deficit v prvi vrsti suši (o tem govorijo tudi dokumenti: revizija je odpisala na račun narave izdatno vsoto dolga). Vendar moramo ta izgovor sprejeti s pridržkom; področje tega gospodarstva je skoraj vedno tako sušno, da je mogoče vse proizvodne zmote pripisati naravi. Tako sklicevanje na naravo negirajo podatki iz starih uradnih knjig, ki pravijo, da kmetovanje v sušnih letih ni bilo vedno deficitno.

Dneve jubilarnega leta karakterizirajo zmeda, improvizacija in brezglavost. Življenje je sestavljeno iz zastojev in novih pospeškov in tako s svojim neenakomernim tempom trpinči ljudi, živali in stroje. Osnovo za razumevanje današnjega gospodarjenja daje zgodovina tukajšnjega kmetovanja. S pojmom »zgodovina« seveda ne mislim reorganizacij, ki

so se vrstile druga za drugo — njihovo nujnost in smotrnost bi bilo sedaj težko dokazovati — temveč principe in ideje, ki jih je gospodarstvo v tej dobi v praksi uresničevalo ali želelo uresničiti.

V petnajstih letih so na pusti preskusili tri smeri kmetovanja: romantiko, empirijo in znanost. Romantika je trajala večidel do l. 1955, empirija (v jeziku ekonomistov »empirično kmetovanje«) se je končala leta 1961, znanstveno pa so kmetovali od 1962 do 1963. Jasno je, da so bili v romantiki pričujoči nekateri empirični elementi, kakor so tudi v empirijo zašli nekateri elementi romantike, znanost pa je seveda uporabila rezultate empirije.

Novo romantiko

označuje namakanje, pogozdovanje in preoblikovanje narave. Izraz »nova« rabim zaradi razločevanja od stare romantike, ki tudi sodi k pokrajini (to so čikoši, čarda, fatamorgana, potepuhi itd.). Dokumentacija o tem obdobju se je razgubila v vrvežu reorganizacij, ostala so le dejstva in predmetni spomeniki, iz katerih lahko rekonstruiramo njegovo podobo. Časovna odmaknjenost nam je pri tem lahko samo v pomoč, zakaj centrifuga časa je že ločila zrnje od plevela. Nova romantika na Hortobagyju je bila izredno ekstremistična; vsebovala je staro stremljenje po ustvarjanju koristnega, to pa je hotela doseči z nasilnim preoblikovanjem narave.

Pred l. 1945 so pusto večinoma uporabljali za pašo. Še v XX. stoletju je bilo gospodarstvo tukaj napol nomadsko. Zapuščena zemlja Hortobagya, ki se je zaradi zaostalosti in mačehovske narave ohranila kot deviška zemlja, je bila kot nalašč za nove ideje kmetovanja, ki jih je bilo treba šele dokazati. Res je, bombaža menda niso gojili, toda riž so sejali že leta 1955 in to na 6000 hektarjih. Komaj je še kje kakšno področje, kjer se to ne bi poznalo. To so travniki, ki žal niso več za pašo, pa se tudi niso spremenili v plodno zemljo. Štiri leta ali šest je riž še nekako uspeval, nato pa je zraslo med rižem toliko plevela, da je bilo nesmotrno še naprej siliti se z rižem. »Počivajoča« riževa področja so postala po sedmih, osmih letih čisto divja in zanemarjena. S pašnikov za ovce so izrinili živali in človeka. Namesto njih mogočno in divje uspevajo različne vrste kopnega in vodnega plevela. Kasneje so odkrili, da je riž rastlina, ki je zelo izbirčna glede tal. Za dlan visoko rodno plast, ki se je nalagala sto in sto let, so razkrojili z nasipi in s preurejanjem področja. Na depojih zraste vsako pomlad nizka trava, ki edina še spominja na bivša lepa kosišča. Po današnjem strokovnem mnenju je gojenje riža na teh področjih za vedno uničilo zemljišče.

V začetku petdesetih let so naredili na Hortobagyju številne kanale. Že v najstarejših študijah se je oglašala ideja o namakalnem poljedelstvu in želja, spremeniti pusto v uporabno zemljišče, vendar za uresničitev te zamisli ni bilo nikoli sredstev. Sedaj se je denar kar usul. Država je z velikimi vsotami finansirala graditev kanalov. Nova romantika je hotela

pusto spremeniti v obljubljeni deželo. V tistem času so se zaklinjali na uspešnost škropljenja z ladjami. Petdeset metrov dolgi vodni curki, prepleti mavričnih barv, so dajali očem očarljivo sliko in skoraj celih pet let na daleč oznanjali bližajočo se obljubljeni deželo. Nato kanalov niso več napajali. Odkrili so, da vzdrževanje ladij in cena vode presega vrednost pridelkov. Eno ladjo so prodali, drugo izločili. Propadla zamisel je veljala 7 milijonov. Pri Konyi narejeno 20—25 km dolgo kanalizacijo so prerasle vodne rastline; potrateni denar ne bo nikoli povrnjen. Stroške zasipanja kanalov pa bo moral plačevati še prihodnji rod.

Danes mnogi strokovnjaki menijo, da je bila kanalizacija nepotrebna in nekoristna, prihodnost Hortobagyja si zamišljajo brez nje. To njihovo stališče nas uči, kako pademo iz ene skrajnosti v drugo.

Na Konyi je približno deset let stala električna naprava za sušenje sena, katere pa niso nikoli rabili. Poleti 1963 so jo podrli. Njeni sestavni deli in konstrukcijski elementi so bili dolgo prepuščeni glodajoči rji na pašniku. Ni znano, čemu je bila sploh postavljena.

Vse to še nekako razumemo — kot izjemen primer. — Toda kar se je zgodilo s konji, kaže na globljo zvezo s teorijo nove romantike. Jeseni 1952 se je nekdo spomnil, da je treba na Hortobagyju centralizirati plemensko konjerejsko rezervo, ki je bila do takrat raztresena po vsej državi. Direktivi je sledilo dejanje, čeprav hlevi še niso bili sezidani. Zato je stala živina v novembrskem in decembrskem mrazu, v dežju in vetru, kar na prostem. Preden so jo spravili v hleve, je obolela in dosti je je poginilo. Po tej nesreči je bilo na sodišču veliko obravnav. V obdobju nove romantike so iztrebljali konje, »dogajalo se je, da smo nagnali v klavnico 6—7000 konj, zdaj bi pa iz vsake kobile želeli dobiti dva mladiča — po možnosti že v šestih mesecih!«, tako pripoveduje čikoš (konjski pastir) o minulih dogodkih. Tudi sodobno kmetovanje potrebuje konje, zanje se zanimajo tudi iz tujine in jih drago plačujejo: za konja težaka 8—10 tisoč forintov, za mladega plemenskega konja pa 50—60 tisoč forintov v trdni valuti.

V novoromantični praksi Hortobagyja se očituje torzo takratne gospodarske politike. Ko omenjam nekatere nekoristne in drage ukrepe, nočem trditi, da je bilo takratno gospodarstvo v osnovi napačno. Na Hortobagyju so dejstva in trajna dejanja, ki presegajo napake. V bližini Szaszteleka, Ohata, Borsosa je veliko zemlje, katere obdelovanje se je izplačalo. To daje sedaj več dobička, kakor če bi bili še naprej ostali pri pašnikih. Pogozdena področja počasi že spominjajo na gozd. Mladi nasadi dajejo pusti novo podobo. Do leta 1953 so sezidali nove stanovanjske centre. Tako je bila prvič po turških napadih dana možnost za naselitev puste. Z zgodovinskega stališča je to sicer le datum, toda za nadaljnji gospodarski razcvet puste je neprecenljive vrednosti. To moramo poudariti zato, ker je pri ekstremnem gospodarstvu zelo vabljivo izrekati ekstremsne sodbe.

Posamezni pojavi nove romantike so še prav posebej protislovni: dejanje se obrne proti namenu, čeprav niti glede samega namena nismo

vedno soglasni. Res je, da se investicija petstotih milijonov obrestuje šele v prihodnosti, vendar moramo pri ocenjevanju junaškega početja upoštevati, da so se sveže energije, ki so se sprostile pri usodnem prevratu, mnogokrat podile za varljivo fatamorgano.

Tujina je plačevala le za staro romantiko, nova bremeni naš proračun. Naš denar nam je dokazal, da pri kmetovanju ne odloča trdna vera, temveč znanost.

Empirično kmetovanje

se je začelo s tem, da so leta 1953 iz 61 000 ha velikega gospodarstva napravili štiri manjša, samostojna gospodarstva. Njihova samostojnost je zagotavljala večje možnosti za načrtno gospodarjenje in za proizvodno samostojnost; to daje dostojen okvir treznim stremljenjem. V nasprotju z romantiko je to obdobje označeval realizem, čeprav so se v njem še iz leta v leto hranili elementi romantičnih predstav.

Do leta 1955 so bila gospodarstva brez izjeme deficitna, vendar so se pričeli kazati znaki utrditve in možnosti za večjo rentabilnost. Izboljšalo se je stanje osebja in tehnika, uzakonjena je bila pravica opazovanja in empiričnih raziskav, ki niso upoštevale samo tehnike, temveč tudi posebnost klime in tal na Hortobagy. Vojaško terminologijo (»osvajanje«, »premaganje«) so izločili iz gospodarstva. Empirični kmetovalec je zavrzel vojno moralo in pričel upoštevati naravo. To se je kazalo v vsakdanjem delu, ki je dajalo perspektivo tudi prihodnosti.

»Enolični« Hortobagy ima dokaj različna tla, zato so setveni načrti samostojnih gospodarstev razdelili površine nove romantike tudi na 4 do 7 delov, če je zemlja tako zahtevala. Povečala se je obdelava s stroji. Izkušnja je tehniko prilagodila zemlji, v nasprotju z novo romantiko, ki je hotela prilagoditi zemljo tehniki.

V obdobju empiričnega kmetovanja ni bleščečih obljub za prihodnost. Edino resnično koristno dejanje t. j. popravljanje zmot novoromantičnega obdobja, se ne kaže vsiljivo in očitno, temveč se vključuje v zaporedje let tako, da o njem ve le tisti, ki je to delo opravljal. Hkrati s tem se je oblikoval značaj gospodarstva, počasi — kot je pač običaj pri stvareh, ki obetajo trajnost. Ritem razvoja je bil na posameznih področjih različen, toda povsod so se našla enaka merila. Po verodostojnih dokumentih se je profil proizvodnje — ki je upošteval lastnosti pašnikov — »pomaknil v smer živinoreje«. V primerjavi z letom 1950 je bilo v 1959. letu 50 % več živine.

Treznost in življenjsko sposobnost te smeri dokazujejo tudi letne bilance. V primerjavi z letom 1950 kaže 1959. leto za približno 12 milijonov forintov boljši rezultat, leto 1960 približno prav toliko, leto 1961 (čeprav je bilo sušno) pa 2 milijona. Pri analizi teh števil in podatkov moramo upoštevati preseganje plana (v letnem povprečju 8 milijonov forintov) in spreminjanje cen. Cene umetnih gnojil, strojev in rezervnih delov za stroje so narasle. Zdaj je dobila pomen naša prejšnja trditev —

da po starih uradnih knjigah ni mogoče zvrčati krivde za neuspehe na naravo. V letih 1959, 1960, 1961 je teorija o suši sprejemljiva le kot ovržena. (Čeprav zaradi sistema naših cen ne moremo soditi o številkah, ki izkazujejo dobiček ali izgubo v uradnih knjigah, in v zvezi s tem tudi ne o uspešnosti in razvoju gospodarjenja — vseeno mislim, da lahko nakažemo nekaj posledic.)

Uspehi imajo nadvse preprosto razlago: pravilno so postavili cilj, planirali so možnosti, pazili so na to, da so pravočasno sejali, želi in okopavali in da sezonska dela niso postala njihova osnovna dejavnost.

V obdobju empiričnega gospodarstva so se strokovnjaki po enoletni praksi »udomačili« v svojem območju. Kljub razsežnosti področja so pravočasno prihajali tja, kjer so jih potrebovali. Ob večerih so se shajali v pisarnah, kjer so programirali delo. V gostem cigaretnem dimu so ognjevitto razpravljali o minulem in jutrišnjem dnevu. Pri razdeljevanju delavcev — pešcev, voznikov in strojev — seveda ni šlo brez preprirov, toda zjutraj je vsakdo vedel, kaj mu je storiti: »kmetovanje je našlo svoje mesto«. Človek, stroj, čas, vse je bilo načrtno organizirano. Imeli so skromnejšo tehniko, kot jo imajo danes, vendar so jo uspešno uporabljali. S smotno organizacijo dela pa so dosegli, da se v glavni poljedelski sezoni, ko mnogokrat preti delovni zastoj, proizvodnja ni ustavljala. Diktirani tempo je ostajal v mejah zdravega razuma.

S tem, da so vse tako natančno izpolnjevali, pa so prišli v nesporazum z naravo... Tudi v obdobju empiričnega gospodarstva so nastajali pretresljaji, izvirajoči iz človeških slabosti in iz muhastega vremena. Neko jesen se je zgodaj začelo deževje, ki je bilo tako dolgotrajno, da je neomlaten riž vzkalil..., včasih je spet zapretila nova romantika: na Hortobagy je prišlo 8000 orehovit sadik. Tu so slutili, da njihova tla niso primerna za to drevo, in da bi tako pogozdovanje samo povečalo stroške ter zmanjšalo dohodek; toda povelje je povelje in zasadili so sadike. Morda je od vsega ostalo 100—200 drevesc na boljši zemlji v ohatskem področju.

Empirično kmetovanje imajo danes za preživelo tudi na ravni velekombinata; pri tem se sklicujejo predvsem na proizvodne indekse v gospodarsko razvitih deželah. Problem ni v tem — pravijo ekonomisti — da bomo ostali za svetovnim nivojem, če bomo še naprej empirično gospodarili, temveč v tem, da smo že danes v zaostanku. To ugotovitev dopolnjujejo s tem, da izraža empirično veleposestvo s svojo strogo koncentracijo zgolj na svoje notranje zadeve neko omejenost in ločenost, kar je nedvomno odsev nacionalne zaprtosti.

Empirično kmetovanje se razvija z zmernim tempom. Premišlja le v mejah 5—10 tisoč hektarjev; na osnovi svoje gospodarske realnosti si zamišlja celotno narodno gospodarstvo, s težavo pa reagira na nove poglede, ki se kažejo v svetovnem gospodarstvu, in zbira odklonilne dokaze z izgovorom, da mislijo z novotarijami razvrednotiti empirično gospodarstvo, da mislijo spet mačehovsko ravnati s posebnostmi pokrajine in da bodo spet zahtevali nemogoče.

Cilj znanstvenega kmetovanja je doseči svetovno raven. Kmetovalec na sodobni ravni živahno preučuje kmetijstvo oddaljenih dežel in ima indekse svetovnega gospodarstva za veljavna merila. Izjavlja, da moramo posplošiti izkušnje razvitih socialističnih in kapitalističnih dežel in da je treba oblikovati tako proizvodno strukturo, ki omogoča najmodernejše tehnične in tehnološke postopke. V gospodarskem tekmovanju zagotavljajo gospodarski enoti njen obstoj le najsodobnejše delovne metode. Znanstveni kmetovalec izraža najnaprednejšo težnjo naše dobe, zato veliko investira: namaka široka področja, elektrificira, kemikalizira, umetno hrani, metode naravnega obdelovanja zamenjuje z umetnim; njegove investicije, metode, organizacija dela in proizvodnje so izrazito industrijske.

Leta 1961 so »majhna« gospodarstva na Hortobagyju združili, leta 1962 spojili, industrializirali in specializirali. Pri poljedelstvu so se izoblikovali žitni, koruzni, namakalni obrati; pri živinoreji goveji, svinjerejski, konjerejski, ovčerejski in drugi obrati. V obrate so spremenili prometna sredstva (težke stroje, lahke stroje, vozniški obrati), graditev (visoke in nizke graditve) in ribolov.

Obdelovalno zemljo vseh pripojenih zemljišč so razdelili v 78 blokov. Da bi bilo poslovanje tega orjaškega posestva lažje, so razdelili administracijo na oddelke (oddelki za knjigovodstvo, najemnino, zaposlitev, trgovino itd.). Obratne kuhinje, stanovanjske hiše, delavske domove je nadziral centralni organ.

Investiranje za prihodnje objekte so izvajali v znamenju znanstvenega kmetovanja. Poleg primitivnih sušilnic za seno, ki so bile zbite iz akacijevega lesa, so postavili nove električne sušilnice. Enotni vodni sistem za nova namakanja je stal 78 milijonov. Uporabo umetnih gnojil so planirali na 50 tisoč centov. Proti plevelu in proti škodljivim žuželkam so se bojevali kemično z letali. Imajo orodne stroje iz Poljske, ruske stroje za molžo, holandske stroje za mletje detelje. V posebnih obratih umetno valijo piščance, umetno oplajajo in hranijo perutnino. Vse to delajo po industrijskih metodah.

Stanje zaposlenih se je spremenilo. Primerjava podatkov iz leta 1960 in leta 1963 kaže, da je število zaposlenih padlo (od 2536 na 1828), toda število kvalificiranih delavcev je naraslo (od 278 na 400). Leta 1960 je na 100 delavcev prišlo 5 strokovnjakov (inženirjev, tehnikov), v maju leta 1963 pa 8 strokovnjakov in 7 (!) administratorjev. Padanje števila delavcev kaže na dvig tehnične ravni (in na pomanjkanje delovne sile), sprememba sorazmerij pa na novo strukturo. Sestava novega aparata je boljša od prejšnjega, toda učinkovitost je manjša.

Razvejano kmetijstvo si prav gotovo pridobi simpatije tujca, ki potuje mimo, tudi domači gostje ga imajo za nekaj modernega in novega. Tisti pa, ki ga gledajo od blizu, ki vidijo, kako deluje, pravijo, da je v njem nekaj, kar ni »socialistično«. Če bi s tem mislili na nepomembne stvari, bi ta trditev lahko povzročila mnogo nesporazumov. Toda v tej trditvi so sumirana resnična dejstva, dogodki, pojavi in tendence, ki jih je mo-

goče meriti z zanesljivimi normativi in s prakso. V našem primeru s prakso kmetovanja na Hortobagy — in to moramo nujno raziskati, ker govori o začetku neke revolucije, katere rezultati nam bodo rabili pri vsem našem prihodnjem kmetovanju.

Pri razvrščanju dejstev po njihovi pomembnosti bom začel s tistimi, ki govorijo o velikosti površine. Po spojitvi gospodarstva se je na posestvu vsakdo trudil, da bi spoznal vsa področja in se znašel v labirintu novih odvisnosti in zvez. To ni bilo lahko. Mnoge dejavnosti so ostale brez izvajalcev. Včasih je minilo pol dneva, preden je traktorist našel svoje delovno mesto. V prvih mesecih so se skušali agronomi orientirati z zemljevidom, toda še leto in pol po spojitvi sem srečal strokovnjaka, ki je že več ur iskal neko petdeset hektarsko področje. Učinkovitost tehnike se je zmanjšala delno zaradi prevelike površine, delno pa zaradi prevelike specializacije. Specializirani strojni obrati so bili nameščeni na zelo različnih mestih. Goseničarji so šli na delo iz Ohata na Elep, lahki stroji pa narobe, to je tja in nazaj 70 km ali še več. Vozovi s konji so šli na Szasztelek, na Ohat, Furedkoos, skratka tja, kamor so jih napotili. Odšli so v ponedeljek zjutraj in prispeli tja popoldne. Ta dan niso nič delali, v soboto spet nič, ker so hoteli priti domov še pred mrakom. Če k tej oddaljenosti dodamo še zaledenele, zmrzle poti, blato, ki je segalo do kolesnih osi, mraz, dež in okolnosti, ki so izčrpavale človeka, živali in stroje; in velikansko število praznih voženj, potem najdemo razpoke, skozi katere je dohodek vse leto iztekal (tako imenovane strojne obrate so ustanovili šele po enem letu), delno pa dobimo odgovor tudi na to, zakaj se je v letu 1963 zlomilo toliko koles in zakaj je bilo v glavni sezoni pokvarjenih 20—30 % strojev. Pregrupiranje delavcev (pešcev) je moralo prav tako terjati mnogo časa.

Pogoj za uspešno delovanje specializiranega gospodarjenja je največja koordinacija znotraj panog in med samimi panogami. Ni pa si mogoče predstavljati, da bi na področju 70 000 ha tekla vsa zobata kolesa po načrtu. Gospodarstvo na Hortobagy je bolj zgled za to, kako se ne sme gospodariti.

Posamezni poljedelski in živinorejski obrati so razmeščeni po pusti. Oddaljenost se začenja z desetimi kilometri. Strokovnjak se vsak dan prevaža 40—50 km, to pomeni 5—6 ur neproduktivnega dela dnevno. V kratkih odmorih med vožnjo lahko na hitro opravi pregled, za specifičnosti obrata pa mu že zmanjka časa.

Specialist, ki je vodja kakega obrata, dela zapletene operacije in izdela tehnologijo obrata; zmanjka mu pa časa, da bi koordiniral letni plan gospodarstva z načrtom obrata, ker ga večinoma zapravi z vožnjami in pa, ker ni lahko organizirati delavce, vozove, stroje in druge dejavnike dela na tako obsežni površini — kjer je vsak vedno na potovanju.

Prva dolžnost specialista bi bila, da se ukvarja s problematiko gojenja rastlinskih vrst ali da se poglobi v vzgajanje živine in to znanstveno — toda za to ni časa. V praksi je le glavni organizator in srečen je, če lahko to dobro opravi. Čeprav ima pomočnike, mora večino organizacijskih nalog opraviti sam, ker se drugi obrati obračajo le nanj kot na pred-

stojnika obrata. Včasih mu pomaga agronom, ki je po svoji nalogi namestnik glavnega organizatorja, a ta dela za vse strokovnjake, dodeljen pa ni nobenemu. Če dobiva protislovna naročila (in seveda jih dobiva), opravi tista, ki prihajajo z višjega mesta, ali pa tista, ki so bolj simpatična. Sam ima na voljo voznika, ki spadata k področju, toda vsak dan razvršča tudi traktoriste (ti spadajo k strojnemu parku), kopače (ti spadajo k nizki gradnji) in oskrbovalce živine (ki sprejemajo naročila živinorejcev). »Agronom je oblastnik brez oblasti. Sam dela tam, kjer je pred fuzijo delalo četvero ali petero ljudi...«

Ce je tak človek zaveden, dirja ves dan kot njegovi kolegi, ki so specializirani za gojenje rastlin, za vzrejanje ovc, perutnine, govedi itd. Večkrat sem imel priložnost opazovati jih pri tem. Imel sem vtis (in ta vtis se je vse bolj poglobljal), da so ti ljudje le inšpekcijski mehanizem industrijskega kombinata z gigantskimi merami, da so enosmerno postavljeni avtomati za velikansko področje, ki opazujejo dogodke, nihanje kazalcev delovnih dni, nato pa dirkajo naprej, — ne da bi te podatke mogli ustvarjalno formirati. Njihova obremenjenost je do skrajnosti stopnjevana, njihov delovni efekt pa je nizek.

Ko jih sprašujem o njihovi osebni ali predmetni vezanosti, dobim enake odgovore. Vsak je specialist: njegovo delo je odvisno od delovanja sistema nazobčanih koles. Obratni agronom je pripovedoval, da je postal po izvršeni fuziji obratov diplomatski opazovalec. Včasih posreduje naprej, včasih posredujejo drugi njemu. Referent z obrata pripoveduje (po moji sodbi dnevno prevozi 120—150 km): »Zelo dosti je bilo treba prevoziti, da se 30 milijonov izgube ni povzpelo na 40 milijonov.« Delovodja priznava, da ni zmožen pregledati celo delovno področje, in da ni nikogar, ki bi imel vsaj teoretično pregled nad celoto. Inženir, ki je v maju pohvalil organizacijo obratov, je v septembru dal odpoved. Preutrudil sem se — je izjavil. Glavni inženir je govoril podobno: »Človek si včasih naivno in iluzorno domišlja, da gospodari, toda na lepem spozna, da je to zmota.« Po znanju, po izkušnjah in po ugledu sta ta dva človeka tako različne vrednosti, zavzemata različen družbeni položaj in imata različni delovni mesti a ob problemih kmetijstva sta se oba počutila enako brez moči.

Strokovnjak z modernimi pogledi — ki se vzdigujejo nad osebna, mnogokrat ponižujoča nasprotja, meni, da načelo specializacije ni slabo, in da je vzrok slabosti izključno previliki obseg površine. Tako nastaja paradokсна situacija: težje je ravnati na višji ravni z modernimi proizvodnimi sredstvi v tehniziranem in mehaniziranem kmetijstvu. Tako smo prišli do tja, kjer je treba pojavom na industrializiranih državnih posestvih pogledati iz oči v oči.

Najbolj značilno je, »da je specializirani sistem tak, kot če bi to bila ločena podjetja. V medsebojnih odnosih velja načelo: kdor zna, ta zna.« Temu sem bil večkrat priča. V prvem letu znanstvenega kmetovanja so končali spomladansko setev 10. junija. Tudi v drugem letu sem se srečal z agronomom, ki ni bil vesel majskega dežja, ker seme še ni bilo posejano. Stroji niso bili pravočasno pripravljeni. Tudi vzrok zastoja je povedal: »Sodelovanje med agronomijo in strojnim parkom je slabo.«

Po mnenju agronomov pri strojnem parku popravil ne opravljajo redno. Pri strojnem parku valijo krivdo na agronome, češ da uničujejo in preobremenjujejo stroje. Navajajo lansko zimo, ko je bila zemlja pripravljena za oranje, traktoriste pa so določili za težaška dela. Spomladi so še zmeraj tlačili blato. Če brane, valjarja ali kakega drugega orodja niso več potrebovali, so vse pustili tam, kjer so kaj nazadnje uporabljali.

Če so se nasipi podirali kmalu po tistem, ko so jih postavili, so namakalci trdili, da so bili slabo narejeni. Ljudje z nizkih gradenj pa jim vračajo očitek s trditvijo, da so kršili obratne predpise, da so vodno gladino določali previsoko, da niso upoštevali sesedanja novih nasipov. Obrat ribogojnice je med vsemi najbolj očiten (»oni se ne menijo za nas, mi se pa zanje ne«), ker pa sami ne pridelujejo ribje krme, zaman planira način gojenja rib s stališča maksimalnega naraščanja teže, zakaj hranijo jih le s tistim, kar dobijo. Oddaljenemu jezerskemu področju je zmanjkalo v silosu pšenice. Agronom je naročil hrano. Po telefonu so sporočili, da so v tem mesecu vsa prevozna sredstva dodeljena za transportiranje sena. »Tovariš naj jih kar nakrmi s koruzo.« Prepir o tem, kdo ima prav, je ključno vprašanje odnosov med obrati. To, in ne medsebojno tekmovanje!

Prizadeti bi lahko ustno razčiščevali medsebojne sporne zadeve, toda beseda se izgubi, pisanje pa ostane. Zato si dopisujejo. Nizka gradnja pošlje zapisnik na živinorejski obrat »Z žalostjo smo ugotovili...« Pisma prihajajo, odhajajo kot v diplomaciji ali pri trgovini. Kmetovanje izpuhteva v birokracijo in odgovornost postaja mističen in metafizičen pojem. Dokumentacija priča o tem, da »je na postaji približno 3 tisoč centov koruze čakalo dva meseca v odprtih vagonih(!)«. Koruza se je napila vlage, začela je zaudarjati in gniti. Tu je bil vzrok, da je na nekem svinjerejskem obratu nastala črevesna infekcija. Izdali so napotilo, naj pokvarjeni pridelek »uporabljajo za ribe«. Zaradi take odločitve je začelo zaudarjati ribje meso, hkrati pa zaudarja tudi taka trgovska morala, pri kateri je čutiti kapitalistični princip: lov za dobičkom. Lahko bi še našteval dejstva, ki kažejo na to, kako »lastni« načrt, »lastni« interes in »lastni« mehanizem uničuje skupni načrt, skupni interes in mehanizem in tako najeda tudi sam smisel socialističnega kmetovanja. Plugi za pluzenje kanala so še v dobrem stanju — ker pa se je njihova »doba trajanja« že iztekla — so jih izločili in razbili s kovinskimi rezalniki. (Kako prav bi še prišli za nekatera dela!) Ob neki drugi priložnosti je delavec — nakladalec opozoril, da je »v vrečah žito, ki že lepo kali«. Lahko bi še naštevali škodo, ki izvira iz tega, da so strokovnjaki pri tehnični in pozicijski reorganizaciji izgubili zmožnost za razsojevanje: v strogo določenih mejah specializacije se ne znajdejo več. Pri specializiranju obratov se jim je kmetijstvo izmuznilo iz rok.

Ni težko najti človeka, ki je leta in leta delal pri živini, nato pa so ga, ne da bi ga vprašali, zamenjali z drugim, njega pa poslali k pridelovanju rastlin. Traktorist je moral obrezovati odpadke, delavec za zemeljska dela pa delati na seniku, če ga niso dodelili k striženju ovc; človeka, ki je delal pri črpalkah, so poslali na ribji obrat. Na Konyi stanuje 8

traktoristov, ki »hodijo« delat v Oha!, Elep ali v Szasztelek, kakor pač nanese: s kolesom, z vlakom, s tovornjakom. Nekateri odhajajo ob petih zjutraj in se vračajo ob devetih zvečer.

Pri strukturi takega kmetovanja so upravičeni osebni interesi delavca odrinjeni. Prisiljen je, da po trenutnem interesu gospodarjenja menjuje svoje mesto in vlogo, kakor mu pač ukazujejo. Njegove težave in pritožbe rešuje okorna birokracija in zamudna administracija in sicer ne neposredno, temveč prek brigadirja in njegovega posredovanja. Njegova oseba, njegov individualni osebni obraz in njegovo ime niso pomembni. Če se izogne uradni poti in gre sam v pisarno, ga najprej povprašajo za številko njegove brigade. Tu so očitni mikrobi depersonifikacije.

Pravni okvir administracije je silno narasel. Ne samo da kmetovanje registrira, tudi aktivno se vmešava vanj: prepoveduje, daje, jemlje, spreminja (o vsem tem bi lahko napisal posebno poglavje), s svojimi navodili, odločbami in prepovedmi se zagozdi med delavca in strokovnega vodjo in s tem preprečuje, da bi se odnosi podrejanja in nadrejanja segreli v toplo čustvo človeške enotnosti. Med svojim potepanjem sem pristopil zdaj k temu, zdaj k drugemu človeku in naletel le na hladen in slabo-krven odnos, ki najde besede le za tisto, kar se nanaša na delo.

Morda ni več potrebno analizirati, kaj ni socialistično v specializiranem kmetijstvu. Ta poljedelski kombinat — je po mojem mnenju organiziran po vzorcu kakega zahodnega kapitalističnega kombinata. »Totalno specializacijo« je najprej vpeljalo državno gospodarstvo Lajta-Hanšag, in ker je bilo v tistem času v Lajta Hanšag veliko okrožje, je sem prišla le imitacija imitacije. Kljub tresljajem in škripanju celotnega ustroja posestva je čutiti, da je matematično in geometrično natanko zgrajeno, da pa v njegovem ustroju vibrirajo tudi tuje zamisli. Konstruktor, ki ga je ustvaril, je mislil le na dobiček. Njegova morala in psihologija odseva kapitalistični mezdni odnos. Je brez iluzij, odrekel se je temu, da bi si pridobil srce delavca, njegovo dušo in njegovo zavestno disciplino, zahteva le njegovo delovno zmožnost.

V procesu poljedelske proizvodnje se krepi znanstveni pogled v nasprotju z empiričnim (in v tem je prihodnost!); ne more se tudi preprečiti industrijski način proizvodnje in specializacija. Kaže, da svetovno gospodarsko tekmovanje regulira in enoti stil in pravila udeležbe. Tega ni mogoče zanikati. Toda na Hortobayu so z zahoda prevzeli ne samo organizacijsko shemo (v slabih, popačenih razmerjih), temveč tudi njeno idejo. Ta pa je v človeških in službenih odnosih zbudila in okrepila tuje odseve.

Njenega uničujočega vpliva ni mogoče izraziti v forintih, in tudi zaradi omejenega prostora jih samo omenjam. Vendar pa bi rad opozoril, da bi že bil čas, da začnemo idejno ofenzivo na primarno področje našega življenja, to je na delo. Dokler sem še stanoval na Hortabagy, sem sicer često videl šotore meteorologov in vrtalne stolpe geologov, vendar na pusti nisem opazil znanstvene skupine, ki bi preučevala socialno klimo in ki bi s proučevanjem kompliciranega medsebojnega vpliva med človekom in delom opozarjala družbo na grozeče razdiralne sile, ki pretijo človeku pri delu.

Preskušena varianta znanstvenega kmetovanja je na Hortobagyju po dveh letih propadla. V drugem letu je deficit znašal 11,6 milijonov forintov. Iz časnikov pa vemo, »da je polom v letih 1962 in 1963 pripomogel k temu, da je vodstvo kombinata z okrajnimi organi in z glavnim odborom državnih posestev sklenilo, da morajo na Hortobagyju opustiti reorganizacije in da je treba dati delovnim ljudem, ki tam živijo, perspektivo za jutri in za prihodnost.

Toda petnajsti jubilej, enajsta reorganizacija in zmeda, ki je komaj minila, zbuja bolj neodločnost kot zaupanje. Jasno in znano je, da petnajstletna labilnost kaže tudi še na nekatere druge reči. Kaže na stagnacijo in slabosti samega državnega agrarnega gospodarstva, in to je nujno treba odpraviti.

Čas nas preganja. Mirno medsebojno sožitje ostro postavlja in označuje novo sodelovanje narodnega in svetovnega gospodarstva in odpira nove perspektive narodnemu gospodarstvu. Po drugi strani pa zahteva statiko tudi nadaljnji razvoj zadrug: ni namreč vseeno, kako stopa madžarsko kmetijstvo od empiričnega kmetovanja k znanstvenemu kmetovanju. Prvi korak v tem tekmovanju je s stališča našega obstoja izredno pomemben.

Če pregledamo zgodovino kmetovanja, često opazimo ponavljanje zmot glede osnovnih vprašanj. Ideja gigantskega kmetovanja je iz istih razlogov dvakrat propadla: zaradi neprehodnega terena, kriminalnih možnosti za prevažanje, zaradi pomanjkanja občil. Nova romantika je dokazala v negativnem smislu, empirično kmetovanje v pozitivnem, da je treba v letnem planu in pri oblikovanju profila proizvodnje upoštevati terenske možnosti. V kmetovanju zadnjih dveh let pa se je zamajala celo ta osnovna resnica in treba jo je na novo dokazati.

Navidezno protislovje med terensko možnostjo in državno nujnostjo se je v praksi stopnjevalo do spopada. Nova romantika je poudarjala nujno v nasprotju z mogočim, v obdobju empirije smo opazili ravnotežje (sicer dokaj dvomljivo, ker ga je omejevalo prekoračenje plana z 8-milijonskim letnim povprečjem), v času znanstvenega kmetovanja se je ravnotežje ponovno podrlo, tako da so nedvomno koristne lokalne tendence postale neuresničljive. Npr. silili so vzgajati industrijske rastline, ki so zahtevale mnogo nege, na račun vzgajanja osnovnih krmilnih rastlin. Deteljo so mleli v moko in odvažali — pri tem je škodo trpela živina. Zdaj so si zopet postavili cilj: naj bi bilo kmetijstvo glede preskrbovanja s krmo popolnoma samostojno.

V zaporedju kmetovanja po treh različnih idejah sta ritem in metoda preorientacije zelo poučna. Nova romantika je v letu 1953 prešla svoj zenit, vendar je izginjala iz kmetijstva neodpušljivo počasi. Minila so leta, preden se je razumnost okrepila. Empirično kmetovanje še ni »steklo« v taki meri, da bi bili lahko do kraja izrabili njegove organizacijske prednosti, njegove pridobitve na področju materialnih interesov delavcev, že so ga odpravili s tako naglico, kot da bi izvršili »državni udar«. Začetek empirije je težko ugotoviti, začetek specializiranega kmetovanja pa

nam je natanko znan: uradno se je začel 1. januarja 1962, po kratki enoletni pripravi. Tak vojaški način preusmerjanja zbuja razne dvome.

Ali izsledki nacionalnega in svetovnega kmetovanja obvezujejo k hitrosti ali k natančnosti? Ali se po tako ostrem preobratu ne zvrne na glavo vse kmetovanje? Ali je gospodarstvo proces ali formula? Ali ima svoje notranje zakonitosti ali ne? Ali je pomembno poznati naravo, vendar zahtevati reorganizacijo, ali pa je dovolj že to, da vemo, kaj hočemo? In končno: ali naj pri oblikovanju gospodarstva sledimo marksistični metodi ali voluntaristični?

Nerazrešena vprašanja znanstvenega kmetovanja je na novo rešila praksa Hortobagya: za ceno 40 milijonov forintov. Resnično znanstveno kmetovanje zida svoje drzne novotarije na osnovnih proizvodnih in gospodarskih postopkih in skupaj z njimi uveljavlja novo, ker mu je znano, da se revolucionarne zamisli brez tega spremene v samo škodo. Približno tako se je dogodilo na Hortobagyu.

Kršili so mnoge osnovne zahteve kmetovanja. Zanimarili so vzdrževanje zgradb. Nekaj hlevov je smrtno nevarnih. Na Szatmaritelken so kočijaži iz enega hleva premestili konje v hlev, ki je bil videti še najbolj zanesljiv. V istem času je specialist sestavil spisek vsega, česar primanjkuje in napravil zapisnik. Na moje vprašanje, ali meni, da bodo v enem letu popravili škodo, je odgovoril z razločnim »ne«. Delo na tekočem traku je bilo počasno ali v zastoju, ker ni bilo osnovnega orodja ali materiala, ročnega orodja, vijakov, podkev, lesnega olja. Zato bi bilo sramotno zahtevati sodobno dvigalo v delavnici ali žago za led v enem največjih ribogojnih obratov, kjer pozimi lomijo led s sekiro.

Mnogo bi se dalo pisati ne le o izvrševanju osnovnega empiričnega dela, temveč tudi o napakah modernega ukrepanja. Perutnino redijo z umetno hrano, toda dokument priča o tem, da leži krma dneve in tedne v skladiščih na železniški postaji, kjer se občutljivejše vrste pokvarijo. Na nekem področju, kjer sončnic niso škropili s pravim škropivom, je napaka povzročila strašen propad rastlin. V velikih količinah so uporabljali nova sredstva proti plevelu, ne da bi bili prej preskusili njihovo delovanje. V letu 1962 razpršeni šimazin ni deloval, v letu 1963 je uničil 50 % posejane soje na 112 ha in popolnoma uničil 34 ha repe. Izgovarjajo se na sušo, češ da se v sušnem letu ni stopil; naslednje leto pa se je v snežni brozgi in dežju stopil in ostal brez učinka.

Informacije iz zgodovine državnega kmetovanja niso tako natančne kot zapisniki specialistov. Njenih faktov ni mogoče tako zapisati kot delo okoli hlevov in tudi sicer »ni človeka, ki bi bil vse to vsaj teoretično v celoti sprevidel«.

Delovna skupina ekonomistov, agronomov in sociologov bi bila lahko z večjo usposobljenostjo izdelala natančnejši profil z manjšim rizikom zmot, da bi okarakteriziral nauke, ki sledijo iz petnajstletnih izkušenj državnega kmetijskega sektorja. Toda za to ni bilo časa: samo perspektive imamo, konsekvenc nimamo. Odgovornost se zvali na podnebje, bolj sušno »od običajnega« in še na druge okoliščine, ki jih vzdignejo na stopnjo veljavnosti. Osramočena ideja znanstvenosti bo še dolgo predmet norče-

vanja; mnogo časa bo minilo, preden se bo ponovno povrnilo zaupanje v znanost.

V meni se je izoblikovalo mnenje, da ne bi bila maksimalna zahteva, če bi kakšen fiktivni revizor pregledal gospodarsko planiranje ne samo s strokovnega vidika, temveč tudi s stališča človeka. To zahtevo, ki se zdi neobičajna, je nekdo na kraju (tako imenovani »preprosti« človek, brez diplome) formuliral takole: »S takimi velikanskimi spremembami bi nas bili morali prej seznaniti, treba bi jih bilo poenostaviti.«

Obratovodje so imeli do zadnjega trenutka meglene predstave in protislovne pojme o načinu specializiranega kmetijstva. Delavci so samo mimogrede izvedeli, da bo reorganizacija. Kot da res ne bi bili vedeli, da moramo novo zasejati v zavest ljudi, dati jim moramo čas in priložnost, da vsaj v bistvu dojamajo tisto, kar bodo jutri izvajali.

Nepoznanje psihologije dela in sociologije se kaže v upanju, da je mogoče določeno kategorijo delavcev uniformirati po sistematiki specializiranega kmetovanja. Ne, ni mogoče. Kočijaž se ni zato preselil iz vasi v Konyo, da bi ves teden preživel na Ohatu. Ni se poročil zato, da bi se hranil v obratni menzi in spal v delavski baraki. Ko bi bile v letu 1963 na voljo hiše v okoliških vaseh, bi se bilo prebivalstvo Hortobagya zelo razredčilo.

Znamenja kažejo, da se bo gospodarstvo Hortobagya v bližnji prihodnosti normaliziralo. Na novo odkriti aksiomi so v naslednjih letih vedno razvili svoje koristne vplive. Tako je bilo po obdobju nove romantike, tako bo tudi sedaj, vendar je o tem, kdaj se bo proces kmetovanja umiril, še prezgodaj govoriti. Perspektive so bile že prej, toda kmetijstvo je kljub temu ostalo na istem mestu. Če bi v gospodarstvu ustvarili zaupanja vredno družbeno kontrolo, bi dali s tem dragoceno gotovost prihodnji perspektivi. Možnosti so dane: demokratična in socialistična preureditev daje proizvodnji velikansko energijo, z druge strani pa zahteva človeka in njegovo stremljenje, da bi se aktivno vključil v svet in mu dal na voljo svojo delovno zmožnost.

Po moji slutnji gospodarsko planiranje v prihodnosti ne more biti zanesljivo brez psiholoških in socioloških resnic. Tudi če bi dosegli svetovno raven, je upoštevanje edino dobička premalo. Merilo je to, da človek začuti delo kot svoje, ne pa kot nekaj, kar mu je nasprotno.

Nekateri dosežki filozofskih raziskav v ZSSR

Povzel Andrej Kirn

Pod tem naslovom je Institut za filozofijo Akademije znanosti ZSSR objavil v peti številki (1965) revije »Vprašanja filozofije« daljšo, pregledno in kritično analizo filozofskih raziskav v zadnjih letih. Z dokumentiranim gradivom je potegnjena črta med tem, kar je bilo storjeno, in nalogami, ki stojijo pred sovjetskimi filozofi. Zdelo se mi je koristno, da to analizo predstavim v krajšem izvlečku.

Napredna filozofska misel se vedno oglašča kot teoretičen in posplošen izraz osnovnih problemov svoje dobe. Brez širokega, filozofskega, dialektično-materialističnega prijema ni mogoče dojeti bistvenega v svetu protislovja, razbrati glavne revolucionarne sile v današnji epohi in določiti perspektivo človeštva. O aktivnosti filozofov in filozofskih ustanov govori tudi število knjig, ki so izšle v zadnjih dveh letih. Leta 1963 je izšlo 640 filozofskih knjig, leta 1964 pa 450. Mnoge med njimi so precej površne, povprečne. Fundamentalnega pomena je izdaja »Zgodovine filozofije«, ki je svetovna in ne zajema samo evropskega dela filozofije, je torej prvo marksistično delo te vrste. Izšla bo v šestih debelih zvezkih. Ob 50. obletnici oktobrske revolucije bo dokončana »Zgodovina filozofije narodov ZSSR v petih zvezkih. Doslej sta izšla dva. V njej bo objavljeno obilo doslej neznanih dokumentov. Izdana bo »Filozofska enciklopedija« v petih zvezkih, trije so že izšli. V ospredju so problemi socializma in komunizma, mesto človeka v njima in njun odnos do filozofije. Tako se pripravljata knjigi »Formiranje komunističnih družbenih odnosov« (dve knjigi) in »Graditev komunizma in duhovni svet novega človeka«. S sodelavci iz drugih socialističnih dežel pa bo napisana knjiga »Socializem in komunizem«.

Vprašanje dialektičnega materializma

Njegov nadaljnji razvoj se ne more misliti brez globoke posplošitve prakse sodobnega družbenega razvoja — graditve socializma in komunizma, izkušenj svetovnega revolucionarnega gibanja ter novejših dosežkov naravnih in družbenih znanosti. V zadnjih letih so bili v ospredju problemi narave psihičnega. Tu je treba omeniti dela S. L. Rubinštejna »Bit in zavest« (Moskva) 1957, »Principi in pota razvoja psihologije« M., 1959, A. N. Leontijev »Problemi razvoja psihe« M., 1959. Rubinštejn je eden izmed prvih v sovjetski filozofski literaturi postavil vprašanje o povezavi in razliki kategorij kot »psihično«, »idealno«, »subjektivno«. Zanimive znanstvene sklepe vsebuje knjiga »Filozofska vprašanja fiziologije višje živčne dejavnosti«. Delo kritično pretresa material kongresa Akademije znanosti in Akademije medicinskih znanosti, posvečenega fiziologu Pavlovu leta 1950. Hkrati s poglobljenimi marksističnimi nauki o zavesti pa so se v tej literaturi v zadnjem času razširili vulgarizatorski pogledi, ki psihično reducirajo na fiziološko in s tem izključujejo osnovno vprašanje filozofije. Oglašajo se tudi avtorji, pri katerih je novost problema in povezanost s konkretnimi znanostmi samo navidezna. Tako je npr. delo A. N. Rjakina »O odrazu kot splošni lastnosti vse materije«, Kaluga 1958. Avtor slabo pozna problematiko sodobnih znanosti in proces odraza reducira na medsebojno učinkovanje. Novi gnoseološki problemi so nastali v zvezi z modeliranjem in

novimi smermi v lingvistiki. Odnos empiričnega in teoretičnega obravnavajo zborniki »Problemi logike in dialektike spoznavanja« Alma Ata 1963, »Dialektika-teorija spoznavanja. Problemi mišljenja v sodobni znanosti« Kijev 1964, »Problemi znanstvene metode« M., 1964, »Filozofski problemi sodobne formalne logike« M., 1964. Ta dela imajo pomen ne samo za spoznavno teorijo dialektičnega materializma, temveč tudi za konkretne znanosti. Globlje je treba raziskovati dialektiko abstraktnega mišljenja. Premalo se raziskuje struktura miselnega akta in premalo pozornosti se posveča aktivnosti spoznavajočega subjekta, ustvarjalnemu značaju spoznavanja. Pred našimi filozofi stoji pomembna naloga napisati zgodovino gnoseologije, ki bi bila povezana z zgodovino dialektike, zgodovino znanosti in zgodovino tehnike. (Sovjetski marksisti imajo vse možnosti, da izpeljejo to veličastno nalogo, ki jo je zastavil in grobo skiciral že Lenin v Filozofskih zvezkih. Posamične, delne posplošitve so že izvršene. Tako bi omenil kolektivno, marksistično napisano »Zgodovino tehnike« M., 1962, knjigo M. M. Karpova »Osnovne zakonitosti razvoja naravoslovja«, izdala univerza v Rostovu 1963, dalje »Zgodovino naravoslovja v Rusiji« M., 1957–1960, številne odlične monografije o problemih razvoja in odnosa med jezikom in mišljenjem, kar je Lenin še posebno podčrtal v svoji skici. Manjka jim še marksistično napisana obča zgodovina naravoslovja in zgodovina jezika. Posebno je treba poudariti napor sovjetskih marksistov, da v dialektično spoznavno teorijo pritegnejo zgodovino tehnike in način človekovega dela, področji, ki sta bili doslej nasploh prezrti v spoznavni teoriji in je na to opozoril že Engles v »Dialektiki narave«. Pritegnitev teh dveh področij bo po mojem mnenju odprlo neslutene možnosti za preinterpretiranje in razvoj številnih filozofskih in drugih problemov. (KA — avtor tega izvlečka).

Storjeni so prvi koraki za povezovanje zakonov dialektike, npr. kolektivno delo beloruskih filozofov »Razvoj V. I. Leninovega marksističnega nauka o zakonih dialektike« Minsk 1960, knjiga Višje partijske šole in Akademije družbenih znanosti »Dialektika razvoja socialistične družbe« M., 1961, »Nekatere zakonitosti znanstvenega spoznavanja« Novosibirsk 1964. Izšla je tudi vrsta monografij o posameznih kategorijah dialektike. V nekaterih se še ponavljajo splošno znane resnice. Zakone dialektike je treba prikazati kot zakone spoznavanja, ne kot zbirko primerov. (To je tudi znano stališče Leninove kritike odnosa Plehanova do dialektike. KA)

Premagana je stopnja, ko so nekateri moderno simbolno logiko neosnovano ocenjevali kot pojav sholastike in metafizike v buržoazni misli. Na Institutu za filozofijo Akademije znanosti ZSSR in na katedrah visokih šol Moskve, Leningrada, Kijeva, Tbilisa, Novosibirska, Odese, Tomska idr. že uspešno delajo skupine kvalificiranih logikov. Sistematično se izdajajo dela s področja logike, npr. kolektivna dela »Logična raziskovanja« M., 1959, »Uporaba logike v znanosti in tehniki« M., 1960, »Filozofska vprašanja sodobne formalne logike« M., 1962, »Problemi logike« M., 1963, »Problemi logike znanstvenega spoznavanja« M., 1964, »Formalna logika in metodologija znanosti« M., 1964, monografije A. A. Zinovjeva »Filozofski problemi mnogoznačne logike« M., 1960, D. P. Gorski »Vprašanje abstrakcije in formiranje pojmov« M., 1961, L. O. Reznikov »Gnoseološka vprašanja semiotike« L (Leningrad) 1964. V zadnjih letih je izšlo več knjig s področja logike kot vsa leta prej. Na sodobni etapi je poseben pomen pridobila matematična ali simbolna logika. Pokazala se je njena tesna in mnogostranska zveza z znanostjo in tehniko. Logična problematika je karakteristična za sodobno matematiko, biologijo, lingvistiko, povezana je z razvojem računske tehnike, avtomatike in kibernetike.

Filozofski problemi sodobnega naravoslovja

V ospredje so prišli v zadnjih letih teoretični in metodološki problemi naravnih znanosti. Tudi tu prevladujejo kolektivna dela, npr. »Filozofski problemi narave elementarnih delcev« M., 1963, »Medsebojno učinkovanje znanosti pri raziskovanju Zemlje« M., 1963, »O bitnosti življenja« M., 1964. Pri-

pravilja se izdaja »Dialektični materializem in sodobno naravoslovje« v treh knjigah. Prva, »Predmet in medsebojna povezanost naravnih znanosti« je že izšla. Drugi dve sta v pripravi in bosta imeli naslov »Struktura in vrste materije« in »Materialistična dialektika in metoda naravnih znanosti«. Ta dela naj bi dala sliko o dialektiki narave na sodobnem nivoju razvoja znanosti. (Pri nas pa mnogi govorijo o tem, da se znanost ukvarja z »danim«, »puko postoječim«, namesto, da bi resno študirali dialektiko razvoja znanstvenega dela in mišljenja. Ni posebne škode, če se nekateri zadovoljujejo s takimi površnimi označbami znanosti, škoda je le, da odvrčajo mladi rod od resnega, poglobljenega študija teh problemov. KA)

Mnogo del je posvečeno prispevku Marxa, Engelsa in Lenina na področju naravoslovja. Dosti prispevkov V. A. Foka, A. D. Aleksandrova, G. I. Naana, A. L. Zeljmanova, A. R. Aronova, S. T. Meljuhina, V. I. Sviderskega. P. J. Stejnmana je posvečenih problemu prostora in časa. Sovjetski naravoslovci-filozofi so podvrgli analizi pojme kot masa, energija, kemični element, elementarni delec, valovna funkcija idr. Filozofski analizi so bile podvržene metode raznih znanosti, npr. J. A. Ždanov »Sprememba metode v organski kemiji« Rostov na Donu 1963, V. A. Štoff »Vloga modela v spoznavanju« M., 1963, S. T. Meljuhin »Problem končnega in neskončnega« M., 1958. Raziskujejo se filozofske osnovne teorije verjetnosti in nastala so zanimiva dela filozofske posplošitve pojavov simetrije. Še se kaže dogmatičen pogled v ocenjevanju novjših idej naravoslovja. Posebno je tak pogled še močan v biologiji. Tak značaj imajo knjige »Filozofski problemi sodobne biologije«, Kijev 1962, »O dialektiki žive narave« M., 1964 in »Oris dialektike žive narave«. V nastopih I. I. Prezenta, G. V. Platonova, A. I. Ignatova je še najmočnejše izražena apologetika zmotnih nazorov akademika T. D. Lisenka.

Pozitivno vlogo je imela zvezna konferenca naravoslovcev in filozofov leta 1958 v Moskvi, posvečena filozofskim vprašanjem naravoslovja. Organska povezanost marksistične filozofije in specialnih znanosti, tako naravoslovnih kot družbenih, je eden izmed izvirov moči sovjetske znanosti. Številne kvalitetne prispevke o teh vprašanjih objavljajo Vprašanja filozofije, vestnika leningrajske in moskovske univerze, Filozofske znanosti idr. Kritika buržoaznih filozofov, ki špekulirajo s težavami sodobnega naravoslovja, je za sedaj še premalo globoka. Filozofi, ki delajo na področju dialektičnega materializma, se slabo orientirajo ob filozofskih problemih sodobnega naravoslovja. Bolj aktivni so v tem pogledu sami naravoslovci. Veliko škode so povzročili tisti filozofi in naravoslovci, ki so zavzeli negativen odnos do nekaterih sodobnih dosežkov in nekompetentno sodili o njih, npr. do relativnostne teorije, nekaterih smeri kvantne mehanike, teorije resonance v kemiji ter dosežkov v biologiji in kibernetiki. Treba je osmisliti veličastno revolucijo sodobnega naravoslovja z marksističnega stališča, in to bo stimuliralo nadaljnji razvoj stališča samega.

Konec v prihodnji številki

POPRAVEK

Pravilni naslov članka Janeza Pirnata (29. številka, stran 627) je: **ODNOS ARHITEKTURE DO SLIKARSTVA IN KIPARSTVA**

Dobili smo v oceno

- Janko Pleterski: NARODNA IN POLITIČNA ZAVEST NA KOROSKEM, oprema Hilarij Frančeškin, Slovenska Matica v Ljubljani 1965
- Julij Titl: SOCIALNOGEOGRAFSKI PROBLEMI NA KOPRSKEM PO-DEŽELJU, oprema Zvest Apollonio, ČZP Primorski tisk, Koper 1965
- W. Sommerset Mougham: PISANI PAJČOLAN, Prešernova družba, ČZP Ljudska pravica, v Ljubljani 1965
- A. G. Miller: MOŽGANSKA KLINIKA, prevedel Boris Verbič, oprema Mitja Race, založba Lipa Koper, 1965
- Miško Kranjec: RDEČI GARDIST II, oprema ing. arh. Jože Brumen, Pomurski tisk Murska Sobota, 1965
- Dr. Fran Detela: ZBRANO DELO IV, oprema ing. arh. Tone Bitenc, izdala Mohorjeva družba v Celju, 1965
- Vasilij Melik: VOLITVE NA SLOVENSKEM, oprema Janez Bernik, Slovenska matica v Ljubljani, 1965
- Fran Saleški Finžgar: IZBRANA DELA III, IV, oprema arh. Tone Bitenc, Mohorjeva družba v Celju, 1965
- E. Caldwell: DEČEK IZ GEORGIJE, Prešernova družba, 1965
- B. Traven: DVOKOLNICA, prevedel Silvester Škerl, Prešernova družba, 1965
- Sigrid Undset: POVEST O VIGA-LJOTU IN VIGDIS, Založba Lipa Koper, 1965

Obvestili

UREDNIŠTVO REVIJE SE JE PRESELILO V BEETHOVNOVO ulico 2.
Uradne ure vsak dan razen sobote od 10. do 13. ure.

V samozaložbi bo izšla pesniška zbirka (27 pesmi) JANTARNI GROZD — RUDIJA MIŠKOTA.

Zbirko lahko naročite na avtorjev naslov, Ljubljana, Vodnikova 85. Izvod velja 500 dinarjev.

